

Palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

LXIX. évfolyam 2023. 1-2 szám.

MADÁCH
200

Igen,
ez a **kilencedik szín** –
Párizs,

annak is Grève-piacán,
a tömeggyűlések és a kivégzések
terén járunk most. Az éppen dúló francia
forradalom zűrzavaros világa ez! Vér és
puskaporfüst, nyaktiló és a szabadság
zászlai, jelképek, hősök és csőcselék
egyszerre a színpadon, őrállt kavargásban,
mint az életben. Ádám mint Danton,
népvezérként lép itt színre.
Ő irányítja a tömeget, az erőszak
jogosságát hirdeti.

...Tekintsetek bár szörnyeteg gyanánt,
Nem gondolk nevemmel, légyen átkos,
Csak a haza legyen nagy és szabad...

Éva két szerepben is
feltűnik. Először mint egy
kivégzésre ítélt márkinő, akit Danton
szeretne megmenteni, de a tömegből
leszúráják. Majd egy, a vépadra lépő alpári
forradalmárnőben – ki miatta, Danton miatt gyilkolt
– megdöbbenve ismeri fel újra Évát, de ez a primitív
nő nem kell neki. A nép minduntalan árulót keres, saját
sorai közt is, így aztán Ádámot mint Dantont viszik el
a nyaktiló alá, újabb népvezér, riválisa, Robespierre
hatalma s újabb terrorhullám következik ezután.
Ádám sorsa semmi esetre nem lehet a vérengző
forradalom. A párizsi szín Ádám-Danton

szavaival végződik.

...Bakó, ügyes légy
– őrállást vesztesz el...

...Az én világom e szörnyű emelvén.
Midőn ráléptél, véled egy darab
Mennország szállt le, s szentélyébe zár...

...Azt nem bírhattam, védte glóriája,
Ettől pokolnak gőze undorít el...

Népszínház, Vigopera, 1908

Szlovák Nemzeti Színház, Pozsony
Slovenské národné divadlo, Bratislava, 1969

Tartalom

A KEZDET

Madách Imre: Művészeti értekezés (1842)	4
Balázs János: [Töredékek]	6

ESSZÉK

Korzenszky Richárd: Hagyjuk, hogy hasson! (Töprengések „Az ember tragédiája” újraolvasásakor)	8
Szigethy Gábor: Madách Imre álmai	12
Németh István Péter: A nehézkedés apoteózisa (Bekezdések a 200 éves Tragédia-költőről)	16

A MŰVEK

Tőzsér Árpád: Szólj, jó barátom: ismered-e Hegelt? (Kusza jegyzetek Madách Imre „Hegel-komplexusáról”)	26
Sírató Ildikó: Szubjektív filológia – Madách Mózes drámájának készülő kritikai kiadásáról	39

VERSEK

Géczi János: A tizenkettedik színhez	47
Báger Gusztáv: „A reményhez” Madách Imre emlékére	48
Oláh András: nyom nélkül (széljegyzet Madách látomásához)	49
Tóbiás Krisztián: Tragédia 2023 – Madách 200	49

ARCOK ÉS EMLÉKEK

Bakonyi István: Bécsy Tamás Tragédia-felfogása	51
Németh Mikola: Egy mindig aktuális beszélgetés Madách lírájáról Kerényi Ferencsel	54
Tarnóczy László: Madách a garabonciás köpenye mögött	62
Csongrádi Béla: Palócföldi búcsúszavak két Madách-kutatóhoz: Andor Csaba (1950–2022) – Kozma Dezső (1935–2023)	66

AZ ASSZONY

Praznovszky Mihály: Ki volt az első?	71
Patakiné Kerner Edit: Botorkáló emlékezet, utam a Kít szerettél, Ádám?-ig.	83
Csach Gábor: Óda a hiábavalósághoz – Fráter Erzsébet szobrának újra állítása Balassagyarmaton.	93

FILM ÉS SZÍNHÁZ ÉS MUZSIKA:

Kelecsényi László: Madách-filmkockák	101
Hirtling István: Három Tragédiám	105
Kondor Kata: „Mindig is furcsának találtam, miért nincs magyar szín Az ember tragédiájában” – Beszélgetés Gyöngyösi Levente zeneszerzővel	109

VERSEK

Zalán Tibor: 16. szín (A széthullott naprendszer)	116
Domján Gábor: Függés.	116
Fehér Imola - Simonfy József –Kétlelkes négykezese	117
Repkő Ágnes: Két fa	118
Vass Tibor: Eirka.	119
Ardamica Zorán: mint hagyaték	124
Forgács Miklós: Minden a szín.	127

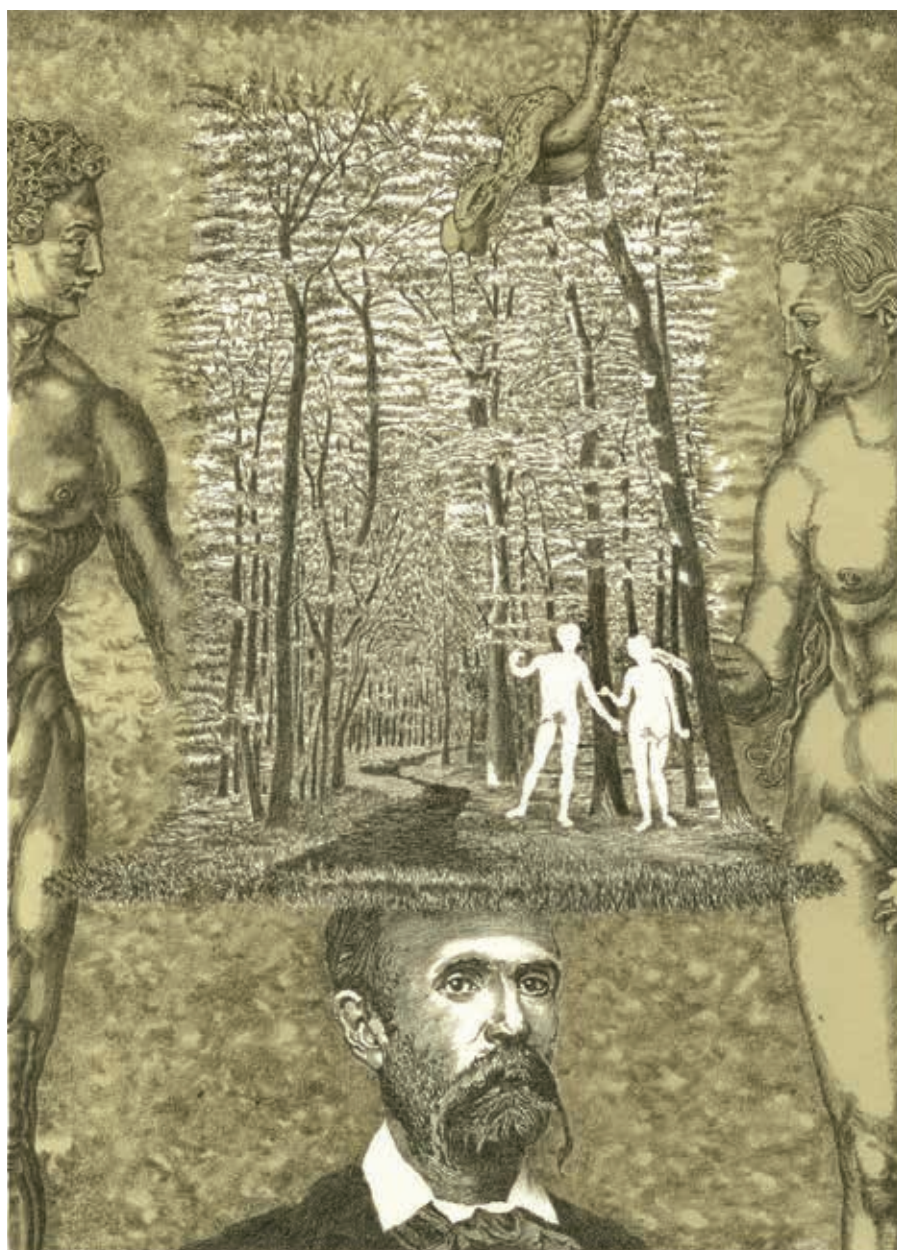
KULTUSZJELENSÉGEK

Baranyi Ferenc: Ajkáról vérként buggyan (A salgótarjáni Madách Imre Gimnázium diákjainak)	131
Ádám Tamás: Madách	131
Praznovszky Miklós: Madách Imre jubiláris születésnapjai	133
Pásztor Éva: Madách-kiállítás a MNM Palóc Múzeumban	138
Shah Gabriella: Madách Imre-szobrok Nógrád vármegyében.	142

FELVIDÉKEN MADÁCH 200

Utas Ágoston: Múzeum a Madách év jegyében – A Palócföld vendége Jarábik Gabriella	148
Szászi Zoltán: A Madách kutatás újabb eredményei – nyomozások és keresések	151
Zeherjei Zoltán: A tragédiától a reményig Interjú Jitka Rožňová műfordítóval Az ember tragédiája legfrissebb szlovák fordítása kapcsán	156
Részlet a Tragédiából / Úryvok z Tragédie	160

A borítón: Madách Imre (Bojtor Károly műve, 1996, Madách Imre gimnázium,
Salgótarján)) és Hegyeshalmi László: Madách emlékezete 1–2 (1976)

Fekete Arnold: Úr kalapban (A sztregovai remete) 2022

Művészeti értekezés

1842
(részlet)

Felelet a Kisfaludy Társaság által kitűzött kérdésre: Mutattassék meg, miben áll Szophoklész mindegyik színművének cselekvénye, úgymint eleje, fordulata s feloldása, és vonassék ki abból a színműi cselekvény elmélete.

I.

A költészet az élet magasb világosítású képének nevezhető.

Hasonló az ízletes bokorba fűzött virágához a sivatagmezőnek, mely elég pusztas komoly ahhoz, hogy szétszórva a bájúsaknak is előlje hatásukat. – A költészet élet tehát. Örömmel ismerünk abban azon rokon világra, melyben élünk és cselekszünk, csak hogy tisztább a lég, magasztosb a világosítás, melynek túlföldi bájjal körülvonvák tárgyai.

Ha a költészet az, minek lenni állítók: fénypontjára akkor a drámai költészetben hágott. Mert a költészet többi nemei úgy állanak ehhez, mint egy édes álom, melynek boldogító képei csak a kék némi sejtéseit költik föl képzetünkben, a valóság testesült gyönyöréhez áll [közel], mely a csalódás mulékony leheletétől függeni megszűnt; legszebb költészete tehát az életnek a dráma, s a költészetben a legdúsabb élet a drámai világ.

De éppen azért, mert legközelebb áll az élethez, legtöbb kebelben is lel visszhangra, úgy hogy míg testvértársai néhány tudóst gyönyörködtetnek magányos elvonultságában, addig a drámát – mint hajdan Hellász népeinél – a nemzet színe előtt adatván elő, a nép fogadja kebelébe, s a nép vérében megy által az általa dicsőített eszme.

Fölséges hivatás népszerűvé tenni az erőszak s hanyagság által elnyomott elveket, kivált, ha van nép, mely azokat rokon keblébe fogadja; dicsó hivatás a nemzet múltját jelenével összekötve lelkesítő történetet hozni föl a honfi élébe; előidézni a nagy elhunytakat, hogy lelkek szállja meg a hallgatók belsejét, s buzdítsa őket férfias erőre a szép, de nehéz élet pályán csüggedetlen futni.

Ez, amit a múlt kor borostyános férfiai elértek; ez, ami után küzdenünk kell, de mit teljes kiterjedésében talán soha el nem érhetünk; nem pedig: leginkább, mert a költőnek köre megszűkült; ő a nemzethez (sok tekintetben) bizton többé nem beszélhet; de nem, még azért is: mert a hajdankor természeti egyszerűségét elhagyva tévutakra jutottunk, ahelyett, hogy a legközelebbi tárgyakat, melyek

legjobban szólanának a szívhez, alkalmaznánk. Égtől pokolig keressük a szépségeket, hogy drámánkat fényben tüntethessük föl; beteges színt vonunk az élet képeire, s ezek ily alakban nem találhatnak többé fogadásukra oly tárt kebleket, mint az egészségdúsak leltek hajdanában.

De mindemellett most is sok fekszik kezünkben, százzszorta több, ha tenni s javítani eltökélnénk magunkban; még van idő, még semmi sincsen elhibázva, mert még keveset kezdtünk – s ha a hajdankor egyik dicsőült énekese lelkét föl bírjuk idézni néhány pillanatra, s megkérdehetjük őt: „mely úton haladott a halhatatlansághoz?“, úgy szinte mi is babért fűzünk homlokunk körül; mert egy serdülő nemzet, ki előtt ezernyi csábutak meredeznek, ily nagy szellemek nyomán bizton haladhat.

A színmű lényege cselekvény, mert éltet kell festenünk, melyben minden örök tevés körül mozog, örök küzdelemben, mert csak ebben látszik, ki a lélek, melyik nagy, vívni a sorssal, s melyik kicsiny, súlya alatt elhalni.

Nyomtatásban először 1942-ben jelent meg Halász Gábor Madách Imre művei című kötetében. Legutóbb: Madách Imre összes művei. 10. kötet. Próza. 1. k. Sajtó alá rendezte Bene Kálmán és Andor Csaba. Szeged, 2021. Madách könyvtár - Új folyam 109.

BALÁZS JÁNOS

[Töredékek]

Úgy lánolok,
ahogy füstölögök,
olykor morgok is,
ordítok, dörgök.
Ám semmi harag
nincs cselekvéseimben:
eltávozott tőlem az ördög
és megjött az isten.

*

Csomóba kötöttem
sok gondolatot.
Folytatom:
űzöm a mát,
félem a holnapot.

*

Nem tagadom el,
hogy füstölögök, égek:
de hogy mivégre
vert meg az Isten,
s az ördög megtépett?
Lelkiismeretem tiszta,
nem élek vissza
mint más tenné talán.
Nyugodtan élek,
dolgozok, nem henyélek,
s álmoktól fényes
minden éjszakám.

*

Ha megadatott,
hogy szétláthatok
a nagy mindenségben:
látásom szemszögéből
nem maradhat ki
az emberiség sem.

*

Amit írok:
az legyen átok,
áldásnak majd
nemesebb anyagot találok.

*

Ha nem írnék,
hazudnék.

*

...a holnap dereng
és tűnik a ma.
De előre ígérem:
jó ember leszek,
de hogy azután
még mit tehetek?

*

...a jelen, a múlt
meg az ősi kor
kevereg, kesereg
némán
remeteségemnek
szemetes omladékán

*

...mert nem is lehetek
más egyéb,
mint szeretet töredék

*

Én jajongok talán,
vagy a sors engem sirat?

Dörögve elmélkedek:
nekem ez is kevés,
mert tépdesek
hulló csillagok között
teremtő anyagot,
arrafelé ott,
ahol valamikor
az alkotó megütközött
a lángolással.

*

Kevesen látnak,
sokan ismernek:
vagyok a világnak,
lettem az istennek.

Balázs János: A történelem pillanatai. (Salgótarján, Dornyai Béla múzeum)

Hagyjuk, hogy hasson!

(Töprengések „Az ember tragédiája” újraolvasásakor)

Sokan és sokféle módon közelítettek Madách drámai költeményéhez, Az ember tragédiájához. Ízeire lehet szedni a szöveget. Lehet keresni és lehet találni szerkezeti érdekességeket, összefüggéseket. A filozófia történetében járatos, tudós elemzők meg tudják mondani, kinek a gondolatvilága hatott Madáchra. Lehet beszélni, írni, töprengeni arról, hogy mennyire tükröződik a szövegben Madách Imre személyes sorsa, csalódásainak sorozata. Archaikus nyelvezete nyelvészek számára lehet külön kutatási terület.

Külön elemzést, tanulmányokat érdemel, ki, mikor, hogyan vitte színre – színpadra – a szöveget. Mennyire érezték azt, hogy a múltban íródott műnek mai mondanivalója van. Lehet beszélni, írni a megfilmesített változatokról. Vita tárgya lehet, vajon Lucifer-e a főszereplő, vagy valaki más? A férfi és a nő különbözősége, egymást kiegészítő szerepe is elemzést érdemelhet. Számtalan témát találhatunk a szöveggel kapcsolatban, ami tanulmányok, dolgozatok, disszertációk forrása lehet ma is.

Egy ideje nem foglalkozom már azzal, hogy egy irodalmi mű hogyan jött létre. Számomra nem fontos, hogy kik hatottak az íróra, milyen volt az írónak a személyisége. Az sem érdekel, milyen eszközöket használ, hogyan bánik a nyelvvel. Sokkal inkább az izgat, mi szólal meg bennem, miután elolvastam. Hogyan él bennem tovább? Elgondolkoztat-e, átmossa-e a belső világomat.

Így vagyok Madách nagy drámai költeményével is, Az ember tragédiájával. Sok előadásban, sokféle formában láttam. Akkor éppen érdekes volt, hogyan kelti életre például Mensáros Zoltán Lucifer alakját – fehérben. Nagyon izgalmas volt számomra, hogy milyen képi világot „hozott ki” a már elhunyt iskolatársam, Jankovics Marcellból nagyszerű, de egyáltalán nem könnyű animációs filmjében. De ahogy múlnak mögöttem az évtizedek, egyre inkább – önző módon? – az érdekel, vajon megszólít-e? Segít-e ahhoz, hogy értelmesen éljek?

A válaszem, hogy segít. Az elveszett Paradicsom utáni sóvárgás ott él minden emberben. Számtalan formában találkozunk ezzel az irodalomban és a képzőművészetekben. Az ősi rend megbomlása valóban az embernek, minden embernek a tragédiája.

A bibliai elbeszélés szerint a teremtő, az Úr egy jól elrendezett világba helyezi az embert. A Biblia első lapjai arról szólnak, hogy a Teremtő a káoszból rendet

alkot: kozmoszt, jól elrendezett világot, amelyben mindennek megvan a maga helye. Szétválasztja a sötétséget és a világosságot, elhelyezi az égboltozaton a nagy világítókat, hogy legyen, ami fényt ad nappal, s legyen, ami világít éjszaka. Szétválasztja a vizeket is, a vizeket elkülöníti a szárazföldről. Benépesíti a földet hasznos növényekkel és állatokkal, és ebbe az elrendezett világba helyezi bele az embert – Ádámot, akinek (mert nem jó az embernek egyedül lenni) párt teremt, aki egyenrangú vele („hús a húsból, csont a csontból”). Feladatot is kap, hogy legyen felelős gondozója a rábízott teremtésnek.

A bibliai paradicsomban mindennek megvan a maga helye. Kert, amely gondozásra szorul. A föld, a világ, amelyben az embernek feladata van. Művelni, gondozni. Isten képére és hasonlatosságára teremtette az embert, mondja a Szentírás. Ez azt is jelenti, hogy folytassa a rendezésnek a munkáját. Hogy tartsa meg a teremtés rendjét. Felelősen bánjon az egész teremtett világgal.

A bibliai elbeszélés szól arról is, hogy az ember úgy gondolja, hogy függetlenné válhat a teremtő akaratától. A tiltott fa gyümölcsének leszakítása ezt jelenti: hátat fordít az Isten teremtette rendnek.

De ha az ember kiszakítja magát ebből a rendből, ha hátat fordít a teremtőnek, és úgy gondolja, hogy nincs fölötte senki, akkor – hátat fordítva az Istennek – mindig kudarcot vall minden törekvése. Önmagában az ember kevés. Isten nélkül képtelen arra, hogy rendben tartsa a rábízott világot. Tulajdonképpen erről szól az egész mű. Madách így fogalmaz:

„Ádám! Ádám! elhagytál engemet, / Elhagylak én is, lásd, mit érsz magadban.”

Ott van az emberben természeténél fogva a mindig többre vágyás. Ki akar törni a korlátok közül. Jelen van az életben a kísértés a kísértő legkülönbözőbb formáiban, hogy az ember, akiben ott van a vágy a teljesség után, kiszakítsa magát az emberi lét korlátaiból.

A leglényegesebb kérdés már az álomban meglátott jövő tragikus képei után fogalmazódik meg. Felocsúdva az álomból, az elveszett Éden élménye közepette a következő, nagyon is emberi kérdések hangzanak el: „E szűkhatárú lét-e mindenem?” „Megy-e előbbre majdan fajzatom?” És: „Van-e jutalma a nemes kebelnek”. (15.szín)

Folyamatos kudarcok sorozata a történelem. Az egyesítő erővel a szétválás, a megosztás erői állnak szemben. Madách nem ismerhette még a történelem-filozófus Toynbee gondolatmenetét az egyesítő és szétválasztó tendenciákról a történelemben. De tapasztalhatta, hogy közösségek szétesnek, barátságok megszűnnek, házasságok kudarcba fulladnak. Amit a történelemfilozófus megfogalmazott, Madáchnál is megtalálható. A világ szétesőben van. Ady felismerését sem ismerheti: ugyanarról beszél Ady, amikor azt írja, hogy „minden egész széttörött”.

Réti Zoltán: *A paradicsomban*, 1983
(Balassagyarmat, Madách Imre Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye)

Madách nem ismerte a manapság szinte divatossá vált műveket, mint pl. S.P. Huntington munkája „A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása”. Vagy Fukuyama írását: „A történelem vége és az utolsó ember”. De az ő szövegét olvasva mindenképpen el kell gondolkodnunk azon, hogy az emberiség fejlődésében tapasztalható technikai, technológiai fejlődést, civilizációt egyáltalán nem követi a szív civilizációjának fejlődése.

Nem ismerhette a zsarnokságot, amit a huszadik század második felében megtapasztalhattunk, amikor kiszolgáltatottá vált idegen hatalmaknak az ország. Nem tudhatta, mit jelent egy rendszerváltozás, tele reményekkel és csalódásokkal. Egy értékelvű világ helyett egy érdekelvű világban találtuk magunkat, ahol az „eszme” háttérbe szorul, és a szavazatok megvásárolhatóvá válnak egy új világban, amelyben állítólag a nép akarata érvényesül.

A széteső, az önös érdekeket kereső, és az élvezetekbe beleragadó társadalmat csak a múltból, történelmi olvasmányaiból ismerhette. Mi pedig néhány évtizedbe sűrítve átélhattunk szinte mindent, és saját húsba-vérbe vágó tapasztalatunk, amit Madách mintegy megjövendölt. Az ember (Ádám) szeretné látni, van-e értelme az életnek. Szeretné tudni, van-e igazi fejlődés. Szeretné tudni, hogy mindaz, amit átél, miért.

A mesterséges intelligencia „árnyékában” főslegessé válik az ember. Idegenként éli életét ebben a kihülő világban. Nem találja a helyét, otthontalanná vált, pedig az ő számára teremtetett a föld.

Úgy gondolom, érdemes újra elolvasni Madách művét. Megéri a fáradságot. Amit diákként vagy vizsgára készülő egyetemistaként nem is sejtettünk, az most, érettebb fejvel olvasva a reveláció erejével képes hatni.

Másként olvassa Az ember tragédiáját az Istenben hívő ember, és másként, aki magát nem hívőnek tartja. De lényegében ugyanarra talál mindenki, aki engedi, hogy hasson a szöveg. Saját létezésünk alapkérdéseivel kell szembenéznünk minden nap.

*„Szabadon bűn és erény közt
Választhatni, mily nagy eszme...”
– énekli az angyalok kara.
„Tégy bátran hát, és ne bánd, ha
A tömeg hálátlan is lesz.”*

A Madách-irodalomban bőségesen találunk értelmezési változatokat. Az egyik leggyakrabban felmerülő kérdés: optimista-e, vagy netán pesszimista a mű?

Sokkal fontosabb a tudós értelmezéseknél az az élmény, amit az újraolvasás jelenthet. S ne azt keressük, mit gondolt Madách, hanem arra figyeljünk, mi az, ami bennünk megszólal, ha van bátorságunk ahhoz, hogy hagyjuk, hogy hasson.

Madách Imre álmai

Számtalan bölcs, okos, érdekes gondolatot fogalmaztak meg irodalomtudósok, filozófusok, színháztörténészek *Az ember tragédiájáról*, és legalább annyi sületlenséget, ostobaságot. Sületlenségeket, ostobaságokat sok remekműről írtak, mondtak már, de Madách művével kapcsolatban elfogult, goromba, sőt galád támadásokat is megfogalmaztak, nem akárkik, nem akármilyen szinten. Amikor Madách művét (évfordulók kapcsán) ünnepelni szoktuk, hajlamosak vagyunk elfelejteni azt a százéves, késhegyre menő irodalomtörténeti háborút, amely a *Tragédia* elfogadtatásáért dúlt. A „háború” utórezgései mára elcsitultak, de elgondolkodtató: miért olvashatjuk tudós munkákban, iskolai tankönyvekben még ma is azt a képzetlenséget, hogy Madách művében *történelmi színek* találhatók.

Hajdan egy nagy tudású, de Madách művét tökéletesen félreértő irodalomtudós, Erdélyi János filozófiai traktátusként olvasta a *Tragédiát*. Irodalmias párbeszédekkel, önmagukban érdekes és szép irodalmias párbeszédekkel teletűzdelt filozófiai traktátusként, de szerinte maga a mű filozófiai, történetfilozófiai szempontból tökéletesen elhibázott alkotás, tulajdonképpen az eszmék paródiája s legfőképpen – neki akkor, 1862-ben ez fájt a legjobban – a szocializmus paródiája.

Madách Imre zseniális író és nem filozófus volt. Ifjúkorában megjelent vékonyka verseskötetétől eltekintve *Az ember tragédiája* volt az első alkotása, amelyet nyomtatásban olvashatott, s amelynek sikere hirtelen vonta köré a közfigyelmet. Madách őszintén tisztelte Erdélyi Jánost, ezért drámai költeményét védelmező írásában rémülten kezdte a neves írónak, filozófusnak elmagyarázni, hogy ha a Falanszter-jelenetben valóban a szocializmust parodizálta, akkor műve az egész emberi történelem paródiája. Mert akkor a bizánci színben a kereszténységen gúnyolódott, az athéni színben a hellén kultúrát tartotta nevetségesnek, a londoni színben a polgári társadalmat.

Madách Imre zseniális író volt és ügyetlen vitapartner. Drámai költeményét védelmezve nem azt válaszolta Erdélyi Jánosnak: „János, nem vetted észre, hogy *Az ember tragédiájában* filozófiai és történettudományi értelemben egyetlen érdemleges szó sem hangzik el a *történelemről*? Nem vetted észre, hogy amikor a bizánci jelenetben a szereplők a *homousion* és a *homoiusion* különbségéről vitáznak (hogy tudniillik Jézus egylényegű Istennel vagy hasonló lényegű), amely kérdés az áriánusokat izgatta a 3. században, az nem vitakérdés a 11–12. században a keresztes háborúk idején? És nem vetted észre, hogy a későbbi századok

eretnekegetései nem lehetségesek a keresztes háborúk idején? Arról nem is beszélve, hogy Bizáncban, a 12. században a katolikus eretneknek 16. század végi református zsoldárt énekelnek! Mi köze mindennek egy konkrét történelmi korhoz?”

Az 1870-es években a Meiningenben működő, híressé lett színtársulat működési alapelve volt, hogy minden színművet a benne megelevenedő történeti kor hitelességében kell megjeleníteni. Ha például Molière-darabot játszottak, eredeti 17. századi bútorokkal díszítették a színpadot. A társulat rendezője, Ludwig Chronegk, aki készült színpadra állítani Madách művét, hosszas elemzés után kijelentette, hogy a darab eljátszhatatlan, mert abban észszerűtlen összevisszaságban történelmi korok csúsznak egymásba. Erdélyi János kortársaként ő észrevette, hogy Madách Imre műve nem a történelemlről szól, sőt, történeti értelemben zavaros és hiteltelen.

Jó néhány évtizeddel később Rákosi elvtárs viszont – torz és erkölcstelen gondolkodásához híven – úgy vélte, hogy a XII. szín, a Falanszter-jelenet a szocializmus, az ő szocializmusának paródiája, s ezért tiltotta meg többször a darab színpadi bemutatását.

Olvasás közben sem Erdélyi János, sem Rákosi Mátyás nem tudott megszabadulni előítéleteitől. Ha előítéletek, ideológiai megrögzöttségek nélkül olvastak volna, kiderülhetett volna számukra, hogy Madách Falansztere nem a jövőben, hanem Madách Imre korában játszódik. Igaz, a Falanszterben a ló már kihalt, a rózsa már nem virágzik – de hol a jövő? A gőzgép? Hisz az már Madách korában sem volt csoda. Az alumínium 1859-ben, amikor Madách e művét írta, a jelenkor legnagyobb ipari szenzációja, az 1855-ös londoni világkiállításon bemutatott különlegesség. A Falanszterben a Tudós a megvizsgált gyermekek fejformája alapján állapítja meg, kiben milyen képesség rejlik, kiből mit lehet s kellene nevelni. Ez nem a távoli jövő tudománya, hanem a 19. század ötvenes éveinek tudományos elgondolása, a frenológia. A Madách által megírt Falanszter nem a jövő elképzelése, hanem az író keserű álma saját koráról. Madách olvasott ezt-azt az utópista szocialisták írásaiból, legalábbis hallott róla, de őt nem az elképzelt jövő érdekelt. A Bach-korszakban élt, Magyarországon, ahol rend volt (mint ahogy a Falanszterben is rend van), de nem volt emberi szabadság. London – a XI. szín! – mindennek az ellentéte: ott szabadság van, de nincs rend.

Nem történelmi korszakokról mond történetfilozófusként véleményt Madách. Saját koráról ír: a jövőről álmodik. A képességeivel, tehetségével, életével rosszul gazdálkodó emberiség előtt a 19. század derekán két út nyílik: megte-remtheti a szabadság birodalmát, amelyben pokoli rendetlenség uralkodik, vagy szigorú rendet teremt, amelyből a szabadság írmagját is kiirtja. Az egyiket embertelen demokráciának, a másikat embertelen diktatúrának nevezik. 1859-ben

Madách Imre számára riasztó volt a rend szabadság nélkül, mert ebben a szabadság nélküli rendben élt a Bach-korszakban.

Lehet, hogy Rákosi elvtárs számára a múlt század ötvenes éveiben azért volt elítélendő, betiltandó, eltüntetendő Madách Imre műve, legfőképpen a Falanszter-jelenet, mert tudta, hogy Magyarországon, a népi demokratikus proletárdiktatúrában szigorú rend van, csipetnyi szabadság nélkül. A kommunista hatalombitorlók számára vonzó volt ez az embertelen diktatúra. Hatalmi érdekeinek megfelelően, politikai egyeduralmának megtartása végett Rákosi – ha kellett, emberéletek árán is – védte a diktatúrát, ezért (is) tiltotta be többször Madách Imre művének színpadi bemutatását: nem akarta, hogy embertelen rendszere tükröképét lássák a nézők a színházi előadásban. Elvtársait, szellemi örököseit ma feltehetőleg a londoni szín *hiteles* színpadra állítása irritálná, mert ők jól érzik magukat abban a világban, ahol a maguk teremtetten rendtelenségben nekik mindent szabad, miközben Magyarország a szocializmus negyvenévnnyi falansztervilága után most Madách londoni rémálma közepette él.

Kit érdekel a történelem, a múlt, amikor olvassuk vagy színházban nézzük *Az ember tragédiáját*? Ha nem a százötven éve szajkózott olvasat alapján ismerkedünk a *Tragédiával*, akkor rádöbbenünk: a drámai költemény az emberi bűnökről, az emberek bűneiről és az emberek ellen elkövetett bűnökről szól.

Egyiptom biztosan nem olyan volt, mint ahogy Madách ábrázolja. De az emberi gőg, a hatalmi arrogancia ma sem más. A kereszténység nem olyan, mint amilyen a VII. színben, Bizáncban, de a dogmává merevedett hit, a teoretikus ostobaság, amikor aljassággá silányított eszméket erőszakolnak mindenkire kötelező hitté – az ma is ilyen borzalmas.

Talán az sem véletlen, hogy 1955-ben, amikor jó néhány év után a kommunista hatalom ímmel-ámmal, de engedélyezte (aztán újra betiltotta, 1956 tavaszán újra engedélyezte) a *Tragédia* bemutatását, a Falanszter-jelenet mellett a bizánci szín jelentette a legnagyobb gondot a rendezőknek (mert a politikai biztonság érdekében három rendező rendezte az előadást: egy politikailag megbízható, egy tehetséges és egy szorgalmas). A Pátriárka szerepét Tompa Sándorra, az édes, kövér buffóra osztották, így tudatos szereposztási melléfogással azt sugallva: a kereszténység eszméje, a hit, a vallás komolytalan ostobaság. Pedig 1955-ben szólhatott volna a színpadon ez a jelenet arról is, hogy a valamikor szebb jövőnek álmodott eszmékből (lásd szocializmus) lehet – lett! – országrontó, nemzetvesztő, embert pusztító ideológia és társadalmi rend.

Szomorú, hogy mindig akadnak okos emberek – 1955-ben a Szabad Népben, a kommunista napilapban Lukács György, a marxista filozófus –, akik megírják, hogy miért kell a reakciós, szocializmusellenes Madách-művet betiltani. Lukács György is – mint Rákosi Mátyás – szerette a szabadság nélküli rendet, amely az ő számukra szabadság volt, az ország számára kötelező rabszolgaság.

Madách Imrét a történelem nem érdekelte: az emberi élet lehetőségeiről töprengett. Ádám újra és újra múltat-jelent-jövőt álmodik magának, és minden bukásában ott rejlik a vágy a megtisztulásra, a megújulásra. Ádám hisz abban, hogy a világ megváltoztatható, hogy bukásai után is érdemes tovább élnie, hogy érdemes mindig új lehetőségeket keresni, s hogy nem sülyedhet olyan mélyre a világ, hogy az emberekben örökre meghaljon a remény.

A remény újra és újra feltámadásáról szól Madách Imre műve, és bármikor olvassuk, bármikor látjuk színházban, nem az a fontos, hogy történelmi múltunkkal, egy-egy történeti kor eseményeivel szembesüljünk, hanem hogy abban a pillanatban, amikor mi élünk, fölfedezzük *Az ember tragédiájában* saját korunk „tragédiáját”. Vajon ma Magyarországon az álszent Bizáncban vagyunk, vagy az erkölcstelen Rómában, vagy a szabadsággyilkos Falanszterben, vagy a káoszban fuldokló Londonban? A Madách ábrázolta Bizáncban, Rómában, Falanszterben vagy Londonban! És mit kell tennünk, ha fölismertük, hol élünk, mikor és milyen körülmények között? Tudjuk-e, mit kell tennünk, hogy bennünk és a világban föltámadjon a remény: van erőnk, lesz erőnk rommá tett életünkben, megnyomorított mindennapjainkban mindent újrakezdeni?

János evangéliumának végén, amikor a feltámadt Jézus megjelenik a tanítványok között, a hitetlenkedő Tamás Jézus lábai elé borul, és Mesterként köszönti. Jézus azt mondja: „Hittél, mert láttál. Boldogok, akik nem láttak, mégis hisznek.”

A feltámadás reménye a madáchi életmű korokon átívelő üzenete és tanulsága: leteperhetnek, elpusztíthatnak, megalázhatnak, élhetünk gerinctörő (kommunista) rabszolgarendben, élhetünk szabadságban és megalázó, erkölccspusztító (kapitalista) rendetlenségben, de a gondolkodó emberek hisznek a feltámadásban.

Akár a Falanszterben élünk, akár Londonban.

Adjunk hálát Madách Imrének, hogy megtanított hinni a feltámadásban.

(2012)

A nehézkedés apoteózisa

(Bekezdések a 200 éves Tragédia-költőről)

*van jó orgonaszappanom
zsebembe dugta nagymama
Szent István ünnepén
buborékait elfuvintom
(Kormos István)*

Gyermekkoromban a nagy magyarok hosszúbajszát irigyeltem, Türr Istvánét és különösképpen Madách Imréét.

Bajszom éppen hogy akkora lett, (mosolyikon: olyan fehér is!), mint születésemkor kántortanító nagyapámé volt, akinek könyvespolcáról emelhettem le Madách Imre füzetnyi kötetét. (A *Magyar Népművelők Társasága* 1948-ban jelentette meg klasszikusaink kötetét, nagy példányszámban, olcsón, s minden egyes válogatás terjedelme körülbelül 100 oldal volt.)

Szüleim *Az ember tragédiájának* 1963-ban napvilágot látott kiadását forgatták. (*Diákkönyvtár* sorozat.)

1973-ban a Magyar Posta nem csupán Madách portréjával adott ki egyedi emlékbélyeget, de *Az ember tragédiája* tizenöt jelenetét – képeit és idézeteit – tizenöt levelezőlapon is kibocsájtotta. Igen örültem a kollekciónak, Kass János rézkarcai kerültek a levlapokra, s – kis filatelistának – már belém is vésődött a citátumok többsége. Magyartanárként gimnáziumi osztálytermekben harminc év múltán el tudtam dörögni a katedráról Madách-óráimon:

*Ah, sírjátok testvéri könnyeket,
Győz a hazugság – a föld elveszett...*

Fontos emlékem, hogy a *Tragédia* megfilmesített változatát a még fekete-fehér képernyőjű televízióból láttam. Évát Moór Marianna, Ádámot Huszti Péter, Lucifert Mensáros László alakította, az Úr hangján Bessenyei Ferenc szólt. A *Tragédia* tévéváltozatát Szinetár Miklós rendezte 1969-ben. (Mi, kamaszodó nézők, még nem találtunk adekvát szavakat arra a finom rendezői utasításra, amely az Édenkertben ruhátlan Éva hosszú haját – *comme il faut* – a mezítlén kebelre fésültette.)

1976 júliusában ott voltam apámmal a szegedi Dóm téren, amikor sok év után végre a Szabadtéri Játékok keretében újra műsorra tűzték a *Tragédiát*.

Évát Bánsági Ildikó, Ádámot Hegedűs D. Géza, Lucifert Lukács Sándor alakította, az Úr hangján Básti Lajos szólta. A *Tragédia* tévéváltozatának elkészítését követően ismét Szinetár Miklós (segítőjével, Félix Lászlóval) rendezte a darabot.

Szinetár Miklós (két esztendővel fiatalabb apámnál) egyik vele készített interjúban mesélte, hogy szerinte igenis komoly politikai üzenetet küldött a közönségnek, hangulatjelentést a hivatalosok felé azzal, hogy az Operettben igen szomorúan adatta elő a *Csárdáskirálynő*-béli dalt, a *Túl az óperencián majd boldogok leszünk...* refrénűt. 1976 júliusában – a korabeli kritikák szerint is – a konszolidáció jegyében peregetek a színek egymás után. A Teremtést helyeslő angyalok fehér ruhába öltöztek, s a Teremtés és létezés szép értelmét tagadó Lucifer ugyanúgy talpig fehérben jár-kelt. Ádámhoz méltó szellemi társként kívánta bemutatni a lázadó s bukott angyalt az előadás. A *Tragédia* szereplőinek – //: a korabeli kritikák szerint // – külön-külön is igazuk volt, s „ennyi igazság sem képes diszkreditálni egymást”. Nikolényi István idézhette volna József Attilát: *ahány igazság, annyi szeretet*. Feltéve, ha az igazságok külön-külön léteznek. Ha nem, akkor az értékek – ahogyan modern korunkban mondjuk – relativizálódnak. De mindezt még honnan is tudtam volna tizenhat évesen?! Farmernadrágomban ültem a fapadon, üdvözölve a sansculotte-okat, megmosolyogva, hogy épülnek olyan országok a világon, amelyek berendezkedése az ott látott falanszterre hasonlít. (A szabadság és a boldogság utáni ösztönös és lázas vágyammal a másnapi *Nabucco*-előadás kórusa szólta azonos hullámhosszon.)

A pápai alma materemben – természetesen – érettségi tétel volt Madách fő műve, amit Arany János is csak második nekifutásra olvasott végig. Tanultam: Arany először Goethe-utánérzésnek vélte a *Tragédiát*. (Az egyik Balaton-felvidéki középiskola érettségijén, az 1990-es években, egy jövőendő celeb számára mentő kérdést tett föl a tanár: Akkor mondjon egy színt a *Tragédiából*? A válasz a következő volt: *Piros*.)

Miképpen édesapámról, úgy édesanyámról is őrzök képet, képet Madách-csal. Amikor Batsányiról írta szakdolgozatát, fölkereste Keresztury Dezsőt. Dezső bátya az Irodalomtörténeti Intézet Dramaturgiai Osztályán dolgozott, amikor belépett hozzá mamám, s látta, hogy a filoszt kizökkentette munkájából. Akkor éppen Madách *Mózes*-drámájával foglalkozott. Több volt, mint szöveg-restaurálás ez az igyekezete, hiszen a dráma főhősének szerepe óhatatlanul szembesítette személyes vállalásával, írói eszményeivel. Őrizte anyám, s átadta nekem Madách-Keresztury intelmét: „...a szellemet nem lehet legyőzni.” (Lásd még Keresztury *Mózes szavai a XX. század végén* című versét!)

Senki nem állíthatja, hogy Madách és Keresztury igazával bármit is kezdhünk, de ez nem jelenti azt, hogy ne lehetne úgy gondolkodni és élni, mégpedig abban a hiszemben, sőt hitben, hogy a szellem, igenis, legyőzhetetlen. Az Életnek – szent okokból – nem biztos, hogy lenne élni kedve szellem nélkül, meglehet,

hogy hiányában nem is volna képes rá. Mivé lesz a *Tizenegyedik* színben az életkedv? Ádám szemlélődget, Éva éli csak az életét, ő nem filozofál, köröztük amíg az embereket elfogja a halálkedv.

Az emberiség történetét végigálmodó Ádám alakjával egy végtelenített párbeszédet folytattam diákként, tanárként, de leginkább örök diákként, aki most őszikés koromba értem. Minap megtaláltam egy gimnazista koromból maradt cetlit, rajta az első haikum:

Madách

koponyája Isten

íróasztalán

ujjunktól portalan.

A legfőbb kérdés számomra, persze, az volt, hogy reménnyel vagy reménytelenséggel fejeződik-e be a mű? Vagy ezzel is, meg azzal is: boldog-szomorúan? A válasz a szöveg felől érkezzen! De ne várjuk el Madách Imrétől, hogy a tragédiából – mint drámai műfajából – kivágja magát.

Színenként is szívesen időztem el a *Tragédia* oldalain. A *Nyolcadik* és a *Tizedik szín* közötti álom a párizsi forradalomról micsoda modern írói találmány! Ha álom, márpedig az, akkor Kepler álmodja Dantont, vagyis Ádám álmodja Keplert és Dantont is. Ádám álmában álmodik a *Kilencedik színben*. Edgar Allan Poe írt *Álom az álomban* című költeményt:

Is all that we see or seem

But a dream within a dream?

Az élet álom? Krúdy Gyula narratívája lesz ilyen majd: az emlékezők emlékezetében is lesznek, akik még további emlékekre emlékeznek.

A *Londoni színt*, a *Tizenegyediket*, amely éppen Madách jelenében játszódik, gyakorta vetettem egybe Arany János *Hídavatás* című balladájával. Vagy az obligát *Fausttal*, pedig a 19. századi magyar költők is tele voltak a londoni korcsmáros panaszával, akinél megállt az idő („*a tegnap elveszett, / a holnapot nem érjük el soha...*”).

Az élet árja, a tömeg (*a népek tengere*) zúg, s háladalt zeng, akár az *Első színben* az angyalok kara. Az eddigi korok után a tapasztaltabb Ádámnak tetszik a szabad verseny világa, az optimista 19. század, ám a sorsok és a világrépek között – akár eddig és ezután is – elrettentőre talál.

A lét különösebb eszme és eszmény nélkül is „működik”. Hadd pihenjen az Alkotó, úgyis forog a Mű! Ám mi van akkor, ha csupán az élet eszményeinek lerombolása, önmagunk elpusztítása és a vásár csupán szabad. Az a hely, ahol eszményeink lerombolhatók, bűnbeesésünk – kis lelki kubizmussal – egy mímelhető komédiává züllik (nota bene: színpad a színpadon!), ha már az életben minden múlandó?

Még négy évtized sem telt el, s Madách hőstelen hőse, a korcsmáros, ugyanazt mondja, amit előtte Kölcsey Ferenc a *Himnusz* megírása után pár hónappal a *Vanitatum vanitas* című költeményében:

... minden **hiúság**, mondja a Biblia.

(Madách Imre)

Nyár és harmat, tél és hó,

Mind csak **hiábavaló**.

(Kölcsey Ferenc)

A *Himnusz* Magyarország múltjáról és jelenéről, valamint még ismeretlen jövőjéről, a *Vanitatum vanitas* pedig a világ menetéről szól, igen szkeptikusan. Madách és Kölcsey egyaránt a *Prédikátor* könyvére utal, Salamon király szavaira: **Minden csak hiábavalóság**. A hiábavalósággal fordították a legtöbben a héber szót, amely nem más, mint a Hebel. A Hebel eredeti értelme: pára, lehelet, üresség, semmiség... – hiúság. Salamon király a saját eltékozolt éveire mondja, de így az egész emberéletre vonatkozik. Arany János, majd Reviczky Gyula folytatja e melankolikus hangot, amit Kölcsey a *Vanitatum vanitas*ban megütött. Arany a *Tragédia* születése előtt hét esztendővel vetette papírra a következő sorokat:

Álmaim is voltak, voltak...

Óh, én ifjú álmaim!

Rég eltűntek, szétfoszoltak,

Mint köd a szél szárnyain.

Az az ábránd – elenyészett;

Az a légvár – füstgomoly;

Az a remény, az az érzet,

Az a világ – nincs sehol! –

(Arany János: Visszatekintés)

Madách Imre hiábavalóság-érzetének megjelenítését Reviczky Gyula költészetében láthatjuk viszont. Reviczky a Hebel-t szintén ugyanazzal a magyar szóval adja vissza: **hiúság**. Hogy még pontosabban visszhangozhassa Salamon szavának értelmét, az elvont fogalom mellé egy tárgyiasabbat illeszt: a buborékot. A mulandóság emblematikus képét.

Rosznak mondd a világot,

Dőresége bosszuságod;

Siratod az élet álmát,

Földi gondok durva jármát;

Felpanaszlod lázban égve:

Bölcs elméje, jók erénye

S fényt sugárzó lángod, ég,

Csak **hiúság**, búborék.

(Reviczky Gyula: Magamról)

Kölcsey *Vanitatum vanitas*-verséről Szauder József, majd Lukácsy Sándor írtak igen alapos tanulmányt. Lukácsy áttekintette a vanitas-költészetünk történetét, bizonyítandó, hogy ez az életérzés és világkép, amely a halál felől láttatja a létet, milyen értékfosztó műveletre is képes életünkben? S kikerülhetetlen a pusztulás. Az értékektől legkifosztottabb szín a *Tizennegyedik* lesz! Ám Ádám majd a *Tizenötödik* színben jajdul föl:

Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni!

Lukácsy Sándor tanár úr a *Vanitatum vanitas*-élmény átélésének megörökítésére Madách Imre egyik versében is rálelt. E költemény tanúsága szerint is minden csak *hiúság*, *hiábavalóság* és *buborék*:

Ki sincs, ki értené, hogy majd ha egykor

E város végálmra szenderül,

S elvész, mint buborék minden mi benne

Most fénylik és küzd, fárad és örül...

(Madách Imre: A halál költészete)

A 20. század végén Parancs János tért vissza a '**hiábavalóság**' szó használatához. (S lásd még Balassa Péter könyvcímét: „**Hiába: valóság**”!)

nyomtalanul jeltelenül

jó volna

ha az unokám

még emlékezne rám

bár erről is

szívesen lemondok

csak ha szükségét érzi

tudja meg

már a nagyapja is látta

sehová se vezető

úton botorkálunk

ahogy a Prédikátor mondta

minden csak hiábavalóság

(Távozás)

A londoni korcsmáros – tulajdonképpen – mindössze a Szentírás szavait ismételte, Salamon király szentenciáját. Babits Mihály verséből vett képpel élve, ha Isten és ördög két jó hivatalnok, és a Londoni színben már Ádám, e gyenge akarok viszi mindkettőnek ürült hivatalát, vajon nem mindegy-e, kinek az asztalára teszi a létezése kérelmét? Lucifer, bár neve fényhozót, megvilágosítót jelent, jelleme ellentétes az Úréval. Lucifer nem ismeri az örömet, a megelégedettséget, a harmóniát, vagyis a boldogságot. Ádám (így az egész emberi nem) vesztére tör, s csábító lesz Ádám számára az ördögi lehetőség: rajta múlják egyedül, hogy rémálmai ne valósuljanak meg. Ha nincs valóság, nincs hiábavalóság sem. Ha leveti

magát – Lucifer biztatására – a magasból, öngyilkosságával elejét veheti az emberiség szenvedéstörténetének. (Gondoltam.)

Az 1980-as években az egyetemen Mezei József szemináriumi csoportjába kerültem. Nem „variáltam”, nem kerestem más időpontot, más tanárt, mentem csoporttársnőimmal együtt a tanszékvezető tanár úr harmadik emeleti szobájába, amely a Dunára nézett. (Mezei József ugyanúgy 1930-ban született, mint édesapám. Első látásra apámnál sokkalta öregebbnek láttam, még élő nemzedéktársainál is meggyötörtebbnek.) Pályája pedig egyenesnek ígérkezett: 1953 óta írta tanulmányait, könyveit. Talán igaznak is tartotta magáról azt a mondatot, hogy Ceglédbercel küldte az irodalomba. Ugyanakkor – Csűrös Miklós visszaemlékezéseiből tudom – magára is ismerhetett a mindig elbukó Ádám alakjában. Beszédes címet adott Madách-monográfiájának: *Az élet értelme*. A kortárs költők közül Juhász Ferenc lírája és személyes barátsága jelentett sokat neki. A falusi bölcsőhely origójától a kozmoszi körökig jutni – a költő és az irodalomtörténész számára élmény és küldetés volt. Juhász Ferencet a Pegazustól az űrrakétáig (s képzőművész barátait szintűgy) a legkomolyabban foglalkoztatta a repülés mind aviatikai, mind pedig szellemi értelemben. Mezei József értelmezése szerint Madách a *Tragédia Tizenharmadik színében* a mű zárására visszatér a kezdés terébe, az űrbe, egy úgynevezett magasabb szintre. Ádám számos képességet szerzett a korokban, de mindezek nem elegendők ahhoz, hogy beteljesüljön szándéka: az istenülés. Madách művében az űrbe merészkedő Ádámot azzal sújtja az Úr, hogy a Föld nem engedi ki a maga vonzásköréből, s így – a paradicsomkertbéli első engedetlenséget követően – ismét büntetés az ember része. *A Föld szellemének szava* az, hogy:

*Ádám, Ádám, a végső perc közelg:
Térj vissza, a földön naggyá lehetsz,
Míg, hogyha a mindenség gyűrűjéből
Léted kitéped, el nem tűri Isten,
Hogy megközelítsd őt- s elront kicsinyűl.*

Kondor Béla, Juhász Ferenc, Nagy László egy jobb társadalomba vetett hitének megrendülését a repülők s a rakéták katasztrofikus képei voltak hivatottak érzékelteni: a zuhanás, a bombázások szörnyűsége, a semmibe hullás, az Ikaroszok szétpergő szárnytollainak látványa. A Madách-monográfiát író tanár úr cédulái is már ezekről szóltak. Nemzedékének megannyi tagjához hasonlóan emlékezett a repülés boldogságára. Juhász Ferenc halál-komplexussal vívódó költészetéről így írt értő-érzékeny tanulmányt. Juhász alakját meg-megidézte, főleglegette szemináriumi óráin is, de nem kérkedett a Kossuth-díjas költővel kötött barátságával, csak nagyon büszke volt rá. Az általa pár szóval emlegetett bölcs borozások jutnak most eszembe, hogy Csűrös Miklós tollából újra olvasom a tanár úr jellemzését:

„Mint kedvelt Mikszáth-hősei: nagyszabású különc volt, szépségre, finomságra, érzékeny, másoktól tudatosan különböző nonkonformista személyiség. Akire hatott, ezzel a megszállottságig védett szuverenitással hatott.”

Megtörtént, hogy azért késett el, mert otthonából indulásakor a vizslája kéréssel szemekkel nézte. Ekkor már bensőbb küzdelmei is látni valók voltak. Madách Imre *Tragédiájának Tizenegyedik színéről* írta, de mintha legeggyetemesebb és legszemélyesebb vallomása is lenne ez a – következő – kommentárja, amely a haláltánc-látomással terhelt részt értelmezte. (Ott, ahol a bábjátékos, a korcsmáros, a kisleány, a cigányasszony, Lovel, a módos, a munkás, a tanuló, a katona, a kéjhölgy, az elítélt és a nyegle veti bele magát a Themzébe.)

„A legértéktelenebb ember is megnyugtatta, megváltja a halál, az elmúlás és ez a szerep, amelyet az örök vonulásban betölt. Minden életnek van értelme, akaratlanul is a jón, a jövőn dolgozik a legelvetemültebb bűn, a legfertőzőbb fájdalom, szenvedés, kiégettség, depresszió is.”

1977-ben adta Madách-könyvét nyomdába e fenti sorokkal. 1986-ban bekövetkezett halála előtt néhány esztendővel voltunk, magyar-könyvtár szakos tanítványai. Szomorúan gondolok arra, hogy a tanár úr világképe 1983-ra komorabbá vált, míg szobája alatt boldogan lármáztak a környék iskoláiból kiszabadult kisdíákok, szaladtak a Duna vagy a Petőfi-szobor irányába, mint az *Ostergesang* vagy a *Tizenegyedik szín* – Rousseau tanait meghalló – diákjai.

Itt az élet? Ott az irodalom? Köztük idősödő tanárunk, aki feltehetően gyakorló melankolikus. (Ez is lehet komoly rang, lapozzuk csak föl Földényi F. László könyveit! Már csak Madách Imre megértéséhez is.)

Goethe *Faustjában* a Nő szeretete és/vagy szerelme – a német mindkettőre a *die Liebe* szót használja – megváltja a Férfit. Csupán az örök nő emeli magához a létben vergődő tudóst.

Madách *Tragédiájában* szintén Éva az egyedüli, aki nem hull a hullámsírba, aki legyőzi a halált, mint Jézus harmadnapon:

Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál!
Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt:
A por hull csak belé, e föld szülötte,
Én glóriával átállépek azt.

A halálos mélységek fölött csak átröpülni lehet.

Éva is megdicsőülve, glóriásan lép túl rajta.

Éva. Az örök Nő.

Régimódi szóval, a költő számára: a Múzsa.

Mennyi szárnyalás! Mennyi tragédia?!

Szerelem.

Bipoláris örületek?

Rajongó férfi és idegbeteg nő.

Ők lettek volna a műben:

Madách Imre és Fráter Erzsébet?

Nem illettek össze, ám – köztudott – házasságukat Madách édesanyja mérgezte meg, s Majthényi Anna még a váláson túl is gyötörte, gyermekeivel zsarolta Erzsikét. A feleség a szakításba és következményeibe, amiket anyósától volt kénytelen elszenvedni, beleőrült, s a legnagyobb nyomorban és betegségben hunyt el Váradon. Madách Imre ennél skizoidabb helyzetbe még a modern pszichológiai szakkönyvek szerint sem kerülhetett volna, mint hogy édesanyja és szerelme között találta magát. A nők minden egymásnak szánt tördöfése az ő szívéen hatolt át. Andor Csaba Eric Berne könyvei alapján új, pontosabb megvilágosításokba is helyezte a családon belüli „emberi játszámakat”. (*A siker éve: 1861.* Bp. Fekete Sas Kiadó. 2000.)

Madách Imre a börtönben azzal múlathatta egyedül az időt, hogy egy darabka krétával a *Tragédia* sorait írta asztalára, megtanulta, majd letörölte, és újabb szakaszba kezdett. Ez idő alatt nem csalta meg őt Fráter Erzsike, ám dáma-szerének megőrzésével anyósának rengeteg támadási felületet adott.

Madách elveszítette Fráter Erzsébetet, s erős akaratú anyjával maradt.

Juhász Gyula, akinek imádott Múzsája, plátói szerelme Sárvári Anna, az „örök” volt, szintén édesanyjával élt. Juhász Gyula magánya öngyilkosságával ért véget, holttestét az őt gondozó édesanyja találta meg. Sárvári (Schall) Anna szintúgy maga oltotta ki az életét, Juhász Gyula neki szóló versei fölött. (Hasonlít sorsa a Fráter Erzsikéjéhez, munka és minden távlat nélkül tengette végül az életét.)

Vajda János Ginájának (Kratochwill Zsuzsannának) a testi-lelki borzalmas gyötrelmeiről Dénes Zsófia könyvéből értesültem. (*El ne lopd a léniát!* Budapest. Gondolat. 1978.)

A Múzsák még akkor is megszenvedhették szerelmüket, amikor boldogságuk végképp nem férjeik akaratán múlt. Petőfit a szabadságharc eszménye, Radnótit egy embertelen behívó szólította el a kapcsolatból. Milyen szomorú Szendrey Júlia története, hogy kénytelen volt – a politikai helyzet és a megélhetés miatt – elfogadni egy hozzá érdemtelen. Radnóti halálát követően Fanni nem vett részt hátralévő, hosszú élete során a világ dolgaiban. Nékik lett volna tán esély arra, hogy igazán szépen vezetett közös élettel – a földön járva – visszapeleljék az elveszített Édent.

Játsszunk el a gondolattal, hogy Madách Imre miképpen kerülhetett volna ki csapdahelyzetéből? Talán csak egy módon. Mint Mikszáth Kálmán. *A jó palócok* írója – amikor már rendeződtek a körülményei – 1882-ben másodszor is elvette feleségül élete szerelmét, akitől 1878-ban elvált.

Mikszáthnak az 1882-es esztendő éppen úgy a siker éve volt, mint Madáchnak az 1861. Mikszáth életpéldája azt bizonyította be, hogy a házasságok ugyan

az égben köttetnek, de a földön kell az emberpárnak a lehetőleg magas életkort megérni, míg a *die Liebe* szó mindkét értelmét érvényre juttatják.

Szerelem van.

És szeretet van.

Czigány György szerint a *szeretet józansága* a legszebb és legbölcsebb vezérlő.

Tusnády László írt poémát a *Magyar Anteuszról*, Madách Imréről. Anteuszt a levegőben tudja csupán legyőzni Héraklész, mert Anteusz a földből nyeri – újra meg újra – az erejét. Anyja, a Földanyácska: Gaia. (A rómaiak Terrának hívták, ő szülte az eget.) Gaia öle fogadja be a holtakat, Anteuszt s a többieket, akik az éggel érintkeztek.

Madách Imre is művében a földön marasztalja a hősét, Ádámot. Lucifer ugyan ugyanazt ajánlja fel néki, mint majd Jézusnak: az öngyilkosságot.

Ádámnak – s ez vajon a tragédiák körébe utalandó-e? – semmilyen választási lehetősége nem maradt azzal, hogy Éva már méhében hordozza az utódokat. Éva szavától – *Anyának érzem, óh Ádám, magam* – apaként akár azonmód el is foghatná a boldogság. Éva – márpedig – megszüli a gyermekeket, s amit Ádám eddig csak álmódott, az emberiség korántsem fájdalommentes történelme a tragikus végzetig, mindenképpen le fog játszódni. Ádámnak el kell fogadnia a történelem megíratott képeskönyvét, amin nem másíthat jottányit sem, még azzal sem, ha a mélybe veti magát.

Magam 1985-től tanítottam Madáchot, legutóbb 2000-ben. Tanítványaimnak fölolvastam az „örök vonulásról” szóló, Mezei-órákról hozott gondolatot, valamint Ady *Új s új lovat*, Simon István *Vadludak* című versére szoktam utalni. A diákok talán megértették vagy megsejtették – azokban a költeményekben szintén erről van szó – hogy bár az egyes ember bukása is tragédia, de még mindig vigasz lehet a részesedésünk az emberiség nembeli történetéből. Egyek vagyunk e nagy menetben s Pierre Emmanuel consolatio-ja szerint buboréknyi sóhajunk sem veszhet el:

Tudd meg, mért oly nehéz, akárki vagy – a föld.

Add vissza néki bár porod, alighogy éltél –

Egy sorssal súlyosabb terhet visz tőle útján.

(Rónay György fordítása)

Mit is mondhatnék most 2023 Nagyhétjén e Praznovszky Mihálynak, a *Palócföld* számára ígért – vers helyetti – vallomásban?

Két pillanat még.

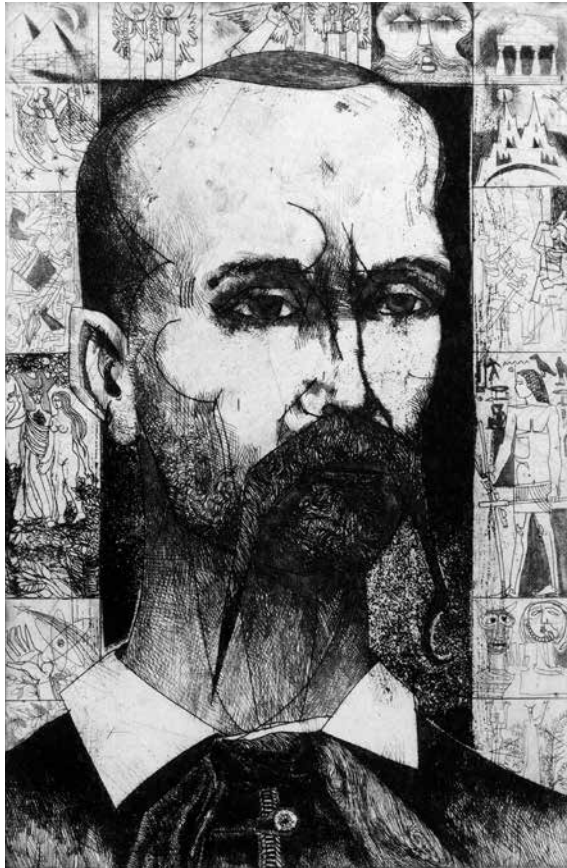
1

2000 volt már, novemberi hétvége, 11. Egy népszerű vidám műsor ment a tévében. Onnan tudom, hogy bejegyeztem az azóta is általam forgatott *Tragédia*-ki-

adás 109. oldalára. (Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Bp. *Matúra klasszikusok*. 1. Szerkesztette Kerényi Ferenc. Sorozatszerkesztő: Szörényi László.) Váncsa István arca komoly maradt: poén helyett egy csattanónyi kinyilatkoztatást tett: „Az üdv-történet szempontjából fontos a pizza is.”

2

Fejemen csak egy koppanás. Hát átszaladtunk egy más korbá? – a 21. századba. Luci Ferkó a régi. New Yorktól Bahmutig. Lepakcsolom a színes televíziót. A sötétben hunyt szemmel keresek a háborús tudósítások, megannyi csatorna végigzongorázása utáni cáfolhatatlan napihírt. Jókai Mór kései remeke jut eszembe, *A sárga rózsza*. A nagy mesemondó szerint azért viselünk bajuszt, hogy alóla ne hagyja el hazugság a szánkat. Ebből a világból nekem még mindig Madách Imre hosszúbajsa tetszik.

Czinke Ferenc: *Madách*, 1966 (Salgótarján, Dornyai Béla múzeum)

Szólj, jó barátom: ismered-e Hegelt?

Kusza jegyzetek Madách Imre „Hegel-komplexusáról”

1.

Szoliter

Madách Imre *Az ember tragédiája* c. drámai költeménye 153 évvel az első megjelenése után is a magyar irodalom nagy szoliterje, a szó mindkét jelentésében: drágakő és különálló, magános remekmű. Feltétlen esztétikai érték, de a magyar irodalomban sem előde, sem utóda. Máig különböző „rejtélyek” lengik be (vö.: András László: *A Madách-rejtély*), de az igazi rejtély talán éppen ez a „szoliterisége”.

Miért annyira oldhatatlan drágakő Madách remekműve a magyar irodalom vegyületében?

Köztudott, hogy Arany, mikor először beleolvastott a műbe, közönséges *Faust*-utánzatnak vélte, s az elemzők többsége máig a *Faustot* tartja a *Tragédia* archetípusának, holott egyezés csak egyetlen vonásukban mutatható ki egyértelműen: mindkettő drámai költemény, azaz az emberi lét nagy kérdéseivel foglalkozó, párbeszédess formájú költői, bölcséleti mű. (Lásd még: *lírai dráma*, *emberiségdráma*, *világköltemény* stb. Számomra a „világköltemény” megnevezés tűnik a legpontosabb és leggazdagabb jelentésűnek.)

A két jeles világköltemény különbségei viszont első látásra bárki számára világosabbak lehetnek, mint az egyezéseik: Faust feltörekvő, világhódító polgár, aki vereségeiből is okul, s halála előtt a „*boldogság sejtelve ragadja el*”: a boldog jövő látomásában üdvözülni; Ádámnak a világtörténelem minden felvonása és eszméje csalódás, s az utolsó színben, az Úr előtt, a megbékélés pillanantában is gyötrődik: a Föld végének „*rettentő látomása gyötri*”.

De: Madách finitizmus a szellem, az értelem emberének a finitizmus. Miltiadész, Sergiolus, Catullus, Tankréd, Kepler, Danton, a falanszter szolgálatába fogott Platon, Michelangelo – konkrét történelmi személyek és személyiségek: nagy szellemek. A *Faust* szereplői viszont névtelenek (ha csak magát Faustot vagy mondjuk Helénát nem vesszük „történelmi” személyiségnek), s ha nevük van, akkor is inkább gyakorlati életminőségek megtestesítői (mint az öregség nemtői: a Baj, a Teher, a Szükség, a Gond), jelezve, hogy Goethét az ember itt (a *Faust* bölcséleti jellege ellenére is) elsősorban egzisztenciaként érdekelte, míg Madáchot éppen a történelem során egymásnak feszülő eszmék, az egymást és a társadalmat alakító gondolatok, bölcseszemek foglalkoztatták. A *Tragédia*

dramaiságát biztosító indulatok, szenvedélyek mintegy a „jövőre emlékező” költő lelkében dúlnak, s nem a megidézett, kicsit vértelen történelmi figurákban.

Közhely, hogy Madách a 19. század egyetemes filozófiai irodalmának egyik legjobb magyar ismerője, közmondásos a gazdag könyvtára, de nehéz őt elképzelni katedrán, amint a bölcelet alapfogalmait: a lét, az anyag, az eszme, az idő, a tér kifejezéseket elemzi, amelyeket pedig annyit használ műveiben, s a *Tragédiában* különösen. Madách nem filozófus, hanem költő. Ül a könyvtárában, Fourier-t, Rousseau-t, Hegelt és más bölcseleket olvas, s amit magáénak érez belőlük, gátlás nélkül belemagyarítja az éppen készülő *Tragédiájába*, s ott az teljesen saját szövegként kezd viselkedni. Madách keze alatt kizöldülnek az átvett szürke teóriák, a költő érzelmeivel, indulataival, mérhetetlen egyéni és egyetemes emberi fájdalommal, szépségével töltődnek föl, s ami a legcsodálatosabb: a magyar irodalomban elsőként (s a huszadik század egy-két nagy versét leszámítva, talán utolsóként is) sikerül működésbe hoznia egy olyan valóban dialektikus (ne féljünk ettől az elkoptatott, lejáratott, de megkerülhetetlen szótól!) versnyelvet, amelyen egyszerre lehet kimondani a két- és többféle igazságokat, amelyben az ellentétek úgy állnak egymás mellett, hogy nem kioltják, hanem teremtik egymást.

„Vagyok” – *bolond szó. Voltál és leszesz.*

Örök levés s enyészet minden élet –

replikázik Lucifer mindjárt a harmadik színben a magát „*különválnak és egésznek*” mondó Ádám szavaira, s a *Tragédia* nyelvének hajtó ereje mindvégig ez a „*voltál és leszesz*”, a múlt jövőbe csapása, az ellentétek átmenete és átélése, és sohasem a megnyugvás, sohasem a jelen.

A filozófiákat tekintve persze ez a fortyogó ellentétezés Hegel leleménye, de költészetet csinálni belőle még a legnagyobbak közül is csak kevésnek sikerült, a legtöbb (igen, még Goethe is) beleragadtak a „vagyok”, a jelen illanó igazába.

Elismételhetjük hát az irodalomtörténetek állítását: Madách *Tragédiája* csak a világirodalom és az egyetemes filozófiatörténet kontextusában értelmezhető, csakhogy ezzel a mű „szoliteriségének” még távolról sem adtuk magyarázatát. De talán nem járunk messzire az igazságtól, ha különállóságának a nyitját éppen a fentebbi „ellentétező”, az ellentéteket nemegyszer feloldás nélkül egymás mellett hagyó, az állításait minden pillanatban visszavonni, meghaladni, semmissé tenni kész, képlekeny nyelvben látjuk. Ezt a nyelvet nem lehet utánozni, mert ennek a nyelvnek nem jelentése, hanem „használata” (Wittgenstein) van, s mint a vétagokat a testről, a *Tragédia* nyelvi-képi formuláit, fordulatait, szerkezeteit nem lehet levágni azokról az emberi, társadalmi-történelmi, értelmi és érzelmi helyzetekről, amelyek a műben „használták”, alakították őket.

2.

Do rityi mi zakúz

Ennek a nyelvnek sajátja, hogy szóljon bár akár halálosan komoly dolgokról, kijelentéseit, ítéleteit nem veszi véglegeseknek, „igazságai” inkább kísérletiek és kontemplatívak, mintsem dogmatikusak, beszélője mintha már akkor, 1859-ben nagyon is tisztában volna vele, hogy a „*kijelentés a valóság képe*”, s nem maga a valóság (Wittgenstein).

S talán ebből a tényből következik, hogy a komédiák s a huszadik századi leszármazottaik, a különböző abszurdjátékok olajozottabban, könnyebben térnek át erre az ellentétező, bizonyos értelemben már „előnyelvkritikai” nyelvre, mint az ún. komoly műfajok. S talán épp ez a két műforma között lehetséges nyelvi korridor indíthatta Kerényi Ferencet (és másokat) arra a gondolatra, hogy „...*Madách 20. századi méltó utóda*” Örkény István, és a *Tragédia* mai méltó párja a *Pisti a vérzivatarban* c. Örkény-dráma (Kerényi Ferenc: *Madách és Örkény*. MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007.)

Szerintem az Örkény-darab csak úgy vethető össze a *Tragédiával*, mint a *Tragédia* szatirikus testvérdarabja, *A civilizátor*. Mind a három mű tárgya a változó történelem s a történelemben nem változó vagy alig változó ember, s mindhárom nyelvére érvényes, amit fentebb az ellentétező, nyelvkritikai módszerekről mondtam, a *Tragédia* mégis nyilvánvalóan más anyagú alkotás, mint a másik kettő. Később még lesz szó a megkülönböztető jegyeiről, itt csak annyit jegyeznek meg, hogy a drámai költemény nagyszabású vízióit, világképét talán leginkább a világi transzcendencia kifejezéssel jellemezhetném. Egyszerűbben (s a *Tragédia* Lucifer-jének szállóigévé lett paradoxonára utalva): *A civilizátor és a Pisti a vérzivatarban* – komédiának nézett történelem, *Az ember tragédiája* viszont tragédiának látott eszme- és létezés-történet. S még másképpen: a két komédia aktuálpolitikai irányultságával bírál és mulattat, a *Tragédia* a folyton csalódó és kétkedő emberi értelem megrendítő s mégis felemelő tragédiájának élményét nyújtja.

Az Örkény-dráma ezúttal nem tárgyunk, de *A civilizátorról* érdemes itt néhány dolgot elmondani, úgyis mint a *Tragédia* árnyékában kicsit elhanyagolt Madách-darabról, s úgyis mint a kornak a *Tragédia* által mellőzött tudatzónáira, társadalmi aktualitásaira legalább némi Madách-i fényt vető műről.

Az „*Arisztophanész modorában írt komédia*” (ez a mű alcíme) az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot követő Bach-korszak paródiája, s amennyiben benne a magyar nemzetet képviselő István gazda meglehetősen passzív és bugyuta figura, egyben ironikus nemzeti önbírálat is (kicsit Arany János *A nagyidai cigányok*jára emlékeztetőn). Érdekes, hogy a mű 1859 első hónapjaiban, tehát csaknem egyidőben íródott a *Tragédiával*. (Azt is mondhatnánk, a *Tragédia* munkálatainak szüneteiben született.) Ebből néhány irodalomtörténész azt a következtetést vonta le, hogy ez volna talán a tragédiából hiányzó „magyar szín”

kompenzációja. Elképzelhető, bár Madách egyik feljegyzéséből nem egészen az derül ki, hogy a kompenzáció szükségének gondolata nagyon foglalkoztatta volna: „A hazafiság csak a magyarnál lehet költészet tárgya, hol létünkért küzdünk, semmi nagy költő azt nem használja”. S e feljegyzést közlő Szerb Antal még hozzáteszi: Madách „Legfőbb költői ideálja, Goethe az egész emberiség költője volt, és ő is az akart leni”.

És Szerbnek valószínűleg igaza van: Madách „az emberiségnek” írta a *Tragédiát*, s szándékosan került benne a magyar történelemre és nemzeti keservekre való utalásokat.

De a frissen elkészült darabot azért felolvasta (vagy legalábbis felolvastatta) egy szűkebb baráti-családi körben is (lás erről Bárdos József *Gondolatok Az ember tragédiája születéséről* c. munkáját), s miért ne olvashatta volna föl ugyanabban a körben *A civilizátort* is? Sőt: még az is feltehető, hogy e darabot a költő pontosan a szűkebb „baráti körnek” s nem a nyilvánosság elé szánta, hisz nyílt Habsburg-ellenessége miatt a kiadását úgysem remélhette (Madách életében nem is jelent az meg, csak 1880-ban).

A mű szűk körben, mintegy „underground” (mondanánk ma) terjesztésre szántsága mellett szól a meglepően vaskos szóhasználata is. Ezt ugyan az alcím némileg menti (emlékezzünk: a szerző itt „Arisztophanész modorában” kíván beszélni), de azt kell mondanunk, hogy vulgaritásban költőnk messze túlmegy mesterén, s valóban nehezen elképzelhető, hogy trágár kifejezéseit az akkor még meglehetősen szemérmes magyar nagyközönség elé kívánta volna terjeszteni.

Lássunk e káromkodásokkal felérő, durva kifejezésekből néhányat! [Sajnos, az én 1958-as *Civilizátor*-kiadásomban az inkriminált kifejezések még ki vannak pontozva, így Bárdos József és Bene Kálmán *A „nagy mű” árnyékában* (Szeged, 2012) c. kiadványának alapján idézem őket.]

Az osztrák-német Stroom, a Civilizátor, aki a Bach-korszak idején papirokkal, rendeletekkel, azaz fokozott állami bürokráciával kívánja Magyarországot, a „vad keletet” civilizálni, amuletteket oszt szét a magyar István gazda cselédei, a tót Janó, az oláh Mitrule, Mürzl, a német szolgátlány, az olasz Carlo s a rác Uros között. Mindegyikben papírra írt „okítás” van, amely végül kiábrándítja a cselédeket a „civilizációból”.

A legobszcenebb és legvadabb üzenet a román Mitrule amulettjében van (érthetően: Madách nővérét és sógorát 1849-ben, Erdélyben a román parasztok agyonverik), amely így hangzik:

„Ah, úgy szeretlek,
Hogy majd megbasztlak!”

Mürzl, a német lány is ilyen „szerelemi üzenetet” kap:

„Ha jól akarsz szórakozni,
Rád fekszem és felvidítlak”.

A tót Janó intése a leghoszabb, s ezért ebből csak a záró két sort idézem, szlovák eredetiben is (szlovákul frappánsabb!), magyar fordításban is:

„Teraz bugyes szlavni Rakuz,

Do rityi mi zakúz.”

(Most dicső osztrák leszel,

Harapj a seggembe.)

S a korona ezeken az épületes gorombaságokon az, amikor Stroom, a Civilizátor, (feltehetően Arisztophanész Lüsziisztratéjén megokosodva) el akarja zárni a nőket a férfiaktól:

„A kulcsok nálam lesznek őrizetben,

S csak taksa mellett adjuk ki naponta”

– mondja. S mikor István gazda ezért „honárulónak” nevezi, így replikázik:

„Honáruló? miért, hogy a pinát

Lakatra tettem? vajh mi különös.”

Nem kétséges, hogy a cselekmény összefüggésrendjében ezeknek a kifejezéseknek is lehet funkciójuk, de ha megfontoljuk, hogy azért az ilyenfajta trágárságokra még ma sem írná rá minden szerkesztő az *imprimaturt*, csak azt gondolhatjuk, hogy Madách a liberális utókornak, az ő korában viszont csak afféle „belső használatra” szánta darabját.

3.

Mankóbankó

A civilizátorban a komédia kötetlenebb formái, főleg a gátlástalan szabadszájúság lehetősége egyéb nyelvi-poetikai készségeket, erőket, indulatokat, alakzatokat is beindított a költőben. Bőségesen él például a *Tragédia* eszköztárából általában hiányzó szójátékokkal, szándékolt félrehallásokkal, szólástorzításokkal, lapszusokkal, ellentétekkel, s egyéb retorikai alakzatokkal.

Az egyetlen színből s kb. ezer sorból álló darabnak mindjárt a nyitó jelenete humoros ellentétectől feszül, s akár a *Tragédia* kezdő jelenetének paródiájaként is értelmezhető. „István bácsi és cselédei mezei munkáról érkeznek”, mondja a szerzői utasítás, s a gazda az udvaron pontosan úgy jelenti be az aznapi munka bevérgzését, mint a *Tragédiában* az Úr a „nagy mű” befejezését:

Becsülettel bevérgzők a napot.

A baj miénk, az áldás Istené.

De a magasztos jelenet és hang hirtelen ellentétébe fordul, a távolban megjelenik Stroom, az egykori kintornás, most „civilizátor”: „két kutya által vont taligán, roppant halom irományon ül”. Janó így kommentálja a furcsa figura megjelenését:

Komédiás talán vagy köszörűs.

Mitrule így részletezi, fejleszti tovább Janó „látomását”:

Garabonciás az, ördögcimbora.

*Ha mint komédiás jövend közénk,
Meglátjátok, hogy minket tesz bolonddá,
Ha köszörűsként – még meg is beretvál.*

Ahány kifejezés, annyi találó kép, annyi ironikus alakzat. A *garabonciás* és ördögcimbora kakofémizmusokban rejlő ítéletet nem kell magyarázni, de az ez után következő sorok paradoxonját és szólástorzítását (mint az elkövetkezőkben gyakran alkalmazott stíluseszközöket) nem árt közelebbről megtekintnünk.

A *komédiás* kifejezés első fokon Stroom *kintornás* múltjára utal, de itt benne van a *mulattató*, sőt *udvaribolond* jelentés is, csak így érthető a harmadik sor hirtelen fordulata: a bolondnak képzelt komédiás minket tesz majd bolonddá, ha nem vigyázunk. A *meg is beretvál* kifejezésbe pedig úgy kerül bele a *meglop*, *kifoszt* tartalom, hogy (a hasonló jelentés alapján) a *megkopaszt* szólásra is utal, sőt – mintegy eltorzítva – azt idézi.

S a szócsavarásban István gazda sem bizonyul gyengébbnek, mint az udvarába magát befészkelő Stroom.

A civilizátor-vendég Hegel *pozitív-negatív* elméletét próbálja a gazdának elmagyarázni:

*Teszem ha az ember pozitív,
Mi kívüle van negatív – nem ember.
Érted-e?
ISTVÁN Igen. – Ember vagyok.
Te kívülem – nem ember vagy, gazember.*

S nem állom meg, hogy a darab szójátékaiból is ne idézzek ide néhányat.

Mikor Stroom a bizonyos szakterületekre specializálódott *szaktudósokat* dicséri, István gazda így replikázik:

Nem szaktudós, de tudósszag talán.

Mikor pedig a Civilizátor az új pénzt, a bankót védi, István a régi pénzt s a csereáruforgalmat, de tulajdonképpen a természeti életet véli egészségesebbnek:

*Mi az a bankó? vagy mankó talán,
Olyannak támasz, aki járni nem tud.*

Madách komédiájáról (sokan máig *Az ember komédiája* címen emlegetik, azonosítva egy feltételezett ilyen című másik Madách-művel), illetve annak nyelvéről a fentebb elmondottakat összefoglalva elmondhatjuk, hogy ilyen vonatkozásban a darab radikálisan különbözik a *Tragédiától*, s ha némely nyelvi megoldása a *Tragédia* bizonyos mozzanataira utal, ez szinte csak azért történik, hogy a szerző (hangulatban, jelentésben) a visszájára fordítsa azt.

4.

Anakronisztikus kitérő – Foucault felé

Ismert Foucault szerző-definíciója. A jeles filozófus-történész a *Mi a szerző?* (1969) c. tanulmányában a szerző hagyományos definícióját Jeromosnak, a középkori egyházatyának a gondolatait reprodukálva ekképp fogalmazza meg: „...az egyetlen szerzőnek tulajdonított művek listájáról ki kell húzni azokat..., amelyekben az alap gondolat ellentmond a többi műben kifejtett doktrínának (ekkor a szerzőt mint a fogalmi és elméleti koherencia mezejét definiáljuk); törölnünk kell továbbá azokat, amelyek más stílusban íródtak, illetve olyan szavakat és fordulatokat tartalmaznak, amelyeket általában nem használ a szerző (ilyenkor a szerző valamiféle stilisztikai egyenmőségről ismerszik meg)“.

A civilizátor s Madách teljes életművének fogalmi és elméleti koherenciája, de akár stilisztikai egyenmősége is problematikus, s így a darabot akár más szerzőnek is tulajdoníthatnánk. De ahogy Foucault csak azért idézi Jeromos szerző-meghatározását, hogy később „revízió alá vegye az alkotószubjektum (azaz a szerző T. Á.) kiváltságait“, mi is csak azért hozakodtunk elő Foucault-val, hogy az ő szerző-felfogásával mentsük Madách szerzői „inkoherenciáit“.

Foucault-t ugyanis miután tanulmányába Szent Jeromost beidézte, munkájának maradék másik felében más sem foglalkoztatja, mint az a kérdés, hogy a szerző mint olyan „Milyen pozíciót tölthet be, milyen funkciókat láthat el s milyen szabályoknak engedelmeskedik a különféle típusú diskurzusokban? Röviden, a szubjektumot (és helyettesítőit) meg kell fosztanunk kreatív, őseredeti szerepétől és a diskurzus változó, komplex függvényeként kell elemeznünk.“ S amennyiben Michel Foucault itt a diskurzus fogalma alatt valamilyen konkrét történeti, illetve szociokulturális tevékenységi mező sajátos kultúráját és nyelvét érti, ezzel tulajdonképpen már 1969-ben meghirdeti az irodalomnak azt az egyetemes kultúratörténeti megközelítését (szemben a pusztán szövegközpontú megközelítéssel), amelyet nemzetközi fórumokon s kicsit más felvetésben (s nem Foucault nevéhez kötve) majd a kilencvenes években kezdenek vitatni és elfogadni a szakemberek, *kulturális fordulatnak* nevezve ezt az irodalomtudományos kutatásban beállt változást. (Lásd erről bővebben Takács József *A Kulcsár Szabó-iskola és a „kulturális fordulat“* c. tanulmányát.)

Madách életműve a műfaji tagozódást és a stilisztikai egyenmőséget, illetve az egyenmőség hiányát tekintve nagy vonalakban négy részre, a művek négy csoportjára osztható: a lírai versek csoportjára (Madách szinte egész életében írt rövidebb, lírai hangolású kötött verseket is, amelyek az idő folyamán jelentősebb belső vagy külső változásokat nem mutattak, ezért egy csoportba lehet őket sorolni); a kezdet drámakísérleteire; az érett drámák csoportjára (ide főleg a *Tragédia*, a *Mózes* és a *Civilizátor* sorolható); s a különböző tanulmányok, értékezések együttesére. Nem kétséges, hogy ezekben a kategóriákban Madách nagyon is különböző „pozíciókat tölt be“ és „különféle típusú diskurzusok szabályainak

engedelmeskedik”, mint ahogy az is biztos, hogy a *Tragédia* rendkívüli erényei eltakarják a szerző egyéb műveinek értékeit, de számomra az sem lehet kétséges, hogy ha az életmű megítélésénél az egyetemes magyar kultúratörténetnek s a „*textus és kontextus együttes vizsgálatának*” (a kifejezés Takáts József tanulmányából!) diskurzusából indulnánk ki, a *Tragédia* értékei mellett az életmű eddig még sok más, lappangó erényére is fény derülne.

A teljes Madách-oeuvre Foucault-i (azaz diszkurzivitás-elvű) és egyetemes kultúratörténeti felmérésére itt, ezekben a kusza széljegyzetekben természetesen nem vállalkozhattam, de egy-két bekezdés erejéig visszatérek még *A civilizátor* és a *Tragédia* néhány egyetemesebb összefüggésére, lehetséges kultúratörténeti értékelési szempontjára.

5.

Még egy kitérő – Lukács és Whitehead felé

Madáchot és *Az ember tragédiáját* úgy kíséri Lukács György baljós árnyéka és egykori elutasító véleménye, mint Ádámot Lucifer, a tagadás szelleme: mindenkinek meg kell küzdenie vele, aki a Madách-oeuvre-höz közelebb akar férközni.

Lukács emlékezetes tanulmányának (*Madách tragédiája*, 1955) kulcsmondata (emlékeztetőül idézem) ekkép hangzik: „...az itt megnyilvánuló pesszimizmus kiegyenlíthetetlen ellentétét látjuk a befejező szavak (»Ember küzdj és bízva bízzál«) optimizmusával”. S néhány sorral lejjebb: „...az isten idézett végszavai csak egy vallásosan »észfeletti« happy endet teremtenek, de nem adnak választ a dráma menete által feltett kérdésekre”.

Ez az egykor megdönthetetlennek tűnő ítélet természetesen több szempontból is támadható.

Először is a „*dráma menete által feltett kérdésekre*” nem a „*befejező szavak*” vannak hivatva válaszolni, többnyire elvégzik ezt a feladatot az egyes színekre következő újabb színek, de nem a véglegesség igényével, hanem a történeti konkrétság egyszeri érvényével. (Az egyiptomi szín autokráciáját például az athéni szín demokráciája vitatja, a londoni szín liberalizmusát a falanszter-szín szocializmus stb. Erről a problémakörrel egyébként Moór Gyula mond eredeti dolgokat *Az ember tragédiája jogbölcseleti megvilágításban* c. munkájában.) Másodszor: Lukács az idézett mondatai állításait meg sem próbálja bizonyítani, sem összefüggésbe hozni a corpuossal.

Viszont szóhasználatával akaratlanul is a *Tragédia*-cselekmény egyik fontos s eddig még kevésbé vizsgált elemére: a természeti és emberi létezés folytonosságának bizonyos „észfelettségére” tereli a figyelmet. Mert ha Ádám minden színben csalódik és a következő színben mégis újrakezdi a küzdelmet, akkor lennie kell valaminek, ami az eszmék harcát és veszését fölülírja, az életet megújítja,

s ezt a valamit nem lehet egy kézlegyintéssel elintézni, hogy „vallásosan »észfeletti« *happy end*”.

S ha az „isten idézett végszavát”, az »Ember küzdj és bízva bízzál«-t ilyen kontextusban próbáljuk értelmezni, akkor látnunk kell, hogy ez távolról sem szeretetlenül odabiggyesztett „boldogan éltek, míg meg nem haltak” vég, hanem megszenvedett felismerése annak a létezésitoknak, hogy az egyre elbukó eszméken és társadalmi rendeken túl is van valami, ami az életet tovább viszi.

Kérdés, hogy mi az?

Maradjunk továbbra is Lukácsnál.

A „*Tragédia-happy end*” ha vallásos végnek értelmezzük, valóban nem következik a cselekmény teljességéből, „*az ábrázolt világ és a belőle levont végkövetkeztetés világnézeti és művészi ellentéte*” (Lukács) vallásos alapon nem oldható föl, sőt: a tételes vallásos hit jegyében az első három szín bibliai jeleneteit, „teista” képeit sem köthetjük simán a a corpushoz. Ezek a jelenetek, motívumok csak akkor simulnak bele zavartalanul a műstruktúrába, ha szimbolikusan, s éppen a „létezésitoknak”, a világmindenség-működés rejtélyének jelzéseként és jelképeként értelmezzük őket.

A „titoknak” (formai-strukturális okokból) természetesen Ádám sem adhatja magyarázatát, az egyetemes működés lényegét és értelmét csak „*gyanítja*”, de helyesen köti az anyaföldhöz, a természethez, a kozmoszhoz, az anyaghoz, máskor a nőhöz, az anyához:

*Oh tárd ki, tárd ki, végtelen nagy ég,
rejtélyes és szent könyvedet előttem;
Törvényeidet ha már-már ellesém,
Felejtem a kort és mindent körülüm.
Te örökös vagy, míg az mind mulandó,
Te felmagasztalsz, míg amaz lesújt – fohászkodik az éghez*

Kepler II. Rudolf „*törpe korában*”, de bízvást hihetjük, hogy maga Madách sem gondolkodott másként a mindenségről és saját koráról. De amikor Ádám a tizenharmadik színben a „*végtelen nagy ég*” közelébe, az ürbe kerül, azonnal megszólal benne a tagadás szelleme:

*De hajh, mi ez, lélegzetem szorúl,
Erőm elhagy, eszméletem zavart.
Több volna mesénél Antaeus,
Ki addig élt csak, míg a föld porával
Érintkezett?*

S mondja mindezt akkor, miután a falanszter-színben a Tudós már elmagyarázta neki az ember és föld kapcsolatának problémáját:

*Midőn az ember földén megjelent,
Jól beruházott éléskamra volt az*

*Négy ezredév után a föld kihűl,
 Növényeket nem szül többé a föld,
 Ez a négy ezredév hát a mienk,
 Hogy a napot pótolni megtanuljuk...*

És sorakoztathatnám az idézeteket a végtelenségig, amelyekhez (a *Tragédia* zárlatának logikáját, s a mű csodálatos egyidejű zártságát és nyitottságát tanúsítva) olyan tizenkilencedik, huszadik századi és mai tudományokat kapcsolhatnánk, mint az ökológia, az anyag mélyében folyó szakadatlan működés és a kozmikus alkotó energia (whiteheadi) elve, sőt a téridő-elmélet, és természetesen és mindenekelőtt az ellentmondás mint a „fejlődés” mozgató rugója, s ezek mind azt bizonyítanak, hogy Madáchot a haladás elvén túl (Megy-e előre majdan fajzatom?) a világ szerkezete, kozmikus-anyagi harmóniája is mélységesen érdekelte, s ha a főmű „happy end”-jét ennek az érdeklődésnek az összefüggésében vizsgáljuk, akkor azt inkább egy panteista hit, mintsem egy személyes istent hívó vallás jelzésének kell tekintenünk.

Erre a panteizmusra csak egyetlen konkrét példát idézek:

A harmadik színben a Föld Lucifer által megidézett szelleme saját erejéről (azaz az anyag mindenhatóságáról) beszél. Lucifer replikázik:

*Mondd hát, hogyan fér büszke közeledbe
 Az ember, hogyha istenül (értsd: istenél, T. Á.) fogad?
 A FÖLD SZELLEME NEK SZAVA
 Elrészletezve vízben, felegekben,
 Ligetben, mindenütt, hová benéz
 Erős vágyakkal és kebellet.*

(Egyébként figyeljük meg: a Föld, a Világmindenség működéséhez érdemben mindig a Föld szelleme szól hozzá, az Úr többnyire csak szólamokban beszél.)

Nem kerülhetik el továbbá a záró sorban figyelmünket a „mondottam” és a „küzdj” szavak, amelyek természetesen a tizenharmadik szín (imár szintén szállóigévé változott) két sorára utalnak vissza:

*A cél halál, az élet küzdelem,
 S az ember célja e küzdelem maga.*
 Változtassunk icit a jeles szövegen:
*A cél halál, az élet működés,
 S a természet célja e működés maga.*

Ezt a két sort anno a panteista Whitehead is mondhatta volna.

6.

A Nek-ember Hegel-komplexusa

S végezetül valamit még A civilizátorról.

Hegel neve a *Tragédiában* nem szerepel, de a mű szerkezete, amint az köztudott, többszörösen is a hegeli triáda szellemében alakul. A *civilizátorban* viszont a *Hegel* név háromszor is konkrétan leíródik (ékes cáfolatául az olyan nézeteknek, amelyek szerint Madách nem is biztos, hogy ismerte a filozófust és triáda-elméletét, s nincs kizárva, hogy „a költő maga érzett rá erre a szemléletre”).

Először akkor idéződik meg Hegel, mikor Stroom a „civilizációs terveit” ismerteti Istvánnal:

STROOM Szólj, jó barátom: ismered-e Hegelt?

ISTVÁN Nem én.

STROOM Hogy érted hát meg tervemet.

Csak azt a szubjektív- és objektívet,

A pozitív- és negatívot tudnád.

Teszem ha az ember a pozitív,

Mi kívüle van negatív – nem ember.

Érted-e?

ISTVÁN Igen. – Ember vagyok.

Te kívülem – nem ember vagy, gazember.

Másodszor akkor kerül szóba Hegel neve, mikor Stroom és István a magyar nyelv úgymond „barbár” szerkezetéről vitatkoznak:

STROOM Hogy értené meg Hegelt az a nép,

Mely így beszél: Embernek s nem Nek-ember,

Hisz annak észjárása mind hibás.

Előbb való a birtok, mint az ember.

Ezért nem lesz lám semmi a magyarból.

S végül a komédiában akkor íródik le harmadszor is Hegel neve, mikor Stroom Mürzl-t, a cselédlányt Hegel „negáció-elvével” akarja „kapacitálni”, azaz meghódítani:

STROOM Pedig reményem abban pontosult,

Hogy engem, aki Hegelt megtanultam,

E barbár házban, a nem én-világból,

Te, eszméim konkrét szubjektuma,

Ki vágyam kézzelfoghatóvá tetted,

Te egyedül fogsz engemet felfogni.

Óh, hagyjad lelkem átolvadni benned,

Ne tarts el egy merő negációval,

S én véled az üdv minden mélyeit

Kifürkészendem.

Amint látjuk, a német filozófus nevét mindhárom alkalommal Stroom említi, mindig dilettáns módon, felületes tudásról tanúskodva, a hegeli tagadás-elvet általában rossz helyen alkalmazva, s így a gondolkodót akarva, nem akarva parodizálva, negatív megvilágításba állítva.

Kérdés: mi volt a szerző célja a filozófusnak ezzel a negatív szerepeltetésével?

Leszögezhetjük: a *Tragédia* Hegel-elvűségéből semmiképpen sem ez a szatirikus Hegel-kép következne.

A kép magyarázatát keresve viszont csak találgathatunk.

Például: Ha *A civilizátort* a *Tragédia* (szatirikus) párdarabjaként vizsgáljuk, feltűnhet, hogy míg az utóbbiban az ellentétekben való gondolkodás mindig a történelem mozgástörvényeinek a megvilágítását és megértését szolgálja, addig az előbbiben a hegeli dialektika emlegetése éppen hogy e mozgás értelmetlenné, zavarossá tételét célozza. A változtatás kísérlete itt is (akárcsak a *Tragédiában*) elbukik (s ilyen alapon valóban lehetne a darab akár a *Tragédia* plusz színe is), de itt a hegeli tiráda semmi nagyszerűt nem csillant, csak nemzetiségi és nemzeti kisszerűségekről árulkodik. „Nagy hivatás van a német előtt” – mondja Stroom, „Már azt betölté, a sört feltalálta” – jön a reakálás azonnal Istvántól. Részben egyet kell értenem tehát azzal a közkeletű felfogással, amely szerint Madáchnak „a Civilizátor megírására csupán azért volt szüksége, hogy... kiírja magából a Bach-rendszer miatti felháborodását, aminek így már nyoma sincs a *Tragédiában*”. (Zombor Ferenc: *Madách Imre az Ember Tragédiája és a Civilizátor* című műveinek összevetése jogbölcseleti szempontú megvilágításban.) S azért csak részben érthetnek egyet ezzel a véleménynel, mert én úgy látom, hogy itt nemcsak a „Bach-rendszer miatti felháborodás” működik, hanem egy sok évszázada „keresztyén eszmeláncnak” álcázott „germán” gyarmatosítás elutasítása is (a kifejezések *A civilizátorból*!), s ebben az „eszmeláncban” Hegel nem a tudatos szabadság filozófusa, hanem „Germán Akárki”, akinek „halandzsája” és bürokrata papírai a józan ész törvényeit és a magyar szokásjogokat veszélyeztetik.

Vagy: A hegeli Világszellem önfejlődése a társadalom történetében is haladást tételez, de Madách az emberiség történetének számos fejezetében élte meg az eszmék csődjét, a haladás illuzórikusságát (miközben a történelem mozgásában felismerte Hegel dialektikáját), elmondja hát *A civilizátorban* is (a darab végén), Hegel haladás-tételeit szajkózó Stroom címére:

*Erdő nő a szép sima állon,
Mint elhagyott kultúrán a gaz,
S csak erről ismer rá az ember,
Hogy a földön most más világ van.
A gazság, szenvedés, szegénység
Örökké megmarad a régi.*

Vagy: Képzeliük el: egy alkotó, át- meg átitatva a tagadás tagadásának filozófiájával, egyik művének írása közben (mintegy anyaga önmozgásának, a cselekmény belső törvényeinek következtében) kénytelen végig kitartani egyetlen gondolatrendszer, a művét összefogó egyetlen világszemlélet mellett. A mindennek ellentmondó reflexei készítésének engedelmessé mit tehet: műve írásával párhuzamosan, szimultán ír egy másik művet is, amelyben legalább részben „tagadja” az alpmű jelentéseit, s így csíp egyet filozófusán is, akivel kapcsolatban időnként talán már olyanformán érez, hogy... törököt fogtam, de nem ereszt.

Egyszerűbben fogalmazva: egy másik műben kiírja magából a Hegel-komplexusát.

A diskurzusok körforgását – mondja Foucault a bevezetőmben idézett tanulmányában – *„sokkal közvetlenebbül ismerhetjük meg a szerző-funkció játékaiból és átalakulásaiból, mint azokból a témákból és fogalmakból, amelyeket a szerző helyez bele saját művébe”*.

Azt nem tudhatjuk, hogy Madáchnak Hegel Civilizátor-beli kifigurázásával szubjektíve mi volt a célja, de az kézenfekvő, hogy a Hegelt illető „funkció-játékai-ban” akár a magyar hegelianusok késhegyre menő „diskurzusai” is benne vannak.

7.

A szerző bokra

S ha már kusza jegyzeteim végén megint a szerző „funkcióihoz” jutottam: Madáchnak valószínűleg esze ágában sem volt ilyesmiken töprengni, ő csak (a Tragédia-tervezés és –írás közben) néha megúnta a Hegel-adorációt.

Ami pedig a „szolterségét” illeti: nehéz az olyan szerzőt követni, amelyik egy pillanatra sem bírja ki önmagával. Aki úgy írja egyik művét, hogy szimultán már írja a másikat: az előbbi „tagadását”, s aki tulajdonképpen talán nincs is, csak „bokra” van, mint 134 évvel később József Attila „nincsének”.

SIRATÓ ILDIKÓ

Szubjektív filológia – Madách Mózes drámájának készülő kritikai kiadásáról

Madách Imre 200. születési évfordulója közeledtével az irodalomtudományos szakma képviselőinek egynehányában fölmerült a kérdés, mit is tudnánk „adni” a Szerzőnek (és olvasóinak) az ünnepen. Előre látható volt, hogy a nógrádi „remete” bicentenáriuma a *Hymnus* és Petőfi hasonlóképp jeles évfordulója árnyékában marad majd, s az is, hogy a Madách-kutatás igencsak terméketlen időszakot él Kerényi Ferenc¹ 2008. évi elhunytá óta. Nincsen par excellence Madách-filológus széles e hazában. A fiatalok között alig érdeklődik valaki általában a 18–19. századi irodalomkutatás hagyományosabb (hogy ne mondjam: pozitivista, forráskutató és -elemző) módszerei iránt, az egyetemek humán karain történelemszakkal is ritkán találni, akiket ilyes feladatokba be lehetne vonni. Persze, sohasem is volt a tudományos módszerek közül éppen a forrásfilológia a legnépszerűbb, de azért a mainál még néhány évtizede is reményteljesebb volt a helyzet. Így aztán Madáchcsal is többnyire más 19. századi alkotókra és művekre, más metódusokra koncentráló kutatók foglalkoznak. A nógrádi helytörténeti kiadványok, a Madách Irodalmi Társaság által (nemrégiben elhunyt vezetője, Andor Csaba² lelkes kezdeményezésére) indított Madách Könyvtár³ kötetei, forrásközlései és a népszerű tudományosság, a kiállítástervezés nem elhanyagolható eredményei és hozadécai mellett a 2000-es években megjelent tudományos munkák, elsősorban is *Az ember tragédiája* szinoptikus kritikai kiadása,⁴ valamint az életrajzi kutatások kismonográfiába⁵ foglalása után szinte leállt a Madách-filológia.

A fő mű, a *Tragédia* után az érett dráma, az 1861-ben elkészült *Mózes* (digitális) kritikai szövegkiadásának elkészítése látszott megvalósíthatónak az évforduló kapcsán, s el is kezdődtek az ez irányú megbeszélések már 2021 elején. Az érdemi munka is elindult (nem kis nehézségek után) 2021 novemberében, ám mind

1. Kerényi Ferenc (1944–2008) irodalom- és színháztörténész kandidátus, c. egyetemi docens

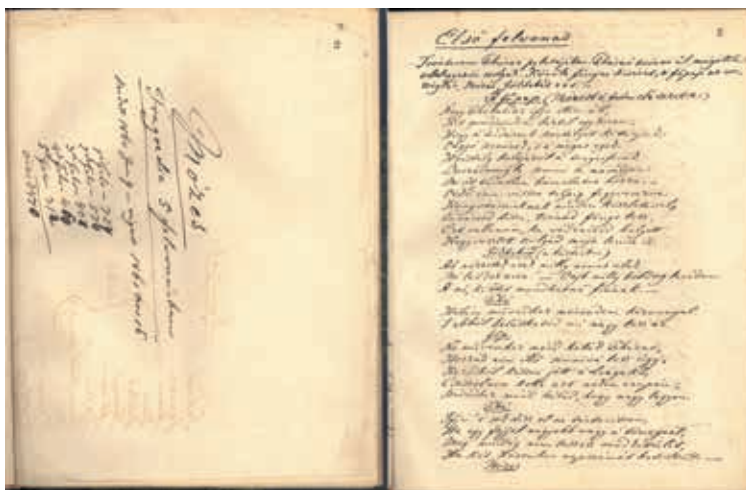
2. Andor Csaba (1950–2022) Madách-kutató, matematikus, filozófus egyetemi doktor

3. http://madach.hu/?page_id=18 (utolsó letöltés 2023. április 20.)

4. Madách Imre, *Az ember tragédiája: Drámai költemény. Kritikai kiadás, kiad., jegyz. Kerényi Ferenc, Wohrab József. Bp., Argumentum Kiadó, 2005, 807 l. + 16 t.* <http://mek.oszk.hu/13700/13789/> (utolsó letöltés 2023. április 20.) <https://digiphil.hu/gallery/az-ember-tragediaja-2/> (utolsó letöltés 2023. április 20.)

5. Kerényi Ferenc, Madách Imre. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2006. 270 l. <https://www.szaktars.hu/kalligram/view/kerenyi-ferenc-madach-imre-1823-1864-2006/?query=mad%C3%A1ch%20imre&pg=0> (utolsó letöltés 2023. április 20.)

ez idáig nem készült el a teljes minor kritikai szöveg a szövegkritikai jegyzetekkel a DigiPhil elektronikus felületén (amit követhet egy teljesebb, a tárgyi magyarázatokat és a keletkezéstörténetet is egy kritikai szövegkiadáshoz méltó színvonalon tartalmazó változat).

A kézirat bekötött szennylapja a megírás kezdő- és záródátumával, valamint a felvonásonkénti sorszámmal; a szerzői kézirat első felvonásának eleje (OSZK Kézirtattár)

A munka különböző, eddig eltelt fázisaiban támadt nehezen legyőzhető akadályokat részletesebben nem taglалva inkább szeretnék a Mózes-filológia izgalmas „kulisszatitkairól”, a digitális kritikai szövegkiadás újdonságairól, lehetőségeiről szólni. A korábban jelzettek okán sajnos nincsen az ELKH BTK⁶ (korábban MTA) Irodalomtudományi Intézetének XIX. századi Osztályán működő Madách-kutató csoport, hanem lényegében egyedül kellett nekivágnom a munkának – természetesen a 19. századi szövegkritikával foglalkozó kollégákkal konzultálva és a vonatkozó szakirodalom és a mintaként szolgálható szövegkiadások ismeretében, továbbá az eddigi filológiai-textológiai tapasztalataimra⁷ is támaszkodva. A DigiPhil felületének lehetőségeit pedig úgy lehet kiaknázni, ha a digitális bölcsészetben gyakorlott munkatársakkal együttműködésben az adott szöveg és

6. Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont

7. Korábbi kutatásaim és publikációim közül főképp a következőkre: *Madách Imre válogatott drámái*, s. a. r., jegyz. és utószó Sirató Ildikó. Bp., Unikornis Kiadó, 1995. 506 o.; *Textológiai szakbibliográfia II.* Helikon, 1998. 4. sz. 574-579. o.; Szigligeti Ede, *A nőuralom. Szigligeti Ede négy színműve*, s. a. r., szerk., előszó Sirató Ildikó. Nagyvárad, Országos Széchényi Könyvtár—Nagyvárad Szigligeti Színház, 2014. 219 o. + 9 t.; *Katona József korai drámái*. 2. kötet. *A Lutz Szeke – Aubigny Clementia – A rózsza*, s. a. r., jegyz. Demeter Júlia, Nagy Imre, szakmai lektor Sirató Ildikó, szerk. Soóky Andrea. Bp., Balassi Kiadó, 2020. 548 o.

kéziratpéldányok jellemzőire alkalmazzuk a „sablonokat”, a kódolást nem mereven, hanem rugalmasan a művet a középpontban tartva végezzük. A kontrollt egyrészt a DigiPhil szakemberei, másrészt az első munkafázist (a szövegváltozatok bevitelét) követő filológiai lektorálás jelenti.

A szerző rájegyzésének tanúsága szerint 1861. november 16-án befejezett Madách-kézirat kritikai vizsgálatát megelőzőleg 2021 decemberében intézeti szakmai vitára bocsátottam az indoklással indított kutatási koncepciót, melyet a következőkben az eddigi eredményekkel összefésülve olvashatnak:

Madách Imrének *Az ember tragédiáján* kívüli dráma műveinek korszerű kritikai szövegfilológiai-textológiai kutatása nem kezdődött meg. Digitális szövegfeldolgozás a *Tragédia* speciális, francia filológiai mintát elsőként honosító szinoptikus publikálása óta nem folyik. Ugyanakkor időközben itthon is megteremtődtek a 21. századi kritikai textológia digitális/elektronikus és virtuális infrastruktúrális feltételei, valamint előre haladt a digitális textológia normatív rendszerének kiépítése, kódolási struktúrájának irodalomtörténeti korszakokként, illetve szövegtípusonként szegmentált, de egységes elvi alapon álló kidolgozása.

Az aktuális projekt végeredményeképp (ha talán nem is a szerző 200. születési évfordulójára, de a „hosszú emlékévként” idején, 2023 januárja és 2024 októbere között) elkészülhet a dráma (minor) kritikai szövege a szükséges filológiai apparátussal. S azon kívül egy „megállapított szöveg” is, mely a laikus olvasó számára is élvezhető, olvasható, a verselés sajátosságait megtartó, de a kötetlen helyeken emendált, modernizált helyesírású, ugyanakkor a szövegkritika megállapításait és esetleges javításait is a nagyközönség számára tolmácsoló kiadás.

Az előkészítés első lépése, hogy a rendelkezésre álló autográf szövegformások hierarchiáját megállapítsuk. Ehhez a két kézirat, a korábbi kiadások és a Madách pályájára vonatkozó filológiai szakirodalom földolgozása szükséges. E munkafázist már 2021 második negyedévében elindítottam, s megállapítottam, hogy a *Mózes* dráma Madách kezétől származó kézirata⁸ digitalizálva készen áll a szövegbevitelre. A másik egykorú kézirat (pályamű szövegmásolata) az MTA Könyvtára és Információs Központja Kézirattárában⁹ idegen kéztől származik mint pályázati beadvány. (Szintén digitalizálva.) A *Mózes* autográf kéziratainak szövegkritikai vonatkozásait illetően az utóbbi manuscriptum is szolgál releváns információkkal. Az Akadémia 1861. évi Karátsonyi Guido-jutalmára benyújtott szöveg bírálata¹⁰ is a kritikai apparátus részét képezheti. Továbbá 2007-ben a MEK gondozásában megjelent a *Mózes* ún. IntraText változata a Madách

8. OSZK Kt Quart. Hung. 2068, 48 fol

9. MTA KIK Kt törzssz. 001153082 rakt. sz. Magyar Irodalom Színművészet 4° 35/A 299. 63 fol

10. Bérczy Károly fogalmazta meg a bizottság véleményét a benyújtott művekről

Irodalmi Társaság kiadása nyomán.¹¹ Ezt a digitálisan publikált (CD és internetes változatban elérhető) szöveget is használhatjuk a munkálatok során (kereshető, statisztikai adatok nyerhetők belőle az előfordulásokra, szógyakoriságra stb.). E dokumentum információs lapját idézem: „A Mózes első kiadása a *Madách Imre Összes Művei* (I-III. k., Bp., Athenaeum 1880, új lenyomat 1895, sajtó alá rendezte Gyulai Pál) III. kötetének 1-142. lapján található.¹² Ennek alapján került a Halász Gábor szerkesztette *Madách Imre összes művei* (I-II. k., Bp. Révai, 1942) első kötetébe (701-815. l.), amelynek nyomán az 1989-es, kritikai igényű kiadás a Szépirodalmi Könyvkiadónál (*Madách Imre válogatott művei*, sajtó alá rendezte Kerényi Ferenc és Horváth Károly) létrejött, s amelynek alapján készítette az Unikornis Kiadó is *Madách Imre válogatott drámái* c. kötetét (Mózes: 383-500. l., a kötetet az 1989-es kiadást javítva, korszerűsítve sajtó alá rendezte Sirató Ildikó). Jelenlegi CD-szövegünk ennek a legutóbbi szövegnek újra ellenőrzött, több helyen javított, kiigazított változata. Itt, információs dokumentumunkban közöljük – némileg javított, kiegészített változatban – Sirató Ildikó szövegmagyarázatait is.” 1999-ben Szilágyi Márton utószavával jelent meg a *Mózes* az Osiris Kiadónál.¹³

A *Mózes* első nyomtatott kiadása (1880) már nem esik a kritikai szövegkiadás alapelvei által meghatározott időkeretbe, lévén a szerző halála után jelent meg, de nyilvánvalóan használnunk kell (elsősorban a szövegromlás eseteire figyelve) összehasonlító textusvizsgálatok során, csakúgy, mint a jelzett Halász Gábor szerkesztette 1942-es, továbbá a kritikai igényű, Kerényi Ferenc és Horváth Károly gondozásában kiadott szövegeket. A *Mózes* további (népszerű) kiadásainak,¹⁴ színházi bemutatóinak (1880, Kolozsvár, 1925, Budapest, Nemzeti Színház, 1967, 1986, Budapest, Nemzeti Színház, stb), idegen nyelvű fordításainak,¹⁵ illetve átdolgozásainak (Keresztury Dezső, 1966), illusztrált (pl. Kass János, Réti Zoltán) kiadásai nem képezik tárgyát a jelen textológiai munkának, összevetésnek.

A szövegkritikai munkálatokhoz szükséges Madách könyvtárjegyzékének, illetve az azt földolgozó szakirodalomnak (pl. Kerényi Ferenc vonatkozó biografikus publikációinak) vizsgálata, valamint a korábbi *Mózes*-szakirodalom áttekintése.

Az alapszöveggel való munka első fázisa a digitális kritikai kiadás platformjára történő bevitel. Azt követően további szövegmunkák, javítások, illetve

11. http://www.intratext.com/IXT/HUN0118/_INDEX.HTM (utolsó letöltés 2023. április 20.)

12. Ezen első kiadás digitalizált szövegét, csakúgy, mint a Halász Gábor szerkesztette kritikai kötetekét a MEK – Magyar Elektronikus Könyvtár munkatársai 2022 elején a kritikai szöveg munkálatai céljából elkészítették és a rendelkezésünkre bocsátották. Utóbbi nyilvánosan is elérhető: <https://mek.oszk.hu/22800/22856/> (utolsó letöltés 2023. április 20.)

13. Madách Imre, *Mózes*, utószó Szilágyi Márton. Bp., Osiris Kiadó, 1999. 131 o. (Millenniumi Könyvtár 15.)

14. pl. Madarász Imre szerk. *Madách Imre összes drámái*. Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994.; A „nagy mű” árnyékában. *A civilizátor, Mózes, Tündérálom*. Madách Imre művei IV. Drámák 4. Szeged, Madách Irodalmi Társaság, 2012

15. pl. *Moses: dramatic poem in two parts*, dramatized by Dezső Keresztury, transl. by Ottó Tomschey. Bp., Madách Irodalmi Társaság, 2003

a szövegkritikai, valamint később a tartalmi jegyzetek elkészítése következik. Ehhez mind a közvetlen források, mind a szakirodalmi hivatkozások teljes körű földolgozására van szükség. A kritikai apparátus (jegyzetek + mutatók + szakirodalmi hivatkozások) munkálataival egyidejűleg, illetve azt közvetlenül követve az ún. megállapított szövegváltozat elkészítésére is sor kerülhet. [Madách drámai szövegeinek kritikai földolgozása ezt követően *A civilizátorral*, esetleg a *Csák végnapjaival* folytatható. A korábbi szövegek kritikai, tudományos igényű kiadása nem időszerű (az évforduló közelsége ellenére sem).]

A kritikai szövegkiadásokra vonatkozó legfrissebb szakirodalom földolgozását is megkezdtem (Literatúra 2021/1. sz. valamint Helikon 2021/1. sz. és vonatkozó hivatkozásaik), valamint az MTA I. Osztálya Textológiai Munkabizottsága honlapján található szabályzatokat és az ott található irodalmi hivatkozásokat is használatba vettem, amint áttekintettem az Irodalomtudományi Intézet Textológiai portálját is (DigiPhil). Minthogy a legelső munkafeladat az ELKH BTK ITI kritikai kiadásokra vonatkozó aktuális formai és technikai követelményeinek megismerése és a platform használatának megtanulása.

A kézirat két további oldala ceruzás korrektúrajelekkel
(feltehetően az első sajtó alá rendező, Gyulai Pál kezétől) (OSZK Kézirtattár)

A munka tehát széles merítéssel elkezdődött és a digitális platformot is elérhetem 2022 márciusa óta. A szövegbevitel kapcsán már rengeteg tapasztalat gyűlt össze a szöveg-/kéziratspecifikus módosítások igényével, melyek végrehajtása mindenképpen szükséges az érdemi textológiai eredményekhez. Ilyenek például a Mózes esetében a kéziratok sorszámozásának kérdései: lévén a dráma-szövegben előfordul, hogy egy-egy drámai jambikus lejtésű verssor két, ritkábban

alkalmanként három részre törik a megszólalók egymásutánjában. Ezek azonban szövegfilológiai (és tipográfiai) szempontból azonos verssornak számítanak, így a mechanikus sorszámozás jelentős tévedésekhez vezethetne. Madách maga egyébként (ceruzás bejegyzésekkel és a kézírata elejére befűzött szennylapokon) összegezte a felvonások és helyszínek sorszámain, a kritikai szövegkiadás nem kerülhet a szerzői szándékkal ellentétbe semmiféle technikai szempont előtérbe helyezésével sem.

A szerzői/másolói tollhibák, javított tévedések jelölése is igen fontos a szöveg keletkezésének, módosulásának folyamata szempontjából, s ennek kapcsán ez idáig a következőkre juthattunk: Madách eredeti kézírata valószínűleg egy tisztázott, (bár nem tökéletesen hibátlan) másolat egy korábbi saját kéziratból. Ma nem áll rendelkezésünkre másik *Mózes*-autográf Madáchtól, így csak föltételezhetjük, hogy lehetett egy 'első kidolgozás'. Ha összevetjük a *Mózes*nek közvetlenül *Az ember tragédiája* után készült kéziratát az 1861 márciusában egyetlen példányban befejezett manuscriptummal, úgy találhatjuk, hogy ez annál kevesebb utólagos vagy egyidejű javítást tartalmaz, lendületesebbnek tűnik az írásképe. Továbbá Madách ekkorra már tapasztalhatta, hogy nem célravezető a másolat nélkül létező egyetlen kéziratot kiadnia a saját kezéből. Harmadrészt a pályázatra benyújtandó szöveget mielőbb le kellett másoltatnia valakivel az akkori szabályok szerint.

Hogy ez az idegen kéztől származó másolat mikor készült, azt a Madách-eredetire (a *Tragédiához* hasonlóan) rájegyzett befejezési dátum és a pályázat határideje (1861. december) alapján valószínűsíthetjük. A kópia tehát két, maximum két és fél hónappal később készülhetett el. A másoló kézírását egyelőre még nem sikerült azonosítani, de nem tűnik teljesen reménytelennek. A kopista ugyanis szemmel láthatólag gyakorlott volt drámaszövegek (tipográfiai) szerkesztésében – a szerepnevek, a dialógusok és a szerzői utasítások megkülönböztetésére Madáchnál egyértelműbb, a szövegek könyvek esetén szokásos megoldásokat választott. Személye olyan körből kerülhetett ki, akik kapcsolatban álltak a szerzővel vagy valamely közeli pest-budai barátjával, színházi ember lehetett, de nem volt tagja az aktuális drámapályázat bíráló testületének. A korabeli kézírások ugyan meglehetősen kis mértékben térnek el egymástól – Madáché sokkal nagyobb mértékben különbözik a kiírt pesti kézírásoktól, mégis az OSZK színház-történeti gyűjteményének korabeli nemzeti színházi szövegek könyveit áttekintve esetleg fölismerhetjük vagy valószínűsíthetjük a *Mózes* másolóját.

További érdekesség az egyetlen autográf kézíraton található, különböző időpontokban rákerült, különféle íróeszközökkel készült bejegyzések, jelölések ügye. Madách is végzett javításokat (a maga keverte sötét színű tintával, bár jóval kevesebbet és kevésbé radikálisan, mint a *Tragédia*-kézíraton), továbbá egyes (néhány számjegyet tartalmazó) ceruzás bejegyzést is neki tulajdoníthatunk. Ám ezeken

kívül további grafitceruzás, illetve kék vagy piros ceruzás és még későbbre tehető piros tintás bejegyzések, áthúzások, könyvtári/kézirattári paginálás (pecséttel készített folioszámozás) is láthatók a példányon. Az idegen kéztől származtatható egyes grafitceruzás korrektúrajelek (pl. egybeírt szavak szétválasztása, egyes, archaikusnak ítélt szavak átírása) azonban nagy valószínűséggel a Madách műveit elsőként sajtó alá rendező Gyulai Pál kezétől származnak. Összevetettük az érintett szöveghelyeket az 1880-ban megjelent kiadással, s úgy találtuk, hogy Gyulai bizony követte a Vörösmarty bortalának utolsó sorában megfogalmazott ismert „szokást”, hogy ugyanis „Ront vagy javít, de nem henyél.”¹⁶ S néhány „rontó” beavatkozásával sajnos hozzájárult, hogy elterjedhessenek a Madách költő eredetiségét lekicsinylő és helyesírását hibásnak, archaikusnak ítéző vélemények. Mit is változtatott hát az irodalmi élet megkérdőjelezhetetlen ura, pápája? A Madách által a *Mózesben* következetesen és helyesen (egybe)írt vonatkozó névmásokat és vonatkozó kötőszavakat a korrektori ceruzát tartó kéz következetesen széthúzta, s lett az ami-ből a mi, az akit-ből a kit, az ahová-ból a hová stb. Szerencsére azért legalább aposztrófokat nem tett ki – 1880-ban.

Madách helyesírása némileg változott Az *ember tragédiája* megírása óta eltelt rövid idő alatt is, amennyiben helyenként már ő sem használta az aposztróft, ahol korábban még igen. De az is előfordulhat, hogy csak gyorsabban kívánt haladni (különösen, ha elfogadjuk a fennmaradt kéziratra vonatkozó fenti föltételezést, hogy ugyanis tisztázatról, saját kéziratának másolatáról van szó), kevésbé figyelt a hiátusok jelölésére, helyenként (pl. a kézírás más jellemzői alapján megállapítható fáradási szakaszokban) nem volt következetes.

Ugyanakkor Madách ragaszkodott a versritmust helyenként jelentősen megzavaró, elrontó hosszú lly-okhoz az olly, melly stb. szavakban. Ezeket a másolati kézirat szerzője helyenként jól, a ritmusnak megfelelően módosította is. Egy emendált szövegváltozat esetében nyilvánvalóan a két szempontot (a szerzői szöveg betűhív közlését és a jambikus ritmus lehetséges érvényesítését) egyidejűleg kell majd figyelembe venni – amint ez a korábbi népszerű kiadásokban is történt (pl. az Unikornis Kiadónál publikált szövegben).

A kopista mindezekon és a tipográfiai egységesítésen (például a szerzői utasítások következetes kurziválásán) kívül a pályázati példányban mindenütt kiegészítette a Madách által minden második megszólalástól már csak rövidített szerepneveket: Móz. [Mózes], Jók. [Jókhebed], Phá. [Pháraó] stb.

A kritikai szövegközlés alapja természetesen a Madách-kézirat a szerzői szöveggel, bejegyzésekkel és az idegen kéztől származó jelölésekkel együtt. Ugyanakkor igen fontosak a másolati kéziratban föllelhető módosítások is,

16. Vörösmarty Mihály, Késérő pohár. Bortal a Czillej [sic!] s a Hunyadiak szomorújátékából, 1843 [És a Bánk bán Erkel Ferenc szerzte operaváltozatából, 1861]

a szövegkritikai jegyzetek között pedig mindenképpen jelöljük majd az első – bár a szerző halála után megjelent – nyomtatott kiadás szövegének eltéréseit is.

Remélem, mihamarabb folytathatom a munkát a szövegváltozatok bevitelének befejezéséig, a szövegkritikai jegyzetek digitális rögzítéséig, mely fázis után a keletkezéstörténet és a számos bibliai és kultúrtörténeti utalásra vonatkozó tartalmi jegyzetek elkészítése következhet, miközben folyhat a szövegváltozatok kódolási és lektori ellenőrzése.

A munka a Mózes kézirataival végtelenül izgalmas és egy filológus számára nagy élvezetet, élményt jelent. Mindezen kellemes érzések még fölemelőbbek lehetnének, ha a szakmai háttér nagyobb biztonságot jelentene, s ha a jelen jeles évforduló, s a Szerző nagyobb figyelmet kapna, kaphatna a Madáchra szavakban büszke közösségtől.

GÉCZI JÁNOS

A tizenkettedik színhez

A széles képbe belóg egy virág,
hogy elszívja a háttér erejét.
A papirossal együtt ég el a vers,
a költő. A színfehér lap barnul,
aztán galambszürkére változik,
szerteporlad és a füst nyomában
fölemelkedik, apró őrszemnek,
amelynek *innen* nem lehet tudni
a megnevezését. A lángszirmoktól
körbeölelt rózsában a vers mivé
válik, mivé alakul a költő,
csak *onnan* lenne tudható. Látszik,
immár nem létezik, de világít,
test nélkül, mint a fény. Tűzként beszél.
Lélek, miként a megroskadt hamu.

Hegyeshalmi László: Madách emlékezete 1, 1976

BÁGER GUSZTÁV:

„A reményhez”

Madách Imre emlékére

Fúrhatsz falba fekete lyukat,
Tapsolhatsz is hozzá, reggel hétszer.
Ami korábban még elképzelt volt,
Most rettenetes és új valóság.

Ott a lét-tagadást éred tetten.
A sors magánvaló és közvetlen.
Elterülnek főbelőtt ideák.
Ami lényegében nem is halál.

Tartópillére átszúrt gondolat.
Az igazság. Szilárdnak tekinti.
Jóság és szépség virágai közt
Épülhet a változás csodája.

Bár érzelemmentes, flegmatikus,
Köd szűrte levegő, vízöntő kéz.
Most természetes igazság a tél.
Kelt szervezni tavaszt, tervezni őszt.

Most tél és csend van. Zaklatott ember
Vár induló tavaszt, mérlegelő őszt –
Madách küzdő biztatása sarjad,
Princípiumokat kiizzadni.

Küzdeni és bízni? Új megújulás.
Ádám és Éva. Frigy és identitás.
A szövetség szép és örökkévaló.
Így is eggyé kovácsol a szent kohó.

Véres háború helyett számháborút!
Ahol a toll előtt a fegyver leborul.

OLÁH ANDRÁS

Nyom nélkül

(széljegyzet Madách látomásához)

nem ilyennek képzelted az embert...
a fájdalommal azonosítottad
és a soha be nem tölthető hiánnyal
a nyom nélkül maradt megbocsátással
a megbocsátásnak hazudott
pironkodással a levitézlett
alkudozással... már követni sem
tudjuk hány féle arcát mutatta azóta

és hiába vigyázol az árverésre
hirdetett relikviákra
az idő gyáva veszteglésnek tűnik
már nem írsz jegyzetet
csak ülsz bénultan a kicsomagolt
jövőtlenység felett keseregve
– bárcsak ne lett volna igazad...
falanszterhideg vesz körül s már
nekünk sem csak az egymásba
kapaszkodás hiányzik

TÓBIÁS KRISZTIÁN

Tragédia 2023 – Madách 200

Nem segít egy esernyő
ha a fejünkre szakad az ég
ha a jég
kilométer magasból zuhan ránk
ha szakad az ég
ha szakad a sixtusi kápolna mennyezete
ha omlik a fejünkre
nincs az az esernyő
amiről visszapatannának az angyalok

nincs az a selyem
amiről pattannának az égi szárnyasok
a sixtusi mennyezetén csak ég van
és bármikor zuhanhat
és ha bármikor zuhan
hiába is markolod
kis fröccsöntött nyelvű
műselyem esernyődet
ha az ég szakad hiába
és ez tragédia
ember
ha ránk szakad az ég
az lesz az igazi tragédia.

Hegyeshalmi László: Madách emlékezete 2, 1976

BAKONYI ISTVÁN

Bécsy Tamás Tragédia-felfogása

(Személyes előljáró szavak) Miközben a fehérvári Városházán hallgattam néhány évvel ezelőtt Róth Pétert, Kabdebó Lórántot, Nagy Andrást, Papp Lajost és Fábry Sándort, akik megidéztek nagyszerű tanárunkat, a jeles drámaelméleti szakember Bécsy Tamást, néha bizony elkalandoztak gondolataim. Mert olyan jó, hogy az alpolgármester, a tudós, az irodalmár, a szívsebész professzor és a humor első számú bajnoka oly szépen szól közös mesterünkről, de közben valóban elmémbe vágott B.T. ugyancsak briliáns szellemessége, ama bizonyos, egy kissé távolságtartó mosolya. És itt van a kezemben a pécsi tanárképzős indexem a hetvenes évekből, az ő kézjegyeivel és megtisztelő osztályzataival.

És eszembe jutott a töltött káposzta, a konyak, a cigarettafüstös Suzuki, egy-egy felejthetetlen fehérvári est, vagy például az, hogy micsoda remek rendhagyó Csokonai-órát tartott kérésemre a Rákócziiban. Egy általános iskolában az irodalomtudomány kandidátusa. Igaz, annak idején ő is a Pécs-Bányatelepi általánosban kezdte... És kijárt minden lépcsőfokot, hogy aztán a tudomány legmagasabb szintjére jusson el.

Az azóta elhunyt Kabdebó professzor – betegségével küzdve – azért jött el, hogy elmondja: Tamás igazi úriember volt, a tisztesség szép példája. Így igaz. Nemcsak azért, mert az előző nemzedékei is értelmiségiek voltak, hanem főként azért, mert hozta azok példáját. A makói polgármester gyerekeként, aki a negyvenes évek végén nem kerül be a szegedi egyetem menzájára...

Aztán teljes életet élt. Kár, hogy ezt sokan nem tudják.

*

(A Tragédiáról) S itt arról is szólnom kell, hogy ő volt az, aki logikus és elméletileg megalapozott elméletével föllállította a *drámamodellek* rendszerét. Persze nem tudományos előzmények nélkül, de igencsak egyéni módon. Tőle tudjuk, hogy háromféle modell létezik: a konfliktusos, a középpontos és a kétszintes. (A *drámamodellek és a mai dráma*. Akadémiai Kiadó, 1974). Elmélete alapvetően különbözik attól, a hagyományosnak nevezhető felfogástól, hogy minden dráma alapja a konfliktus. Bécsy szerint viszont minden dráma alapja a szituáció, amely a cselekmény elején jön létre, s abból következik a mű minden további lépése.

Természetesen a konfliktus létre jön számos drámában. Ám ehhez tisztázni kell a fogalom lényegét. Szerinte a konfliktus két szemben álló erő

tett-váltás-sorozata, és ebben a küzdelemben mindkét félnek megvannak az eszközei. Ilyen mű pl. a *Hamlet*, az *Antigoné* vagy a *Bánk bán*. S vannak olyan művek, amelyekben egyetlen központ köré gyűlnek a viszonyok, és a középpontban levő erő is különbözőképpen viszonyul hozzájuk, mint ahogy ez pl. a *Lear királyban* történik. Harmadsorban pedig vannak olyan drámák, amelyekben két világszint határán vagy a két szinten megy előre a cselekmény. Ezekben a művekben nem jöhet létre a konfliktus, hiszen legalább az egyik félnek nincsenek meg azok a feltételei, amelyekkel le tudná győzni a másikat. S így érkezünk el a *Csongor és Tündéhez* vagy *Az ember tragédiájához*. (Egyébként Bécsy Tamás szerint is ez a két dráma, kiegészülve a *Bánk bánnal* jelenti a magyar drámairodalom csúcseit, ám hozzáteszi Örkény István remekművét, a *Pisti a vérzivatarbant* is!) Ezek a kétszintes drámák.

Madách Imre legismertebb művét, valamint a róla szóló elmélkedést egy korai elemzésében ismerhetjük meg a legjobban. (Bécsy Tamás: *Az ember tragédiája műfajáról*. Irodalomtörténet, 5/5. évfolyam, 2. szám, 1973.) Ebben szó esik arról, hogy ebben a drámában (és ez különösen fontos, hiszen sokan drámai költeménynek tartják) valóban nem fejlődhet ki az igazi konfliktus, hiszen pl. Ádámnak nincs esélye arra, hogy eséllyel szálljon szembe az Úrral vagy Luciferrel. S persze az Évához fűződő viszonyban sem a konfliktus az uralkodó. Könnyen beláthatjuk, hogy a *Tragédiában* két világszinten játszódik a cselekmény: az egyik a történelem szintje, a másik az ideáké. Bécsy Tamás lépésről-lépésre bizonyítja, hogy miért nem jöhet létre a valódi konfliktus az alakok (lírai képmások) között ebben a műben. Az eszmék közötti konfliktusok pedig nem értelmezhetőek drámai értelemben.

S így tér rá Bécsy a mű valódi modelljére. Az ilyesfajta művekben „...a drámai szituációt nem egy konfliktus köré építik fel, de a világnézetből fakadó két világszint köré. ... A két szint közül egy egyik mindig az evilági szint, a valóság, még akkor is, ha erősen absztrahált módon ábrázolják. A másik az, amelyik a kor, az osztály, a réteg vagy a szerző világnézete szerint az evilági szintet meghatározza, amelyik ezt törvényekkel ellátja. ...” (Bécsy Tamás: *i.m.* 326-327.)

Olvashatunk itt arról is, hogy *Az ember tragédiájában* az Úr és Lucifer a „második szintet”, Ádám és Éva pedig a földi, evilági szintet képviseli. A két evilági lény harmóniáját az a pillanat töri meg, amelyben Lucifer megjelenik. S persze az Úr „ég zengzete” is befolyásolja létüket, ám pozitív oldalról. Aztán a történelmi színeken is láthatjuk a kétféle útmutatást. Mindezek mellett a történelemre végig az jellemző, hogy egy-egy eszme megjelenése és diadalra jutása után bekövetkezik a hanyatlás, Bécsy Tamás szavával az „elkorcsosulás”, a bukás. „...Ami a műben abszolút pozitív, abszolút jó, az az édeni állapot. Ez a mű ún. második világszintje...” (*i.m.* 330.)

Az is világos ugyanakkor, hogy Ádám minden bukás után újra bizakodik, és hisz a jövőben. Újabb korcsosulások és újabb bukások előtt. Van úgy, hogy ezt Éva sugallja neki. Az ellentét aztán nem a földi szereplők között, hanem a két szint között jön létre. „...Azt hisszük, hogy pontosan felderítettük a Madách által alkalmazott írói anyagszervező-eljárást, áthidalhatjuk azt az ellentmondást, hogy a mindenképpen drámának írt *Tragédia* remekmű, de nem dráma, hanem költemény...” (i.m. 334.) Ugyanakkor azt nem cáfolja Bécsy Tamás, hogy a kétszintes drámákban vannak lírai elemek, anélkül, hogy ezek a műnemi jelleget megváltoztatnák. S ezáltal pontosabban meg tudják jeleníteni az emberi bensőt, egy-egy alak belső világának változásait. A tudat-drámák eszközeivel.

Végül is elmondhatjuk: ez az elemzés és gondolatmenet valóban közelebb vihet a mű, jelen esetben *Az ember tragédiája* minél jobb és teljesebb befogadásához, hangsúlyozván, hogy itt az írott műről, és nem annak színpadi megjelenítéséről van szó. Más kérdés, hogy az ilyesfajta elemzés hasznosítható az előadások rendezésében is! Szerencsés esetben az elmélet igenis hatást gyakorolhat a gyakorlatra.

Egy mindig aktuális beszélgetés – Madách lírájáról

Madách Imrét halhatatlanságában „középiskolás fokon” jobbára úgy ismeri a mai diákság, mint azt a költőt, aki megírta egyetlenegy, egyetemes, színpadra szánt művét *Az ember tragédiáját*. A *Mózes*, *A civilizátor*, a *Csák végnapjai*, a *Mária királynő*, a *Férfi és nő* című műveiről és más írásairól már jóval kevesebbet hallani, tudni. A *Lantvirágok* című kötetén kívül megjelent verseiről már nem is beszélve. De mi lehet ennek az oka? Egyrészt talán az, hogy kevés olyan magyar szakos gimnáziumi tanár van, volt a közelmúltban, aki Madáchról, mint az ihletett lírikusról tartott volna, akár csak rendhagyó irodalomórákat is. Pedig jó lett volna tudatosítani a felnövekvő nemzedékekben, hogy több mint húsz esztendősen benső filozófiai készülődés, lírikusi építkezés, lázas költői munka, versírás és „versfarigcsálás” előzte meg az emberiség költemény megírását. A teremtmény lélekben évtizedeken át készülődött annak lehetősége, hogy megszülethessen a halhatatlanság műve. Madách életének erről a kezdeti, nagyon lényeges korszakáról, a készülődés idejéről beszélgetünk mai műsorunk vendégével Kerényi Ferenc irodalomtörténésszel.

– *Kedves Barátom, ezúttal együttesen fogunk elgondolkozni arról, hogy Madách Imre miként vált költővé? Született költő volt-e, a szó klasszikus értelemben? Poéta doc-tusnak számított-e a saját korában? Vagy kár erről így gondolkodni? Egész egyszerűen hagyjuk meg őt drámaírónak, annak a halhatatlan drámaköltőnek, akit a közvélemény általánosságban egy műves alkotóként ismer?*

Kerényi Ferenc: – Én azt hiszem, hogy a 20. század végén szembe kell néznünk azzal a kérdéssel, ami régen, úriasszonyok lapjában karácsony táján körkérdésként hangzott el, hogyha ön asszonyom egy lakatlan szigetre vetődne, akkor mit vinne magával? Melyik könyvet és mi egyebet? Számunkra, az ezredfordulón, ez a kérdés úgy vetődik fel, hogy mi lesz, amit a harmadik évezredbe, a 21. századba szándékunk szerint magunkkal viszünk. Vannak olyan tárgyi emlékeinek, amelyek igazoltan, pecsétetes papírral, dokumentálhatóan a világörökség részét képezik. De felvetődik az a kérdés, és ez a mi számunkra legalább annyira izgalmas, mint a nagy nemzetek számára, hogy egy kis nép irodalmából mi az, ami, ha nem is pecsétetes papírokkal, ám szellemi határátlépésre készülve, az európai közkinccsnek és a világirodalomnak a része lesz. Nos, ahogy Bartók Béla zenéje egyértelmű, hogy velünk jön a 21. századba, a régi magyar

irodalomból két név merülhet fel így: az egyik Petőfi Sándoré, a másik Madách Imréé. Miután mindkét klasszikus életműve a művelt világ számára többnyire jó szintű fordítások segítségével elérhető, olvasható, így nyilvánvaló, hogy ők ketten a világirodalom részei maradnak.

Az, amit bevezetődben említettél, az azért is fontos kérdés, mert ebben már nekünk, magyaroknak is felelősségünk van. Vagyis, ha mi minden segítséget meg nem adunk a világnak a fordításokhoz, a más nyelveken való megjelenéshez, akkor nem várhatjuk el senkitől sem, hogy a klasszikusainkat valóban megismerje. Tehát, ha nem nevelünk értő irodalmárokat az egyetemeinken, nem bontjuk ki a művekben lévő esztétikai szépséget, eszmetartalmat, és nem a világirodalmi értékeinkkel kérünk belépőjegyet Európába, akkor most nagyot hibázunk. Ilyen értelemben ma valóban jóval nagyobb a tanárok, az irodalomtörténészek, sőt a művelt olvasók felelőssége is, mint sem gondolhatnánk.

– Hogy csak két klasszikusunknak volna biztos világirodalmi belépője Európába? Ahogy ezt hallja, kétségbeesik az ember és kétségbe esve rákérdez. Na de hát mi lesz: Janus Pannonius, Balassi, Vörösmarty, Arany János, Vajda, Komjáthy verseivel? És mi lesz a nagy Nyugatosok: Ady Endre, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád élete művével? Jókairól, Móriczról, Nagy Lajosról már nem is beszélve. És mi történik majd József Attila, Pilinszky János, Nagy László, Weöres Sándor, folytathatnám még a névfelsorolást, és mások verseivel. Velük valójában mi lesz?

– Értük meg kell harcolnia az utókornak. Itt a különbség az, hogy Petőfi és Madách már benne vannak a világirodalmi köztudatban, tehát az ő esetükben minőségében más a feladatunk. Benne kell tudnunk tartani őket, mert ahogy az irodalom időszalagja nyúlik, érthetően egy-egy kisebb nemzet irodalmára, egy-egy korszakra, és egy-egy alkotóra kevesebb idő jut. Ezt jól láthatjuk az újabbnál-újabb iskolai tantervekben is. Ez ellen nincs mit tenni. Ez egy objektív tény. Ez egy szükségszerűség. Tehát őket bent kell tartani, de minden áron a világirodalmi közgondolkodásban. A többi magyar költőért meg hadakozni kell. Őket meg kell ismertetni a világgal, be kell vezetni a nevüket először is Európában. Le kell fordíttatni a műveiket. Madách művei már ott vannak, abban a folyamatban, nagy sorozatban, amiben az európai művelődéstörténet Dantét, Goethét, Madáchot, Lessinget, Byront, Miltont, Victor Hugót és Ibsent besorolta. Ezt az emberiség történetében lényeges sorozatot a Peer Gynttel zárja. Tehát ő, mint magyar drámaköltő egyértelműen benne van ebben a fősodorban, a nagy emberiség történetek folyamában. Ő még véletlenül se Goethe-epigon, ahogy ma is hallani olykor. Hanem igen is ennek a világirodalmi folyamatnak a teljes jogú tagja.

További felvetéseidre választ keresve, más kérdés az egy műves szerző fogalma. Hogy mit is jelent ez? Mi magyarok hajlamosak vagyunk, úgy ahogy a bevezetődben mondtad, abszolutizálni. Van egy Katona Józsefünk a Bánk Bán című drámájával, van egy Madách Imrénk Az ember tragédiájával, vannak egyverses

költőink, akiktől már csak egy-két verset tudunk, vagy csak egy szállóigét, vagy egész egyszerűen csak egy verscímet. Ebbe valóban nem lehet belenyugodni. De ezennel a kérdésünk most az, hogy vajon Madách Imre minek tekintette önmagát? Ma már, azt hiszem, hogy itt az a pontos kifejezés, ha fellengzősen egy picit, vagy épp romantikusan, de Madáchot drámaköltőnek tekintjük. Tehát nem drámaírónak, a szó kiváló dramaturgja értelmében. Ilyen volt például Szigligeti Ede, aki halálpontosan tudta, hogy a színházi közönségnek mire van szüksége. Naprakészen szállította a darabjait. Ha műsorpolitikai ínség volt, akkor négy-öt nap alatt megírt egy játszható vígjátékot. Ebben az értelemben tehát nem drámaíró Madách, hanem drámaköltő. Mert jó tudatosítani, hogy *Az ember tragédiája* szellemi épületébe évtizedeken át hordta a szellemi muníciót, az építő anyagot, a téglákat. Nyakasan megküzdött a megfogalmazás nehézségeivel. És ebben a végső fázisban éppen az volt a szerencséje, hogy Arany János állt mellette. De ez a hosszan tartó elszánt küzdelem azt is jelentette, hogy az egész madáchi életmű bele épült a Tragédiába. A lírájából pedig ezt életművet, *Az ember tragédiájához* vezető utat ki tudjuk kövezni, ki tudjuk rakni, ami a világhírnév felé vezetett. Az idei Madách szavalóverseny kiváló alkalmat adott arra, hogy ne csak a Tragédiát, s annak verses segédanyagait, szellemi jegyzeteit tekintsük át alaposabban, hanem, hogy a drámaköltő lírájában is elmélyedjünk. Úgy, miként a kor nagy magyar gondolkodóinak problémáiban. Madách Imre a költő gondoljaiban, olyan értelemben, hogy ő nem volt alanyi költő a szónak abban az értelmében, miként Csokonai Vitéz Mihály, vagy épp Petőfi Sándor, akiknek természetes anyanyelvük volt a vers. Petőfi a legmostohább körülmények között, hóvivatarban gyalogolva képes volt fejben verset írni, utána hosszú gyaloglás után megérkezett valahová, egy melegebb helyiségbe, és máris le tudta írni a kész verset javítás nélkül. De hát Madách nem ezek közé a költők közé tartozott. Ő valóban tudós költő volt. Pontos volt a kifejezése, az arányérzéke, az árnyaltsága. Iszonyú mennyiségű az az érzelmi- és ismeretanyag, amit a verseiben lavinaként görgetett, mindenféle megfogalmazási nehézségeivel együtt. Persze ez nem jelenti azt, hogy nincsenek Madáchnak olyan opusai, amelyek jegyzet nélkül is élvezhetőek.

– *Visszatérve eredeti gondolatfonalunkhoz, Madách lírájához, akkor tehát mennyire volt borúlátó a drámaköltő saját és nemzete sorsa tekintetében? Mennyire hitt, mondjuk a világ, a mi világunk megváltoztathatóságában, humanizálhatóságában? Ha néhány versére gondolok, mondjuk épp A halál költészetére, vagy az Önmegtagadás, az Ősszel, a Hová lett most a rút idő címűre, az Egy örült naplójából kiemelt részletekre, a Hit és tudásra, az Aradi sírra, a Síri dalra például, akkor meg kell vallani, hogy bizony meglehetősen borúlátó költői lélek vallomásairól van itt szó. Vajon Nógrádból, Alsó-Sztrégováról és Csesztvéről, az Isten háta mögötti palóc valóságból nézvést, az akkori kor embere 1848/49-et követően, egy vesztés forradalom és szabadságharc után, börtönviselten, elváltan hogyan is láttathatta volna másként a világot, mint ahogy saját*

sorsa szerint megtapasztalta. Az élettörténetből is nyilvánvalóan adódik a kérdés, hogy Madách Imre lelki alkata szerint volt pesszimista ember, vagy egész egyszerűen a kor szelleme volt elve dekadens?

– Én azt hiszem, hogy a romantika korának költői általában Európában is, már sokszor és sok mindenben csalódtak. Csalódtak egyszer a felvilágosodás naiv nevelésméleteiben. A jó mellett érvelve tehát abban, hogy az emberek racionálisan észérvekkel meggyőzhetőek. A következő generációt jóra tanítva, már magától éretetődően az ésszerűt, a jót és hasznosat fogja művelni. Később kiderült, hogy a francia forradalom eszméiből mi lett, kiderült többek között az is, hogy a szabadelvűség, a klasszikus liberalizmus a '48-as forradalmakba torkollott. Kiderült, hogy az 1848/49-es európai forradalmak a Petőfi által megénekelt világszabadságot nem hozhatják meg. És akkor mindehhez hozzá adódik még a magyar probléma, a szabadságharcot túlélők felelőssége. Én inkább úgy fogalmaznék, hogy Madách egyszerre Ádám és egyszerre Lucifer. És nem véletlen, hogy a 20. században éppen az egyik legnagyobb drámaköltőnk Örkény István volt az, aki, ezt a szintetikus látásmódot saját maga számára is írói mintának tekintette madáchi életműből. Madách egyszerre Ádám a naiv, a lelkesedő, a nyitott ember, a minden újért rajongó lélek. És, ezáltal a szabadságra vágyó, kitárulkozó szereplő, aki óriási támadási felületeket hagy magán, iszonyúan sebezhetővé válik. S ugyanakkor a másik, a már többször csalódott cinikusabb, a hideg ésszel és az érzelmet magától elhárítani igyekvő luciferi magatartást is képviseli. Tehát Madách világlátásában ez a kettősség tagadhatatlanul létezik. Ez nyilvánvaló, hogy alkati sajátság is, de nem lehet azt mondani, hogy egyértelműen pesszimista, mert benne van az újrakezdés akarata és lehetősége is. Az 1849 utáni emberi-költői magatartás bár azt lehetne mondani, hogy utolsó ilyen lehetőség volt a magyarság történetében, mi már tudjuk, hogy erre az újrakezdési képességre, erre nagyon is szükségünk volt és van. Ebből a szempontból Madách generációja, azért is értékes korosztály, mert az ő értelmiségi magatartásukban, így a drámaköltőiben is benne van a történetek elemzésének az igénye, az erővonalak meghosszabbításának az akarata a jövőre nézve. Ezek *Az ember tragédiájában* a Madách korához viszonyított jövőbeli képek, ezek nekünk mára már a jelen színei, és benne van az önkritika képessége is. Tehát mi magyarok mindig hajlamosak voltunk arra, hogy a vereségekért, a bukásainkért bűnbakot keressünk és találjunk is. „Ideális” bűnbak a világosi fegyverletétel okán például Görgey Artúr. Az egész Görgey-kérdés, ma újra felhorgadt megint.

– Talán épp most tisztul Kosáry Domokos és Katona Tamás történész kutatásainak, munkáinak köszönhetően.

– Most végre letisztulóban van. De az egyéni sorsokban is tovább élt és él ez a bűnbakképző effektus. Petőfi sorsáért hagyományosan Szendrey Júliát és

Egressy Gábort „illet” felelőssé tenni, hogy ők küldték szinte az erdélyi halálba. És még hivatkozhatnék másokra is. De ez a fajta önszemlélődő, önkritikus, öntépelődő és önmarcangoló hazaszeretet, emberi magatartás, ez ott van Madách lelke mélyén, és ott van valóban Arany Jánoséban is. Nagyon is jellemző, hogy a pesszimista kortársak egy része is már eleve túl borúlátónak tartotta Madáchot költeményei olvastán. Arany Jánost pedig gondosan lebeszélték, hogy ilyen műveket írjon. Ott van példának okáért *A nagyidai cigányok*, Arany szabadságharc után rögtön írott költői reflexiója, amire Toldy Ferenc, az akkori irodalomtörténet-írás pápája, azt mondta, hogy Arany inkább magyar Odüsszeusz legyen, és magyar Odüsszeiákat írjon, mintsem ilyen pesszimista műveket. Tehát nálunk a nemzeti önismeretben az önkritikus alapállás az egy meglehetősen gyenge vékony vonalat képez, de ha a legnagyobbjainkat megnézzük, akkor az önmarcangoló, önkritikus szemlélet folytatódik a 20. században Adyval és másokkal. Akkor éppen ez az, ami újszerű, modern. Véleményem szerint a 21. századot jellemzően, ez a modern értelmiségi magatartás tovább él majd. Egyik verse, a *Költő és szabadság* című, ami az eddig elmondott 1849 utáni, bizonyos értelemben általánosítható, bukás utáni hangulatnak a szintetikus látásmódját tartalmazza. Persze a történelmi körülmények változnak, de itt kapunk választ arra a kérdésre, hogy a küzdésszeme, amit Madách *Az ember tragédiájában* az ember alapvető kritériumának nevez, tehát a küzdést magát. Az újra kezdés, az újra indulás, a felkelés, a küszködés képességének megtartása az embernek nagyon fontos lételeme.

– *Madách Imre megelőlegez valamit már eleve a 20. századi életérzéseinkből. Nyilvánvaló, ahogyan már mondtad is, ő ott lesz a 21. század világirodalmában is. De hát ettől ő még továbbra is ama dekadens áramlatok képviselője marad, amit nevezhetünk mi akár magyar, vagy épp európai fátumnak is. Ám ez nem változtat a lényegen, azon az örökös luciferi kérdésen, hogy „Aztán mi végre az egész teremtés?”*

– Itt tulajdonképpen egy nagyon alapvető történetfilozófiai kérdés rejlik a háttérben, és ennek a kétféle megközelítésnek, már a reformkorban is megvolt a nyoma, a belső harca. És nem véletlen, hogy a legnagyobb magyar művekben, s a legnagyobb magyar drámai költeményekben, európai emberiség költeményekben van ennek nyoma. Az egyik az a lehetőség, hogy az emberiség nem halad előre, csak körben jár. Ezek a korszakoknak a híres körforgás elméletei, amelyek már a reneszánsz óta kísértik az emberiséget, de a francia történetíró iskola a 19. században újra felfedezi őket. Hadd utaljak itt egy szintén klasszikus, és romantikus fejezetre, Vörösmarty Csongor és Tündéjében az Éj monológjára, amelyik ugyan-ezt a körforgást tükrözi.

Mind ehhez a világérzéshez kapcsolódott egy másik gondolkodást formáló lényegi elem, ez volt a haladásnak, az előrelépésnek, a világszellem fejlődésének az a hegelianus tana, amit a Madách-Petőfi nemzedék magénak vallott, ami ’48-nak az egyik legszilárdabb eszmei alapja volt. Na már most, ennek szinte termé-

szetes velejárója volt, hogy egy olyan sokk után, ami 1848/49 után bekövetkezett az elbizonytalanította a felnövekvő nemzedékeket. Gondoljuk el, hogy a szabadságharc, a világszabadság bukása mekkora sokk volt. Olyan volt ez, mint apáink, nagyapáink nemzedékének Trianon. A vesztes második világháború az apák nemzedékének olyan volt, mint '56 a mai középkorúak generációjának. Egy ilyen sokk hatás után mindent újra mérlegre kell tenni. És így felerősödik az a kétség is, hogy egész egyszerűen nincs tovább. Na már most ezzel összefüggésben, itt egy nagyon érdekes dolog történik. A magyar költészetnek talán legértékesebb vonulatáról beszélgetünk most. És akkor még nem is említettük Kölcsey Ferenc Vanitátum Vanitas, minden hiába való gondolatfolyamát. Az tud nagyon kétségbeesni, aki valamire feltette az életét. Mert, aki nem tette le valami mellett meggyőződéssel a voksát, nem döntött valami mellett határozottan, az nem tud igazán kétségbeesni. Á, ez se sikerült, bosszankodik, rálegyint, aztán megy tovább, és próbál valami mást. Ám az aki lelkiismerete szerint, határozottan feltette az életét valamire, és a magyar irodalomnak ez az értékes vonulata valóban elkötelezte magát a világszabadság mellett. Mindegy hogy mikor: a 19. avagy a 20. században, az a valódi tud igazán keserű és csalódott lenni. És mivel költő, tehát önkifejező ember, művész, ezt meg is fogalmazza. Az a csodálatos ezekben az életművekben, hogy így is, meg úgy is olvashatóak. Tehát képesek vagyunk jövőbeli biztatást kiolvasni belőlük. De mondjuk borús hangulatunkban a saját legrosszabb előérzeteinket is megtaláljuk bennük. Ezért beszéltem az előbb szintetikus látásmódról. És ez valóban csak a legnagyobbak a sajátja.

– *Igen. Valójában így lehet, hogy minden lelki alapállás és olvasat kérdése.*

– Ezért fontos az, amiről a bevezetőben beszélünk. Hogy ne tudjuk le egyszerűen s mindenkorra klasszikusainkat középiskolai kötelező olvasmányokként, hanem, igen is, amikor ilyen vagy amolyan hangulatban vagyunk, akkor vegyük a fáradságot, menjünk oda a könyvespolchoz, s emeljük le műveiket, s úgy minden napjaink hangulataira hagyatkozva olvassuk őket újra, mert akkor ők nem válnak elfelejtett, halott szerzőkké, és akkor talán időről-időre segítenek is nekünk. Nagyon gyakran kapom azt a kérdést a Madách művek előadása kapcsán, vagy épp Madáchról beszélgetve, hogy hogyan lehetséges az, hogy a drámaköltő a jövőt ennyire világosan előre látta. Ez ugyebár, a *semminek* a kiváltsága. Nem, szó sincs erről. Hanem arról van szó, hogy meg lehet hosszabbítani bizonyos erővonalakat az emberiség fejlődésében. Madách ezeket hosszabbította meg a jövőbe nézve, és ezek metszéspontjában helyezte el a falanszter emberét, az úrjelenet emberét és az eszkimó szín emberét. És mivel jól helyezte el őket, ezért aktuális napjainkban ma is. Ezért Madách jövő képéből a mi jelenünk kiolvasható, már csak azért is, mert ugyanezekkel a gondokkal szembesülünk. Ha lefordítom a Tragédia nyelvezetét a mai nyelvezetre, akkor azt látni: a röghöz, a földhöz kötöttség, az emberiség és a föld erőforrásainak kimerülése a napi gondjaink közé tartoznak, továbbá

a technikai társadalom egyenlősítő vonásai, az űretika kérdése ma egyre erősebb. Mai nyelven szólva, ezek a megoldatlan gondjaink most váltak csak igazán problémává. Madách ezeket előre jelezte, megoldani viszont nekünk kell. Ebben segítenek a klasszikusaink, így Madách is.

– *És van itt még a számtalan problémahalmazban több kérdés is, egy lényegi kérdés mindenképp, az valójában a kozmikus álmaink közül való, s így szól: vajon létezik-e rajtunk kívül is civilizáció a világmindenségben? Békétlenségünkben olyan békés társadalomról álmodunk, melynek tagjaival érdemes volna minél előbb, vagy utóbb működő kapcsolatot teremtenünk, mert az talán úgy hatna ránk, mint annak idején Einstein relativitás elmélete, némiképp megváltoztatná a gondolkodásunkat, a világgépünket, rendezné az egymáshoz való emberi viszonyainkat, az egész földi létünket.*

– Így van. Ám itt hajlamosak vagyunk a bezárkózásra, tehát hogy hagyományosan kis népnek, vesztes népnek nyilvánítjuk magunkat, ezzel mintegy ki is rekesztjük magunkat, de másokat is kirekesztünk a kozmikus egészből. Hadd mondjak el ezzel kapcsolatban egy nagyon érdekes felvetést arra vonatkozóan, hogy itt nekünk mégis milyen kultúrkörökben kellene gondolkodni. A legszélesebb kultúrkör az univerzum, amit az előbb említettél. Néhány évvel ezelőtt történt, hogy a Tragédia összefüggésében, az eszkimó szín témájában a Színművészeti Akadémia, ahol tanítok, szervezett egy nemzetközi színművészeti diáktalálkozót, s ott mindegyik csapat megrendezte – mutatott be persze saját darabokat is – az eszkimó színt. Fölöttébb érdekesre sikerült az amerikaiak bemutatója. Ezek a fiatalok nem Európából elszármazottak voltak már, hanem született amerikaiak. Ezek azt mondták, kérem szépen az eszkimó nem ilyen. Mi ismerünk, un. „nyershús-evő”, jupik és inuit nyelvjárású eszkimókat, de azok nem ilyenek. És különben is, miért épp az eszkimó? Ez kérem megkülönböztetés, diszkrimináció. Akkor elmondtuk az Amerikából érkező színművész hallgatónak, hogy Voltaire óta az őneszkimó a francia és az európai kultúrában az amorfot, az alaktalant jelenti, már legalább kétszáz éve. De Madáchot ebben akkor sem értették. A másik kérdésük az volt, hogy miért mondjuk azt, hogy *Az ember tragédiájában* csúcspont, s az újabb kori európai történelemben a tetőpont a francia forradalom. Miért pont az? Ők ezt nem így látják. Tehát, akkor döb-bentünk rá, éppen Madách ürügyén, hogy mennyire bezárkózott a mi kultúránk szemlélete. Nagyon sok ilyen találkozásra van szükségünk, nagyon sokra, hogy képesek legyünk nagyobb kultúrkörökben gondolkodni, el tudjuk fogadni, be tudjuk fogadni azokat, mert így jutunk el valóban a kozmikus kérdésekig. És, ez lehet a 20. századi művelt ember kiváltsága. Nem kell most már ideológiákra, útmutatókra, segédeszközökre hagyatkoznunk. Ez a korszak hál’ istennek lezárult, és emiatt nagyobb lesz az egyén, az értelmiségi, a humanista ember felelőssége is, azt hiszem.

– Nyilvánvalóan, ahogyan Bartók Béla is eljuthatott még életében, mint zeneteremtő lélek a kozmikus egészbe, beszélgetésünk elején említettük is, hogy ő egész biztosan átjut majd a 20. századi „rubiconon”, miként reményeink szerint Madách Imre is az emberiségtörténet dámaiköltői között foglal majd végérvényesen helyet a harmadik évezredben.

1998

Megjelent NPM: Párbeszélgetéseim Könyve – Személyesség a személytelenségben c. kötetében . A rádiós beszélgetésben Gy. Szabó András verseket olvasott fel.

Madách a garabonciás köpenye mögött

Palócföldi krónikásként meg-megremeg az ember keze, amikor belegondol, hogy itt olyan nagyságok fogtak hírlapíróként tollat, mint a gácsi patikus, akit ma már inkább csak Napútfestőként emlegetünk, képeit meg akár százmilliókra árazzuk. S ott van Mikszáth és Madách is, akiket meg nem lehet elégszer emlegetni. Az meg egyenesen ijesztő, hogy az előbbi megbolondult, s ha a festett vásznait ki nem menti a koszos padlásról vagy a disznóólból egy losonci szlovák orvos, dr. Oppenheimer Rezső, Budapesten pedig nem lát abban értéket egy fiatal építész, Gerlóczy Gedeon, akkor Csontváry nevét már rég elemésztette volna az idő. S az is, hogy Mikszáthnak is lehetett bármilyen jó tolla, még a hivatali léttel együtt is felkopott itt az álla. Aztán hogy szeretett Ilonkáját méltatlan szegénységbe ne taszítsa, egy kitalált szerelmi történettel inkább visszaküldte az apja házához, hogy aztán majd Szegedre kerülve, s ott (és országszerte) ünnepelt hírlapíróként, íróként bátorságot merítsen, visszajöjjön, s újra megkérje a tőle elvált hitves kezét.

S a joggal, búskomorsággal ábrázolt Madách sorsán is hűledezni kell, mert hiába az áldott tehetsége, ami előtt a kor írófejedelme, Arany János is leborult, s a szép feleség és gyermekek, hiába a szabadságharcos dicsőség, felmorzsolta őt is ez a világ: Fráter Erzsébet az anyós által tőle elszakítva örületbe, emésztő betegségbe, majd Váradon sírba került. S ha 1997-ben Tempfli József, római katolikus megyés püspök a földi maradványait ki nem mentette és a székesegyház kriptájába nem helyezte volna, porladó csontjai akkor egy románok által feldúlt temetőben nyugodnának ma is. Madách maga pedig alig negyven évesen itt, szülőfalujában, ebbe a paticsos nógrádi földbe került.

Írósorsok, történetek, amelyek megannyi drámai és színes részletét néhány elkötelezett irodalmár, levéltáros vagy történész hozta elem. Olyan kutatók, kiknek szakmájuktól meglehet távol áll az irodalom, de személyüktől nem úgy az értékelismerés. Hírlapíróként mindig is úgy tekintettem ezekre az emberekre, mint egy titkos társaság tagjaira, akik összejöveteleiknek ráadásul a még titokzatosabb szimpozion és hasonló elnevezéseket adták.

Hangyaszorgalommal és lázasan készült ezekre a közíró Csongrády Béla Salgótarjánból, irodalombarátok, színházi emberek Pestről, s érkezett haza, Palócföldre a Balaton-felvidékről Praznovszky Mihály, akinek meg mintha készülni sem kellett volna egy-egy előadásra, aki mintha a kávéházban épp most hallott történeteket mesélte volna úgy, hogy azzal a szerző műveit megannyi, újságíró

által is érthető, eltemetett életmozaikkal egészítette ki. Hogy aztán egy-egy ilyen előadásba valójában hány emberöltőnyi olvasmányélményt sűrített, azt még tán ő sem tudná megmondani.

Egy ilyen rendezvényen ismertem meg például a Százhalombattán élő tudós professzort, Dr. Krizsán Lászlót is, aki történész volt, s levéltári dokumentumok feldolgozásával, közzétételével, a nemzeti múlt kutatásával írta be nevét a magyar tudomány nagy könyvébe. Madáchról is előásott érdekes dolgokat, s amikor egy Erzsébet-napon, Balassagyarmaton, ahol a leánykollégiumot, hogy becsületét megvédjék, Fráter Erzsébetre nevezték át, késő estében együtt anekdotázgatott az Erzsikéről drámákat író T. Pataki Lászlóval, s borozgatás közben már szívesen felhagyott a pulpituson elhangzott, kimért mondatoktól.

Utóbbi években a losonci informatikus, Puntigán József is igyekezett egy-egy levéltári kutatásával megmutatni, hogy a Trianonnal kettészakított Nógrád északi felében Madáchot éppúgy, hanem még jobban maguknak tudják - mindmáig. S őt erősíti ebben a pozsonyi Magyar Kultúra Múzeuma igazgatónője, Jarábik Gabriella, vagy a rimaszombati költő, Szászi Zoltán is. De ha már informatika, akkor idézzek meg egy matematikus Madách-kutatót, a fővárosból Érsekvadkertre származott Andor Csabát is, akitől ugyancsak számtalan érdekességet hallottam, s vihettem hírül megyszerte vagy országos sajtóban, s a Kossuth Rádióban. Kutatási eredményeikről és anekdotáikból szívesen hallgattam volna többet is, de a garabonciás lét csak olykor-olykor segített abban, hogy a titkos társaság legkevesbé sem titkos összejövetelein ott legyenek. Ott voltak viszont a könyvtárosok, a művelődési ház vezetők. Sőt, olykor még magyartanárok is...

A szimpozionozók emlékezetvesztés elleni küzdelme valami olyasmit jelentett számomra, mint amivel a neves sci-fi regényíró, Ray Bradbury 1954-ben megjelent kisregénye, majd az abból készült filmadaptáció - amit meg François Truffaut rendezőnek köszönhetünk. Az 1966-ban bemutatott *Fahrenheit 451* egy negatív utópia, ami szerint a jövő társadalmában az uralkodó rend számára a legnagyobb veszedelemet a könyvekben rejlő ismeretanyag rejtli. A hatalom ezért létrehozta a Tűzőrség intézményét, hogy könyörtelenül lecsaphasson a könyveket birtokló kisebbségre és megsemmisítse a könyvet, a szabad gondolkodás jelképét. Ám szerencsére mindig is voltak kétkedők, akik kevésbé hiszik azt, hogy a könyvek antiszociálissá és kezelhetetlenné teszik az embereket, s jobb időkben bízva egy-egy könyvet betűre pontosan megtanulnak, s a társadalomból kimenekülve „könyvemberekké” válnak.

Itt, Palócföldön az emlékeket tudatunkba hozó és ott tartó könyvemberek érdemének tartom, hogy egyáltalán van valamiféle Madách centenáriumi emlékév. Hogy a programjaikra citált, vagy oda édesgetett polgármesterek közül mára már többen eljutottak oda, hogy ha volt valami kapcsolódási felülete a településüknek Madách Imrével, az életével vagy műveivel, vagy akár csak a tragikus sorsú

Fráter Erzsébettel, s most kötelességüknek érzik, hogy azt értékként megmutassák, s hogy egymás rendezvényeit is látogassák.

De térjünk vissza az egyik ilyen könyvemberhez, Andor Csabához, akitől pár dolgot meg kell, hogy idézzek most. Először is azt, hogy Madách legnagyobb érdemének azt tartotta, hogy túlélte saját életét, korát, hisz megannyi, egykor nagyra, akár irodalmi Nobel-díjra is esélyesnek tartott költőnek-írónak ez nem sikerült. Egyik beszélgetésünk alkalmával, Az ember tragédiája új, spanyol és orosz fordításának örvendett épp. Ahogy számolta, akkor már a bábeli világ harminckét nyelvén olvashatták Madách főművét, de tudott arról, hogy még izlandi nyelven is befogtak a fordításába. De hogy könyvkiadásban ez pontosan hány országot is jelentett, azt maga sem tudta megmondani, hisz az angol, az arab vagy a héber nyelven kiadott műveket számtalan országban olvashatták és ez a színházi emberek figyelmét is fölkelte, s föl-fölkelti ma is.

A fordításokról elmondta azt is, hogy a kilencvenes években született hindi fordítás is, s hogy a japánnak az a különlegessége, hogy azt egy Budapestre akkreditált japán diplomatának köszönhetjük, aki még a II. világháború előtt lefordította, s kiadta azt 1943-ban. Csakhogy a raktárt, ahol őrizték a könyveket, azt bombatalálat érte Tokióban. Így nem csoda, hogy ezt, a 11 Zichy Mihály kiszínezett rajzzal illusztrált könyvet hiába kereste Radó György a British Múzeumban vagy Washingtonban, a Kongresszusi Könyvtárban, de egy példány a győri Xantus János Múzeumban, Szabó-püspök hagyatékából csak előkerült. Az meg külön öröm, hogy a fordító átdolgozva ezt 1965-ben újra megjelentette japánul.

A dráma nagykövete a színház. A műveket az előadások éltetik, s míg korábban német nyelvterületről érkeztek hírek Az ember tragédiája bemutatásáról, az ezredforduló után inkább már csak adaptációk. Ilyen például Az ördög tragédiája címet viselő előadás is a Bajor Állami Operaház társulatának előadásában. Hogy mit is mond mindez a világunkról, erről biztosan meg fogom a könyvembereket kérdezni. Annyit azonban már akkor elmondott nekem erről a Madách Társaság elnöke, hogy az Odüsszeia-feldolgozásoknak tudják be sokan azt, hogy James Joyce megírta az Ulysess-t.

De maradjunk még ennél a régi beszélgetésnél, amelyben Madách más műveiről is kérdeztem a könyvembert. Mint mondta, a Mózes egy időben nagy siker volt, s köszönhette ezt elsősorban Sinkovits Imre játékanak, s annak, hogy dramaturgként Keresztury Dezső a szöveget a színpad világához igazította. Egyébként ezt a művet is lefordították angol nyelvre, de Andor Csaba szerint az lenne egy igazi vállalkozás, ha ezt a bibliai történetet héberre is lefordítanák, s előadnák Jeruzsálemben. Andor egyébként elmondta azt is, hogy fél élete abban a reménykedésben telt, hogy egyszer majd eljuthat egy Madách-konferenciára, míg rá nem ébredt arra, hogy ha ezt nem szervezi meg, soha nem lesz erre lehetősége.

Hogy kinek is lenne dolga Madáchoth és más, arra érdemes magyar szerzőket megismertetni a nagyvilággal, adódik, hogy a mindenkori magyar kulturális kormányzatnak. Ugyanakkor esetleges az, hogy kit és mikor kap szárnyra a világhírnév. De esetleges az is, hogy ki kap itthonról röptetést. Nehéz megmondani, hogy az életében szinte ismeretlen Márai, vagy akár Szerb Antal hogyan is vált világszerte ismertté. Az azonban bizonyos, hogy ha mondjuk százezer dollárral kistafiroztak volna egy ismert, népszerű amerikai drámaíró, hogy készítsen egy olyan fordítást Az ember tragédiájára, ami színpadi sikert hoz, akkor Madách a hallhatatlanok csarnokában lenne – s nem csak nálunk, világszerte is. S azért ne feledkezzünk meg a gesztusértékű kisebbségi nyelveken történt tragédia-kiadásokról sem: a lovári vagy a galego nyelvűről. De épp Andor Csaba biztatására fogott bele egy fiatal fordító a latin nyelvű adaptációba, amely tán épp akkora karriert fut be majd mint a Dél-Amerikába emigrált Lénárt Sándor, aki Milne Micimackóját fordította deákra.

A Madách Társaság több tucat könyvet adott már ki – életrajzi művektől kezdve levelezéseken át a szimpozionokon elhangzott előadásokig. Hogy pontosan mennyit, s milyen kutatási anyagok alapján és milyen forrásművek, hivatkozások és kereszthivatkozások szerint – legyen ez a kutatók dolga. A garabonciás ebből annyit lát, annyit ért, hogy a Könyvemberek köteteinek hosszú sora a könyvespolcokon, hogy az emlékezetvesztés ellen szóljon. S hogy mindig élénk hozza Madách nagy kérdését azzal kapcsolatosan, hogy mi dolgunk is van a világban, s erre a *Tragédia* generációkat újra és újra elgondolkodtató szállóigévé vált mondatát kell idéznie: „*Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!*”

Palócföldi búcsúszavak két Madách-kutatóhoz

Andor Csaba (1950-2022) – Kozma Dezső (1935-2023)

Bárhogyan vizslatom a múltat, idézem vissza az elmúlt éveket – de inkább évtizedeket – sehogy sem tudok rájönni, hogy mikor, hol, milyen körülmények között ismerkedtem meg Andor Csabával.

Egyszercsak – nyilván valamilyen Madách-ünnepség, megemlékezés, koszorúzás, könyvbemutató kapcsán – része lett az életemnek, méghozzá 2022. december 26-ig, 73. életévben bekövetkezett elhunytá napjáig – elválaszthatatlanul. Merthogy a Tragédia-szerzőhöz való viszonyunk, vonzódásunk, mélységes tiszteletünk egy hullámhosszon mozgott, akkor is, ha az én szerény munkálkodásomat nem lehet összehasonlítani azzal a küldetészerű teljesítménnyel, amelyet ő felmutatott és immár hátrahagyott, végérvényesen beírva nevét a Madách-kultusz éltetői közé.

Olyan névsorba, amelyet csak az utóbbi évtizedekre gondolva – sok más figyelemre érdemes személy mellett – Radó György, Horváth Károly, András László, Hubay Miklós, s mindenekelőtt Kerényi Ferenc munkássága fémjelez.

Ráadásul – ahogy mondani szokás – mellbe vágott a hír, mert a január 20-i balassagyarmati koszorúzási ünnepségig, ahol Nagy Anna, a felesége részletesen tájékoztattott a karácsony másnapján bekövetkezett tragédiáról és az odáig vezető útról – mit sem tudtam betegségéről. Rendszeres levelezésünk során közös barátunk, Madách-ügyben is élharcos, zászlóvivő társunk, Praznovszky Mihály – aki Veszprém megyében élve a jelenlegi Palócföld különszámot is életre hívta – valamikor január első napjaiban ímélcímemen feltett egy rövid, de lélekbe-markoló kérdést: tudod, hogy meghalt Andor Csaba? Miután eladdig mástól nem hallottam e lesújtó hírt, egy ideig bíztam benne, hogy valaki félretájékoztatta őt. De sajnos nem, a kérdésben rejlő állítás igaznak bizonyult.

S azóta már jó néhány hét eltelt, s jószerivel alig múlik el nap anélkül, hogy valamilyen összefüggésben ne gondolnék rá. Különösen ezen időkben, amikor Madách születésének kétszázadik évfordulójára emlékezünk s bár sokáig a költőzseni Petőfi – aki néhány héttel korábban ugyancsak 1823-ban látta meg napvilágot – akarva-akaratlanul beárnyékolta a mi megyénk egyik legnagyobb büszkeségének, ugyancsak zsenijének bicentenáriumát, pedig a megyei önkormányzat

vezetősége már időben elkezdte a tervezést s úgymond a lobbizást is kormánykörökben, s az illetékes intézményekben.

Megszólíttattunk mi is néhányan, hogy szóban vagy írásban fejtsük ki véleményünket: szerintünk mit kellene tenni a Tragédia-szerzőhöz méltó megemlékezés érdekében. Andor Csaba írásban, rá jellemző módon alaposan átgondolva, több oldalon terjesztette elő tartalmas elképzeléseit. Nekem is elküldte, de a számítógépem útvesztőiben sajnos jelenleg nem találom. Mint ahogyan nem lelem immár soha többé a nevemre – többnyire a Balassi Bálint Megyei Könyvtárba – eljuttatott, az utóbbi években következetesen fehér kötésű Madách Könyvtár jelzetű köteteket sem, amelyeket Csaba rendkívüli precizitással, féltő gondossággal csomagolt be számomra is. Böven száz fölött jár már e kiadványok száma, s mind egyiknek Ő volt a sorozatszerkesztője. A kötetek között több különböző nyelven megjelent Tragédia-fordítás is található.

Mondanom sem kell, hogy hozzám legközelebb a 2014-es dátumú 86. kötet áll, minthogy annak szerzőjeként „Remény a csillag...” címmel nekem volt módom összefoglalni a Nógrád megyei Madách-kultusz 1964-től 2014-ig tartott intervalumban egy fél évszázadot átölelő történéseit, főbb jellemzőit. A felkészülés, az írás során rendkívül sok hasznos tanácsot, mondhatni folyamatos segítséget kaptam tőle, sőt alkalmasint némi korrekcióval is támogatott. Meggyőződésem, hogy Nélküle – s ezt nemcsak e végtelenül szomorú alkalom mondatja velem – nem sikerült volna tető alá hozni és a nyilvánosság elé tárni mondandómat. A kötet végi összefoglaló listában boldogan jegyeztem be, hogy 1998-ban – mondhatni elég későn – Andor Csaba is bekerült a Madách-díjasok sorába. Méltán, teljes joggal...

S azért is örökre hálás vagyok neki, mert invitálásomra, invitálásunkra mindig pozitívan reagált, és jó néhányszor eljött a salgótarjáni székhelyű Madách-hagyomány Ápoló Egyesület szokásos januári ünnepi üléseire és előadásokat is tartott itt. A Grécsi-Zsoldos Enikővel 2014-ben közösen megjelentetett könyvről – amelyben az eddigi legteljesebb feldolgozását adták Madách Imre levelezésének – együttesen fejtették ki véleményüket. Andor Csaba, ha ideje engedte, el-sétált velünk az itteni Madách-szoborhoz is és – csakúgy mint Balassagyarmaton szokta volt – Varga Imre alkotásánál is – elhelyezte a megemlékezés koszorúját, virágját. Dokumentumok által megerősített emlékeim szerint legutóbb 2019-ben történt ez így.

Azt nem nekem, nem most és nem e helyütt kell mélyebben érzékeltetnem, pláne értékelnem, hogy Andor Csabának milyen szerepe volt a Madách Irodalmi Társaság 1994-es létrejöttében, működtetésében, a balassagyarmati Madách-emlékek megőrzésében, az 1995-ben útjára indított szimpozionok megrendezésében és a fentebb már emlegetett könyvsorozat életre hívásában és életben tartásában. De amit úgymond kívülről láttam, az véleményem szerint imponáló teljesítmény. Annál is inkább, mert nemcsak szervezője, egyik motorja volt

ezeknek a műhelyeknek, hanem szereplőként, szerzőként is jelentős mértékben gazdagította valamennyit s bizony pótolhatatlanul fog hiányozni a Madách-kutatók sorából. Számomra különösen emlékezetes az első három Madách-szimpózium, minthogy azok Salgótarjánhoz is kötődtek. Sőt az elsőn, Szügyben 1994-ben tudósító újságíróként, lapszerkesztőként jómagam is részt vettem. A könyvek közül Az ismeretlen epizódok Madách életéből (1998) és különösen A siker éve: 1861 Madách élete (2007) kiemelten fontosak számomra, de gyanítom, hogy nem vagyok egyedül ezzel a véleményemmel. Annál is inkább, mert ebben – a közvélekedéssel szemben – igyekezett azt bizonyítani, hogy Madách Imre Alsósztrégován nem 1823. január 21-én, hanem 20-án született. Szerinte a 21-e – amelyet ünnepelünk – a keresztelő, illetve az anyakönyvi bejegyzés napja. Ugyancsak mindig élvezettel olvastam Fráter Erzsébet csécsei vonatkozásaival foglalkozó írásait.

S mindezt egy matematikai végzettségű, filozófiából doktorált – többek között kommunikációval, kultúrákutatással és más társadalmi tudományterületekkel is foglalkozó – több országos intézetben nyomot hagyott ember hagyományozta ránk. Köszönet, főhajtás jár érte!

ifj. Szabó István: Emléktábla Szliácson, (Szlovákiában), 2005

Messzebről – de egymáshoz közeli időpontban, Andor Csaba április 15-i búcsúztatása előtt néhány héttel – egy másik váratlan és ugyancsak lesújtó értesítés

is érkezett a számomra: Kozma Dezső leánya Kolozsvárról közölte velem (is), hogy édesapja február 3-án elhunyt. Nem voltunk olyan szoros szakmai, emberi kapcsolatban mint Andor Csabával, de hozzá is mély, mondhatni bensőséges érzelmi szálak fűztek. Ráadásul az egyetemi tanár irodalomtörténész pontosan tudom, hogy hol, milyen alkalomból és mikor ismertem meg.

E folyamatnak két fázisa volt: 2000 januárjában – sokakkal egyetemben – jómagam is tanúja lehettem annak a pillanatnak, amikor a balassagyarmati ünnepségen átvette a Tragédia-költőről elnevezett megyei díjat – az indoklás szerint – Madách életművének kutatásában, publikálásában, népszerűsítésében elért eredményeiért. Sőt, abban az évben – érdekes és ritka egybeesésként – az ünnepi beszéd megtartására ugyancsak Ő kapott felkérést, s magvas gondolataival igazolta is a kitüntetés jogosságát. Egyebek mellett a következőket mondta a nagy mű örök aktualitásairól: „...Sorolhatnám a kínálkozó kérdéseket. Nem teszem, már csak azért sem, mert önmagukban kirekesztők lehetnek. De Madách szelleméhez sem lennénk hűek, ha megelégednénk egyetlen válasszal, hisz költőnk sem a boldogulás bizonyosságát, hanem annak lehetőségeit kínálja a sorsát alakító ember számára... A nagyságnak, a magasztosnak, az emberinek és az isteninek olyan ígérete ez, amelynek éppúgy része a ködképeket oszlató realitás, mint a soha meg nem szűnő vágyakra ösztönző képzelet. 'Karod erős – szíved emelkedett' – mélyíti meggyőződésé Madách az ehhez vezető út feltételeit. Jó tudni, hogy Az ember tragédiája, a mű színpadi változata rég túllépte a magyar nyelvterület határait, jó tudni, hogy számunkra, a magyarság számára külön mondandója is van. És jó tudni, hogy alig öt hónappal a budapesti bemutató után, 1884 februárjában – a Farkas utcai színházban – Kolozsváron is életre kelt... 1918 végén – immár a kolozsvári színház új otthonában – századszor került színre. Szellemi szükséglet maradt Madách Erdélyben az új történelmi helyzetben, az elkövetkező évtizedekben is.” S lényegében ebben az utolsó mondatban benne foglaltatik a lényeg: őrizni a határainkon túl is nemzeti értékeinket. Ebben vállalt mintegy küldetészerű szerepet Kozma Dezső. Mi sem természetesebb, hogy azon a 2000-es januári estén én is a gratulálók között voltam: egy a sokaságból.

A közelebbi, mélyebb viszonyunk kezdete két évvel későbbre datálódik: nevezetesen 2012. október 13-ára, amikor a Mikszáth Kálmán Társaság soros ülésén Horpácson egy újabb elismerést vehetett át: megkapta a Mikszáth-órát. Nos, ott már a kiérdemelt kézfogáson túl sokat beszélgettünk s több levélváltás is igazolta több ponton találkozó érdeklődésünket, egymás iránti szimpátiánkat. Annak értelemszerűen nagyon örült, amikor megtudta, hogy jól ismertem a szintén kolozsvári Kántor Lajost még a Forrás-nemzedék időszakából. Az év végi ünnepeken rendszerint telefonon köszöntöttük egymást. De mindezen személyes vonatkozásokon túl úgy mond szakmailag is sokat tanultam tőle.

Különösen a Palócföld Könyvek sorozatban 2003-ban megjelent Madách-kötetéből s nem kevésbé a Madách Irodalmi Társaságnál 2015-ben napvilágot látott Irodalmunk útjain – Erdélyben Válogatott írások című könyvéből. Ebben „találkozott” a most gyászolt két ember, hiszen Kozma Dezső írt Andor Csaba A siker éve 1861 című említett kötetéről is. Komoly érdeme a kötetnek, hogy foglalkozott az új évezred küszöbén született erdélyi értelmezésekkel. Madách lírai versei – kettős tükörben című tanulmánya a Madách Irodalmi Társaság 2008-as balassagyarmati ülésszakán elhangzott és a társaság kiadványsorozatában megjelent előadásának átdolgozott változataként jelent meg. Sok más ténnyel, adattal is lehetne még bizonyítani, nyomatékosítani Kozma Dezső a fiatalokra különösen figyelő széles szellemi horizontját, sokoldalú érdeklődését, imponálóan gazdag ismereteit, enciklopedikus tárgyi tudását, de számomra legalább olyan fontosak voltak emberi kvalitásai. Ezek fognak majd legjobban hiányozni...Hiába várom már a leveleit, telefonhívásait Kolozsvárról.

Mint a fentiekből kitetszhet: számomra jószerivel megoldhatatlan feladatot jelentett a személyes vonatkozások, emlékek és az irodalomtörténeti érdekem szétválasztása mind Andor Csaba, mind Kozma Dezső esetében. Ráadásul ezt úgy kellett (volna) megtennem, hogy a Palócföld olvasói, a tájékozott nógrádi értelmiségiek is úgy érezzék: a nevükben is szóltam, helyettük is fogalmaztam meg gondolataimat. Talán valamelyest mégiscsak sikerült... Ennek reményében írom most le Áprily Lajos „Útravaló” című versének néhány sorát is:

*„A lélek,
mikor búcsúzva bontja szárnyait,
visz magával
a földről valamit.*

*Eszmét, amelyet világra ő hozott,
virágot, amelyet ő virágoztatott.”*

PRAZNOVSZKY MIHÁLY

Ki volt az első?

*„Madách elmebeteg felesége, aki a fák odvában lakott;
Minden idők egyik legrosszabb hírű írófelesége;
Madáchné, aki az anyósa miatt vált elmebeteggé”*

Ez csak három idézet a világhálóról. Lehetne tovább nézegetni, akadnak még cifrábbak is, de az egymás írásait idézgető és erősítő netírók ezeknél az átvett ostoba sablonoknál maradnak. Igazolva a mai tömegírás sajátosságait: mindegy mit írsz, csak jó erősen nyomd meg a billentyűzetet, hadd szóljon hangosan és figyelemfelkeltően – még ha hazugság az egész is.

Ez történik Madách Imre feleségével, Fráter Erzsébettel (élt 1827–1875 között), aki ugyan megélte férje híressé válását (már ha tudott róla egyáltalán), de nem élte meg a Tragédia színpadi világhírnevének kezdetét (1883). Az igazi tragédiája talán éppen ebben van: hogy a neve összekötődött a férjével. Ami általában persze nem szokatlan, de azzal a kétes értékű és hamis tartalmú mondattal emlegetik: ha nincs Fráter Erzsébet, Madách nem írja meg a Tragédiát. Hogy az a bizonyos prágai szín nem is születik meg, ha nincs ez a bűnös nő. (Mintha Müller Borbála olyan feddhetetlen lett volna a maga Keplerével...) Ezek szerint az lenne a Tragédia fő bölcséleti motívuma, hogy az asszony ingatag.

A mai netes blogolók biztosan nem tudják, honnan veszik át ítélezéseiket, közhelyeiket. Hogy milyen szórvány és ellenőrizhetetlen és ellentmondó ősatok motiválják (amelyeket ők aztán kedvük szerint torzítnak tovább), percnyi hírességekre vágó felkészületlenségüket.

Igazság szerint senki sem tudja.

Fráter Erzsébet élete nem dokumentálható a történetírás szabályai szerint. Ami hiteles forrás róla s tőle fennmaradt, az mindösszesen 25 levél. Tizenegyet a szerelmes lány ír hódolójának 1844 decembere és 1845 júniusa között, nyolcat a magára maradt asszony börtönben lévő férjének (1853), s majd újabb ötöt elvált férjének (1864) az akadozó gyermektartási díjért könyörögve. Mindössze egy levele ismert mindezekon felül, amit majd anyósának, Majthényi Annának ír a családtól való elszakadás pillanatában. Minden más ezen felül kitaláció, félremagyarázás, rosszindulatú és felszínes ítélezés, nemesi osztálygőg, a család vélt szegényének eltakarása – és az utókor butasága.

Nehéz ám azt is megmagyarázni, hogy gyermekei közül egyikük sem segítette magára maradt anyját. Talán Borbálánál (1853. április 2.) érthető, hiszen élete

végéig beteg volt, de Aladár fia (1848. január 1.) már felnőtt férfi anyja utolsó éveiben, Jolán lánya (1851. június 7.) férjnél van, de még a kiváló Madách barát Szontagh sem fordul felé segítőkészen, nem szólva Madách testvéréről, Károlyról, aki ekkor már kiegyensúlyozott egzisztenciális viszonyok között él. (Ráadásul kezdettől fogva elutasítóan bánt sógornőjével, egyike volt a hamis hírek terjesztőinek.) Honnan van tehát ez a ridegség, elutasítás, közöny, feltűnő távolságtartás? Egyfelől alighanem az anya, azaz az anyós kérlelhetetlen szigora, aki túléli minden gyermekét, Mária lányát megölik román martalócok, Imre fia 41 évesen hal meg, unokája elmeegógyintézetbe kerül szexuális terheltséggel, Aladár unokája szellemekkel társalog, s feleségül veszi a házvezetőnőjét.

Közbevetőleg érdemes megjegyezni Aladárról, aki amúgy a legelutasítóban viselkedett anyjával, s annak emlékével szemben, hogy 1875-ben levelet írt Gyulai Pálnak, aki a Madách összes műveiben közölni kívánta Bérczy Károly emlékbeszédét. Határozottan kérte, hogy a szerkesztő vegyen ki bizonyos sorokat az emlékbeszédből, mert az nem elég korrekt, ami a szülei házasságát illeti.

Számunkra most nem is érdekes a családot összetartó, a fiatalon özvegyen maradó s így a jelentős birtokokat felügyelő, irányító nagyasszony jelleme és személyisége. (Persze a továbbiakban ilyen könnyen nem állhatunk majd el az anyós és meny rögzült sztereotípiákra épülő kapcsolatának vizsgálatától). Inkább azt kellene most felidézni, hogy vajon honnan indulhatott el a Fráter Erzsébet feletti ítélkezés, mely részben őt majd a váláshoz, s innen egyenesen a tragikus életúthoz, a társadalmi kivetettséghez, személyiségzavaraihoz, deviáns viselkedéséhez, önpusztító sorsához vezet.

De számunkra ugyanilyen fontos, hiszen ez mintegy keretezi, lezárja a tragédiát: a losonci bál eseményét ki írta le először? Mert ennek sincs semmiféle hiteles történeti forrása eddig. Ha legalább a bálnak lenne valamiféle sajtóvisszhangja, akkor talán el lehetne indulni. De ha a lapok azt hírül adták volna (volt már ekkor bőven sajtó Magyarországon) abban akkor sem találnánk meg a botrány leírását. Radó György Madách kronológiájában nagyjából datálja ugyan a bált, de ott sem ad pontos dátumot, s akire hivatkozik, akiknél olvasta, időrendben első helyen áll Palágyi Menyhért műve. Ő lenne az ősforrás, aki egy kevés időt töltött Sztregován 1890-ben Madách Aladárnál és saját beszámolója szerint is sokat beszélgettek a költőről, műveiről, életéről s Aladár a családi levelezést is megmutatta neki. De egy levelet sem említ, amelyben a losonci üggyről szó lett volna. (Azóta sem találtunk ilyet.) Egyébként, ami Madách Aladárnak, az anyjára vonatkozó levél-töredékeiben olvasható, amint majd később leírom, pontosan visszacseng Palágyi Menyhért irodalmon kívüli, elfogadhatatlan megjegyzéséből.

Közbevetem, volt egy időszakom, amikor magát a bált is elképzelhetetlennek tartottam. 1853-1854: bálozások farsang vígságos idején? Gyász van, ugye a híres passzív ellenállás. Sok ezernyi 48-as fiatal szenved kényszerbesorozottként

az osztrák seregben, ugyanennyien még a börtönökben, igen sok hontalanként szerte a világban. S ekkor bál? De aztán végignéztam a lapokat s olvashattam: álarcos bálók, dalidók, mulatozások, úgy ahogy az békeidőben szokás. Volt mire hivatkozni Fráter Erzsinek a vitájukban: megyek - nem mész.

Farkas András: Prágában, 1980

(Balassagyarmat, Madách Imre Városi Könyvtár Helytörténeti Gyűjteménye)

Én egyértelműen Madách Aladárt tekintem a rosszindulatú hírek és valótlanságok elindítójának. Nagyon gyűlölhette, vagy tán szégyellte az anyját. Inkább az előbbi. Amikor 1908-ban meghal, a hírről beszámoló névtelen újságíró (szerintem Palágyi) egyértelműen megfogalmazza ezt: „Egyéniségét érdekesen jellemzi az a tudományos felfogása, amellyel apjára vonatkozó irodalomtörténeti kutatásokat mindenben segítette. A legkényesebb családi ügyeket, sőt az anyjára vonatkozó sötét adatokat is rendelkezésére bocsátotta a kutatónak, érzékenykedés nélkül. A tudományos érdek magas szempontú megértése és méltányolása volt ez benne s az irodalomtörténet sokat köszönhet neki Madách Imre életének és lelkületének megvilágításáért. Palágyi Menyhért is az ő révén jutott azokhoz az intim, becses adatokhoz, amelyet Madách Imréről szóló munkájában felhasznál.”

L. Kiss Ibolya ugyan közread egy levelet, amelyet a néhai sztregovai evangélikus lelkész fia, Henriczy Ágoston írt volt neki, amelyben ő az apja „szóbeli közlése alapján” leírja a történetet, ahogyan azt beszélték, vagyis ez sem dokumentálható, nem hitelesíthető, hanem a visszaemlékezések műfajába sorolható, amelyet az egyidejű rögzítés híján az emlékezet, s az évtizedek, valamint az erre vonatkozó időközbeni publikációk jelentősen torzíthattak.

Andor Csaba e vonatkozású dolgozataiban tisztán látja és rögzíti, ezekben meglévő pontatlanságokat, eltéréseket, tévedéseket, amelyek mögött egyaránt van jószándékú feledékenység és rosszindulatú befolyásoltság. Nem én találtam ki, de Becker Hugó fogalmazta meg, hogy az életrajzíró „inkább hozzávetésekből, sejtelmekből következtet a még befátyolozott, kényes természetű történetekre.” – miként írja 1899-ben.

Térjünk vissza a kiinduláshoz, s tegyük fel magunknak a kérdést: vajon megállapítható-e, hogy mikor, hogyan s honnan kezdődik az Erzsébet szindróma? Ki írta le először a házasságtörés bűnét, a féktelen költekezést, a beteges anyós-meny viszonyt, a losonci bálon történeteket, a válópert? És hogyan terjedt el Nógrádban a nagyváradi léha és önpusztító életmód híre, folyamatos tájékoztatás róla.

A család hivatalosan nem beszélt erről soha. Hogyan is tehetné? Adjanak ki sajtónyilatkozatot, hogy a felek már nem élnek együtt? Bulvárlap még nem volt és sokáig nem is lesz szerencséire, hogy minden lépését kövessék Madáchéknak. Már csak azért sem, mert a történet idején Madách nem a Tragédia hirtelen felragyogó szerzője, hanem egy Nógrád megyei, börtönt viselt földbirtokos, s bizony sokan voltak azok, akik a forradalmi tetteikért ugyanilyen helyzetbe kerültek. Vagyis nem olyan a személye, mint akire az átlagnál több fény vetődne a közvetlen környezetén kívül. Amúgy, ezekben az években jobb volt csendben meghúzódnia annak, aki itthon maradt, mintsem túl sokat érdeklődnie másokról.

Mivel már többször említettük s mindenki így írja, mi szögezzük le, valóban Madách Imre és Fráter Erzsébet jogilag soha nem váltak el, azt az akkori

egyházi jogi törvények nem engedték, még ha Imre katolikus, Erzsébet református is volt. Különváltak, de örökre házasság maradtak. (Különválási okiratukat 1854. július 25-én írták alá.)

Ki kezdte tehát, ha kezdte megszemélyesíthetően valaki az egészet, vagy pedig merev, bezárkózó olyan közösségi ítélkezéssel találjuk szemben magunkat, amelynek alapja az a családi önkép megléte volt, amely nem tűrte el a família normáitól elütő magatartást. Amely, ha nem is szervezte, de gerjesztette, jóváhagyta azokat az ítélkezéseket s főleg kitalált ítélkezéseket, amelyeket az azonos társadalmi kategóriához tartozó közösségek vagy személyek (családok, rokonság, barátok, ismerősök stb.) egymást felülmúlva terjesztettek róluk, azaz Erzsébetről.

Mindezek alapja az élethelyzet, mint olyan. Hogy mi történt Csesztvén 1851-1852-ben csak a pletyka szintjén tudhatták meg. Illetve akkor még semmi nem történt: a földesurat elvitték a katonák, a feleség ott maradt három gyerekkel. Ez sem rendkívüli sorshelyzet akkoriban.

Első formájában a gonoszkodó, a közhelyekben elhangzó hír így indulhatott: fiatalasszony, egyedül, félreeső faluban, félreeső helyen lévő kúriában. Ki tudja, mi minden történik ott? Miket tudhatnak és beszélnek a cselédek? Hogy jönnek a baráti kör férfi tagjai segítséget kínálni, hogy hintók hajtának fel a meredek úton a kastélyhoz, hogy házkutatás van náluk, császári tisztekkel – mindez elegendő alap a hírek elindításához. Az érkező férfiakról viszont beszélhettek a cselédek, a falusiak. De hát ebben sem volt semmi rendkívüli, Madách ottléte idejében is nagyon sok vendég, politikai társ, megyei tisztviselő érkezett a kúriába.

De a pletykának nem lehet gátat vetni. A locsogó parasztasszonyok száját nem lehet befogni, ha nem is történik semmi, akkor is kitalálják, hogy mi történhetett. Egy magányos asszony él ott fent a dombtetőn. Kiváló helyzet a megszólásra. Csak ezt felejtették el hozzátenni, hogy három gyerekkel, két kisgyerekkel és egy csecsemővel. (Márciusban születik a kislányka, vagyis Madách letartóztatásakor már tudhatta az újabb gyermekáldás örömét). De mit, számít ez, a rágalomnak nincs logikai érve.

Ennek a hírnek az ősforrása nincs meg, bárhol lehet, itt Csesztvén, a közeli kúriákban vagy távolabb a sztregovai kastélyban. Éppen elegendő ahhoz, hogy a börtönből kiengedett (1852. augusztusában tartóztatják le, 1853 augusztusában térhet haza) s házi őrizetre ítélt férjet a meglévő belső feszültségeken kívül (azért akkor Magyarországon olyan politikai viszonyok között a mindennapi megélhetés is még a Madách család szintű familiának is mindennapos gondot jelentett), e suttozó, jól célzott mérgező beszéd elérje.

Második formájában a rosszindulat már összetetten jelentkezhett: nincs valami rendben Madáchéknál! A fiatal uraság házában. Talán ezért is költözött el Sztregovára Madách, holott felesége nem igen akart együtt lakni az anyósával, hiszen kezdettől fogva, olykor kirobbanó belső feszültség mérgezte a kapcsolatukat.

Majthényi Anna elegánsan oldotta meg a kényes helyzetet: átköltözött a minden szempontból kényelmetlen öreg kastélyba, s az újat átadta a fiataloknak. (Igaz, egy udvarban volt a két épület.) S tán kihallatszott olykor a hangos szóváltás a két nő között. Mert hallgatózni azért lehetett a cselédeknek. Vagy olykor mondja a kocsis: ha én elmondanám, amit tudok! S persze mondja, egy kupica pálinkáért mindent! Amit csak kitalálhat.

De ez csak játék tőlem, de ismerve a sorsot, az emberi helyzeteket, egyáltalán nem elképzelhetetlen, mindig is így volt, nem idegen ez az embertől a hétköznapi gonoszság és káröröm. Vagyis bármit tett otthon Fráter Erzsébet, abból felerősített ártó és álságos hír terjedt a nógrádi úri családok között.

A legsúlyosabb hír persze az volt, hogy különválnak Madáchék. Mégpedig olyan bűn miatt, amely a korabeli viselkedési és női normák miatt egyértelműen elítélendő és az asszony kiközösítendő. Nyilván való, hogy ebben maga Fráter Erzsébet is hibás, tudhatta jól, hogy feleségként olyan előírások szerint kell élnie, amelyeket lehetetlen áthágnia. Vagyis egy férjezett asszony, egyedül, férje nélkül, egy idegen férfi társaságában megy el egy bálba. Sehová nem mehet el! (Ez volt 1854 márciusában.) El lehet képzelni, miként közösjük ki őt a losonci társaságban ezen a báli éjszakán. Természetesen semmilyen bizonyíték nincs arra nézve, hogy hűtlen lett volna ekkor (vagy máskor), férjéhez. Ki tudja, milyen belső erők hozatták meg vele ezt a döntését? De mindenképpen tudnia kellett: olyan tett, amelynek csak egyetlen következménye lehet. Még akkor is az lehet, vagyis a különválás, ha történetesen az anyósa már nem élt volna s fordítja vele szembe a férjét. A nemesi társadalom nem bocsátott volna meg. Nem csak neki nem, a férjének sem, ha ott tartja maga mellett ezek után az asszonyát. Vagy ha megtartja, ám akkor kinézi a társaság Madáchot, elutasítóan foglalkozik vele. Ezt vállalnia kellett volna. Nem mert? Nem akarta? Az anyja nem engedte? Sorolhatnánk ezeket a lélektani elképzeléseket, de ezek idegenek tőlem.

A kastély elhagyása azonban már több volt, mint cseléd-pletyka. Ennek már visszhangja volt. Érkezzenek a vendégek – mert érkeznek, még ha módjával is, mert Madách azért már éppen most szabadul a rendőri felügyelet alól, nem árt óvatosnak lenni vele – szóval, ha érkeznek, csak feltűnik nekik, hogy nincs otthon a ház úrnője. Vagy ha éppen azért jönnek, mert tudják, hogy nincs az ifjú tekintetes asszony. A kérdésre: hol van? – valamit válaszolni kell. És arra szörnyülködni. Ámbár lehet, ez a kérdés fel sem hangzott. Nem illik illet kérdezni úri körökben, másfelől pedig mindenki tudta, hogy hol van. Illetve azt tán nem tudták merre lehet, de hogy Sztregován nincs, az biztos. Mindegy, ha kastély nagytermében nem is mondják, de éreztetik másutt: Madáchné, az ifjabbik, bukott nő, akiről csak rosszat illett mondani a nógrádi szalonokban, a társas összejöveteleken. Egyébként is ez az évtized a nagy suttogások, a kitalált hírek és a jelentős besúgások ideje volt.

Ezek tehát a hírek. Dokumentumokkal igazolt tények nem állnak mögöttesen, leszámítva Erzsébet leveleit, amelyekből anyai egyedülállósága a létében elsősorban a megélhetés nehézségei derülnek ki. S azt az utolsót, amelyet az anyósához írt (s nem a férjéhez), s nem is bocsánatot kérve, hanem segítséget, ráhatást, hogy Imre vegye vissza őt. Mintha megérezné, hogy kilépve önnön korából, s helyzetéből egy tátongó szakadék szélén áll, s nem tudja áttápníni azt. (Most felejtjük el azt a szöveget, amely a Madách szakirodalomban mostanában úgy szerepel, mint egy búcsúlevél gyermekeihez, az egy szépirodalmi alkotás évtizedekkel Erzsébet halála után keletkezve, egy újság hasábjain, forrásként semmi esetre sem kezelendő.)

Ám mindezekkel együtt mégsem tudjuk, és soha nem is tudjuk megállapítani, ki volt az első, aki Erzsikét házasságtöréssel, hűtlenséggel vádolta meg, s terjesztette el aztán ezt nemcsak Nógrádban, hanem a teljes megyei-hazai úri világban.

De az is kérdés, mennyire vették komolyan vagy drámai hangsúllyal ezt mindazok, akik ismerték Madáchot, későbbi szereplései alkalmával. Meddig lehetett ez hír egyáltalán? Hiszen a válás (1854) s a politikai közélet és megjelenés esztendeje (1860) között mégis csak eltelt szűk hat év. Majd jön az 1861-es választás, az országgyűlési szereplés, a Tragédia váratlan s eget verő sikere – vajon kit érdekelt ezekben a liberális, irodalmi és olvasói körökben Fráter Erzsébet hűtlensége és az elválás. Milyen sokan váltak el ekkor hasonló szituációk után, miért éppen Madáchra mutogattak volna: ni, itt jön, akit a felesége megcsalt. Hiszen tudjuk, Madách soha nem hozta szóba a legbelsőbb magánügyét.

Mondani semmit nem mondott a társaság előtt, semmit, de aki akart, kedvre kombinálhatott. Főleg úgy hogy Csesztvét a letartóztatás pillanatáig a felhőtlen családi boldogság mennyei fészkeinek tartotta Bérczy Károly, s mindazok is, akik olykor arra jártak.

Bérczy Károly, a réges-régi jó barát szerint Madách kínosan, de óvatosan kikerülte a választ, de hát a nem válasz is válasz. Azt írja, még említendő szövegében erről a helyzetről: „Nem tartozott azok közé, kiknek jól esik elmondhatni: íme, milyen mély ez a seb, s milyen mély oly fájdalmas! Nem szólt, nem panaszkodott s még legbizalmas barátja Szontagh Pál előtt sem említé soha, miért, hogy házában csak egy nő látható s ez – gyermekeinek nagyanyja. Sőt ha erre csak legtávolibb vonatkozást is sejtethetett, ha bárki mást ért csapásról volt szó, színlett részvétlenséggel, hideg, sőt néha a cinizmusig terjedő gúnnal nyilatkozott róla.”

Mindez a kijelentés 1866. február 6-án hangzott el, amikor Bérczy Károly a Kisfaludy Társaságban emlékbeszédet mondott Madách Imre felett. És a szöveg másnap már megjelent a Pesti Naplóban két részletben. Ha jól számolunk, ez az első nem részletezett híradás a feleség eltávozásáról. Egy évvel és három hónappal a Madách halála után. Nagyon visszafogott s valószínűleg igaz is. Ámbár azt

nehéz elhinni, hogy a legjobb barát, Szontagh ez idő alatt egyszer sem kérdezte volna meg, hol van Erzsike, de bizonyára tudta a pletykákból, s volt annyira úriember, hogy nem kérdezett rá. Vagy hallgatott, ahogyan illik.

Az idézet másik része arra utal, hogy Madách mégsem kerülhette el, hogy ne tegyenek utalásokat, ne tegyenek fel kérdéseket a felségével kapcsolatban, akkor bizony nagyon nagy szenvtelenséggel, sőt, elutasító cinizmussal válaszolt. Olyannyira talán, hogy aztán többet már nem kérdezett rá senki a miéltre. A legfájdalmasabb egyébként így leplezni saját szenvedésünket

Hiszen úgy véljük, Madách soha nem hozta szóba a legbensőbb magánügyeit, és a másik barát, Bérczy Károly sem, ámbár említene kellett, igen csak diszkréten utalva arra, ami történhetett. (Kellott említene egyáltalán? Ugyan miért tette? Volt ennek köze a Műhöz? Vagy az életúthoz, a politikai és közéleti szerepvállaláshoz?)

Bérczy Károly idézett emlékbeszédében nem mond erről semmi konkrétumot, talán nem is tudott, de sejtette az olvasóival, hogy valaha olyan történt, amely e házasságnak, a családi boldogságnak véget vetett. A mondat így szól: „1853. augusztus 20-án végre rendőri felügyelet alá helyezetten, elbocsátották Madáchtot s ő haza, Csesztvére sietett, repült, hogy ott a boldogságnak – már csak romjait találja.”

Szólnia kellett erről? Igen, mert ő volt az első, viszont, aki a személyes, emberi tragédiát összevonja a mű megszületésének lehetőségével. S ebben az Erzsike történet az egyik vonás, hiszen az öccse Pál 1849-es halála, imádott Mária testvérének ugyanakkor történt meggyilkolása, s a nemzet pusztulásának nagyon is valóságos víziója biztos, hogy erősebben hatott a Tragédia megírásának belső alkotói kényszerére.

Egészen biztos, hogy Madách ezt az elutasító magatartását élete végéig fenntartotta, de hiába tette, hiszen amikor megkezdődött az elválás jogi rendezése, akkor már elterjedhetett a történet Nógrádban, annak részletekbe menő ismerete nélkül. Ez is csak pletyka szintjén, mivel a jogi irat elég sok kézen ment át, s kikerülhetetlenné vált, hogy ebből ne legyen ügy. Ráadásul aztán jöttek Erzsike panaszló levelei az ügyvédekhez, az elmaradt vagy későn jövő feleségtámogatási összegek iránt. Az ügyvédek köti ugyan a titoktartás, de az információ éhség kielégítése nemigen.

Megközelíthetően tehát, leszámítva az eredendően emberi gyengeséget, a pletykát, a hír hivatalosan, azaz a sajtó útján 1866 februárjában terjedhetett el. De az még akkor sem, hogy valójában mi is történt.

A drámai kapcsolat történetében és historizálásában egymást kergetik az ellenőrizhetetlen, megfoghatatlan megjegyzések, amelyeket vagy Madáchoz vagy a családot ismerők fogalmaznak meg vagy találnak ki. Egyszerűen nem szabad egyetlen ilyen kései és igazolhatatlan kijelentésnek sem hitelt adnunk. Mert

minden más csak és kizárólagosan Madách halála után terjed el, válik egyre burjánzóbbá, gonoszabbá és hiteltelenebbé. Egymásra épülnek ezek, szinte önmagukból keletkeznek, szövevényesednek s válnak ellenőrizhetetlen bűn-lajstrommá.

Ide kell sorolnunk például a Szontagh Pálnak tulajdonított s valóban drámai kijelentést, amely persze nem igazolható, hogy valaha is elhangzott ebben a formában, vagy egyáltalán. Már csak azért sem hisszük el, mert ezt Szontagh soha le nem írta, tőle ez nem maradt fenn, hanem csak a kései forrásokban olvashatjuk ezt, de ott is több s eltérő szöveghelyzetben és variációban.

Ilyen nőnek udvarol az ember, de nem veszi feleségül – mondotta volt Szontagh Fráter Erzsébetről az édesanyja és Madách jelenlétében a szécsényi házukban. Ilyet csak egy közönséges utcai nőről, egy kokottról, egy bukott leányról mondanak, semmit a 17 éves Erzsébetről, aki bár szívesen udvaroltatott magának (melyik lány nem teszi meg), de ezen felül semmi más könnyelműséget nem engedett meg senkinek. Ez a kijelentés jobban illene a házasság után családi és közösségi elítélő vélekedésére, mintsem arra az udvarlási lelki állapotra, amelyben Madách éppen élt.

Ám ez a mondat, vagyis kitaláció, később jó hangosan és sokszor ismételve, majd beemelve a tudományos publikációkba bőven elengedő annak megerősítéséhez: hogy lám, már Imre barátjának is ez volt a véleménye. Ismerjük ugyan Madáchnak egy levelét, mely Szontaghoz írt, s amelyben az szerepel, hogy az egyik beszélgetésük során Szontagh durván beszélt volna egy hölgyről, de hogy mi volt közöttük a vita, vagy különbség tárgya arról egy szó sincs többet. Innen kezdve már csak fantázia kérdése a konfliktusba bele keverni Erzsébet személyét.

Csak egy-két példa (a későbbi fejezetekben bőven lesz majd ilyenből száz is), hogy a tudomány, mint vélekedett Erzsébetről. Palágyi Menyhért, aki Madách életművének első nagy elemzője, 1900-ban írt cikksorozatában, a sztrigovai látogatása után (Aladárnál töltött néhány napot), arra a kérdésre, hogy mit hallott Madáchnéról, csak ennyit válaszolt egy társaságban: „Mindenki azt mondja, nagy k. volt.”

Vele egy időben egy vidéki levelező Szatmár megyéből ezt írja egy helyi ujságban: „A nemes magyar udvarház tiszta világát elsötítette egy könnyelmű asszony, aki elfeledkezett arról, hogy ura jó hazafi voltért szenvedni börtönét, tehát kétszeresen megadással illik elviselnie sorsát.”

Nem volt könnyű elvált asszonyként létezni. Még Mauks Ilonkának sem volt könnyű húsz esztendővel később, amikor Mikszáth kegyes hazugsággal elengedte maga mellől, nem akarván a kilátástalanság élethelyzetében tartani az imádott nőt. Még ekkor sem egyszerű, pedig ebben a történetben az ítélkezések szerint Mikszáth lenne a vétkes, de a hölgy társadalom megszóló lekezelésből jutott Ilonkának is. Ő a bezárkózást választja, nem megy sehová és nem fogad senkit, és kettőzött erővel dolgozik életmódjuk és a látszat fenntartásán.

S előtte nem volt könnyű Szendrey Júliának sem, aki mindössze 23 éves férje eltűnésekor s a közmegállapodás szerint neki örök gyászba kell borulnia s kell, hogy legyen a nemzet özvegye. S micsoda felháborodás veszi kezdetét, amikor az önálló nő sorsát vállalja s főleg azt, hogy éppen ezek elől menekülve újabb házasságba lép, ráadásul egy végzetesen rossz kapcsolatba, amelynek poklát csak ő tudja majd egyedül.

Fráter Erzsébet (az elválás idején) 27 éves. Más nő tán ekkor megy férjhez, neki már három gyermeke van, s az egyikkel visszatér Nagyváradra, egészen pontosan Cséhtelekre apja házába. Amely házban alapvetően a szegénység volt az úr. S miközben az első hetek szánakozó hangjai után majd az elégedetlenség kitöréseivel, a családi veszekedésekkel kell szembesülnie, azt is látnia kellett, ebből a helyzetből nem tud jól kijönni. Elvált asszony, gyermek, szegénység, gyanakvó környezet, lekezelő rokonok, kalandvágyó urak (az elvált nő szabad préda) – minden ment a maga sorsszerű útján még két évtizedig.

A történet s annak vége már ismerős, de ugyancsak másodlagos források alapján, amelyek jóval későbbi keltezésűek, tehát az utólagos belemagyarázás, az emlékezet torzításai, a másoktól való hallomás minden negatív helyével. A halál híre a nagyváradi kórházból az valóságos, arról már a helyi és az országos lapok is beszámolnak kishírben. Többet nem ér az egész pár sornál, de a megfogalmazás is egyértelmű: A Nagyváradi Napló ezt közli 1875 novemberében: „...Egy elhibázott s utóbb keserűségekkel süjtött élet emléke maradt utána. Ő maga szakította el magát a családtól, melynek mély fájdalmakat okozott, s ezért aztán nélkülöznie is kellett a családot, melynek becsét elébb-utóbb ép azok érezik legmélyebben, kik azt fiatalabb éveikben eljátszották. Nem említettük volna meg a magánélet ez igen szomorú pontját, ha e halálhír köztudomásra jöttékor a viszonyokkal ismeretlen olvasó előtt föl nem merülhetne az a kérdés, hogy mint halt meg az elhunyt költő egykori neje kórházban, elhagyatva akkor, midőn Nógrádban ma is virágzik a köztisztelőben álló Madách-család? Az ok az, hogy ő maga vált el sok, sok év előtt e családtól.”

Úgy látszik, a távolságon és időn átívelő közitéletet semmi nem változtathatja meg. Csak és kizárólag és mindig a nő a bűnös, az őt eltaszító család nem tartozik neki semmivel, még az emlékének sem. Magára vessen, hogy ide jutott.

Új évszázad, új világ jön, és Fráter Erzsébet története tovább él a nógrádi kúriákban, a családok emlékezetében, a serdülő lányokat erkölcsös életre intő pedagógiai szövegekben. Amikor 1932-ben Harsányi Zsolt, az akkor divatos és nagysikerű, könnyűkezü író, számos történelmi életrajz regényesített megírása után hozzáfog Madách történetéhez, információkat kér, főleg Nógrádból: mit tudnak az íróról, milyen dokumentumaik vannak stb. Ne felejtjük, nem irodalomtörténetet ír, hanem regényt. A regényíró szabadon bánik a tényekkel, fantáziája segítségével megkavarja, átépíti, átszerkeszti azokat. S nem is

ellenőrzi azok hitelességét, komolyságát. Nem feladata. S nekünk sem szabad ezt forrásként kezelni.

Mohácsi Jenő, aki pedig maga is regényt írt Fráter Erzsébetről, válaszolván egy nagyváradi újságíró kérdésére, 1934 decemberében ezt mondja: „Felesleges azt a kiábrándulást, fájdalmat is esetelni, amely akkor zúdult a költőre, amikor a családi életet nem kedvelő és élni nem tudó asszony a házon kívül kezdte keresni apró és útszéli örömekben a maga boldogulását. Fráter Erzsike el-eltűnedezett férje házából, hol környékbeli földbirtokosok, hol útjába akadó férfiak prédája volt. Nem nagyon válogatott. Egy szép napon aztán, amikor Madách hazatért sétakocsizásából, üresen találta a házat. Fráter Erzsike elment és vele együtt elment Madách életkedve, hite és akarata is, amely élete végéig nem kopogtatott vissza hozzá.” Irodalomtörténész, műfordító, regényíró, a Tragédia ismerője írja, találja ki mindezt, közreadja az újságban, s az úri olvasó, aki ugye „mindent tud” a hűtlen asszonyról, most már végleg bizonyosnak tekinti mindazt, amit addig hallott erről az alávaló perszónáról.

Itt lehet tehát szembesülnünk azzal, hogy az elválásuk óta eltelt majdnem száz év alatt milyen indulat, bosszú, gyűlölet fortyogott ezekben az egymás között beszélt, de soha ki nem beszélt esetről. Hogyan színezik, ferdítik, építik, szörnyűsítik tovább „a hírhedt nőrokon” Fráter Erzsébet történetét. A legmegdöbbentőbb talán számomra egy bizonyos Kapitányné levele Sukoróról Harsányinak címezve, hiszen ebben minden benne van, amit a világ összehordhat és tovább feketíthet a maga igényei szerint: „Madách visszavonult, zárkózott életet élt. Búskomorsága házassága első éveiben, midőn felesége torz gyermekeket szült. Feleségét anyósa, 'öreg Madáchné' gyötörte a nyúlfejű gyermeke miatt is – ennek szopni sem adtak stb. E kis torzszülöttek áldozata lett a házaspár. A férjnek zárkózott fájdalma gyötörte s tette boldogtalanná mindkettőjük boldogságát, anyóstól is üldözve volt. Utazásnál történt gyilkosság, szobaleány szerepe stb. már ismert dolgok. Szüleim tudnák mindezt bőven elbeszélni és a környék népének száján forgó beszédek is.”

A környék népe, az úri rend, melyhez tartoznak, ítélkezik, s nem felejt, csak torzít. S a családon belüli, évtizedeken át gyűlemlő mérges seb csak nem múlik el. A Csesztvén élő Grosschmid Károly, aki Madách Alicet vette el, így ír le egy történetet, amelyet ő maga is hallott: „Mikor Madách Imre fogságban ült, megjelent Csesztvén Madách Károly, hogy sógornéját meglátogassa, és a gazdaságnak utánanézzzen. Ideérve látta, hogy nagy társaság cigány mellett hangosan mulat – lelke mélyén felháborodva le sem szállt a kocsiról, hanem azonnal megfordult és elment.” Hát ha ezt Erzsike sógora mondta, akkor az igaz, nincs mit tenni – gondolták a famíliában, s még mélyebbre süllyesztették a közös emlékezetvilágban élő, vagyis meghalasztott asszonyt..

A történetnek nincs s nem is lesz vége soha, írjanak bármit a tankönyvek, tudósok manapság is. Hiába próbálják Erzsébetet megérteni és megértetni könyvekben, drámákban, tanulmányokban, konferenciákon.

1990-ben a balassagyarmati leánykollégium új nevet keresett magának Geisler Eta kommunista álmártir neve helyett. A lányok szavazással, döntő többséggel Fráter Erzsike nevét kérték, s majd az évek során tartalmas programokat alakítottak ki maguknak. Még egy szép Erzsike szobor is került az épület elé Párkányi Raab Péter ihletett alkotása. Történt, hogy a szalézi rend visszakövetelte magának az épületet, és annak rendje és módja szerint meg is kapta. Első dolguk volt 1997-ben, hogy a szobrot elvitték, majd a kollégiumról levették Fráter Erzsébet nevét. „...az egyházi képviselők nem egyszer nyilatkoztak, hogy Fráter Erzsébetet nem tartják az ifjúság példaképének.”

Most éppen itt tartunk.

(Aki belehalt a halhatatlanságba címmel készülő Fráter Erzsébet monográfia bevezetője.)

P. KERNER EDIT:

Botorkáló emlékezet, utam a Kit szerettél, Ádám?-ig

Inkább a véletlen, mint a tudatosság volt elindítója annak a kutató-gyűjtőmunkának, amelynek révén megszületett Madách Imre életének két legfontosabb nőalakját, a Majthényi Annát és Fráter Erzsébetet bemutató monodráma, a Lelkigyakorlat és a Lidérccláng T. Pataki László tollából. Sőt, az újságíró-író-rendező halála után e két, külön-külön is rendre nagy sikerrel előadott monodráma összefésülésével, színpadra alkalmazásával egy vadonatúj, nem kevésbé tartalmas és sikeres színpadi előadás jött létre, a Kit szerettél, Ádám?, amelyet nagy sikerrel játszott éveken át a Zenthe Ferenc Színház.

Pedig T. Pataki László talán azt sem tudta, hogy merre van Salgótarján, amíg ide nem helyezték őt a Nógrád című napilaphoz, s mivel én rengetegszer mondtam verset mindenhol, ő pedig járt tudósítani, hát összeismerkedtünk. Ma úgy mondanák: járni kezdtünk. 1968-ban végeztem az egri egyetemen, ez hozza magával a szakdolgozat írását is, és nem tudtam, hogy mit írjak. Egyszer csak Laci azt mondta nekem: gyere el velem Balassagyarmatra! Elmegyünk az evangélikus Szabó József püspök úrhoz, mert van ott egy Madách-gyűjtemény, amiről írnia kell. Elmentünk a püspök úrhoz – és ránk szakadt a gyönyörűség. Európa legnagyobb Madách-gyűjteményét mutatta be nekünk, több napon keresztül, miután megtudta, hogy szeretném erről írni a szakdolgozatomat. Ekkor hangzott el egy mondat, ami Laciban elindított egy folyamatot, s aminek a vége a két monodráma, majd a Zenthe Ferenc Színház által színpadra álmódott „Kit szerettél, Ádám?” című darab lett. Amikor Fráter Erzsikéről beszélt a püspök úr, s szedte elő az újságkivágásokat, könyveket, a mondat valahogy így hangzott: „meg kéne nézni ezt a hölgyet is, mert nem egészen úgy van, ahogy róla írnak”.

És az én páromnak ennyi elég volt. Megragadt benne. Hazajöttünk, és azt mondta, hogy érdemes ez után lépni egyet, kettőt, hármat... Több mint negyven év lett. Elkezdett kutatni, mindennek szeretett a végére járni. És különösen az érdekelte őt, hogy miért úgy történt valami? Nemcsak elfogadta, ahogy leírták, hanem az is érdekelte, hogy miért. Erős forráskritikája volt, és egyébként is volt

egy igazságérzete, hogy mindig amellé állt, akit bántottak. Tehát a nehezebb helyzetben lévőt próbálta védeni, vagy keresni számára a megoldásokat.

Elkezdett anyagot gyűjteni levéltárban, könyvtárban, a helyszíneken Erdélyben, s Fráter Erzsike nálunk „családta” lett. Nemcsak azért, mert Laci ezzel foglalkozott, hanem azért, mert volt egy munkamódszere. Szerette hangosan elmondani azt, amit talált. Tehát ütköztette velem, úgyhogy az estéink nagy része, úgy telt, hogy Madáchoztunk. Ami nekem rendkívül izgalmas volt, mert én a salgótarjáni Madách gimnáziumban végeztem ugyan, de ugyanazt tudtam, mint mindenki más: hol született, hol élt, Nógrád megye egyik legnagyobb alakja, s a világirodalom egyik legnagyobb művét hozta létre. S ha a feleségére került a sor, vagy őt kellett megemlíteni, akkor ő volt a ledér nő. Ez volt a szép kifejezése annak, hogy megcsalta az urát, vagy nem úgy viselkedett, ahogy kellett volna.

„Ledér volt”. Évekkel később egy budapesti színházigazgató potentát egy ballassagyarmati Madách-ünnepségen nem szégyellte kiejteni a száján azt a kifejezést, hogy mialatt Madách Imre be volt börtönözve, azalatt a felesége osztrák tisztekkel hentergett. Mi az, hogy hentergett? Mikor? Gyerekszülés, vérömleny, himlő, láz, beteg gyermekek, lötyedt test... Hentergés? Gondolkozzunk...!

Ilyen apróságok mentén is zajlott az adatok gyűjtése, szaporodtak a kis kártyácskák, a jegyzetek, és szép lassan a vitatkozások alatt kiderültek a dolgok, hogy az élet nem ilyen egysíkú.

Csak azért, mert Madách Imre nagy ember volt és nagy író – attól még ember volt. Férfi volt. S csak azért, mert ő a piedesztálon van, a feleségét nem kellene a sárba taposni. Kiderültek azok a dolgok, amik később, amikor már előadtam a darabot, nekem nagyon sokat segítettek. Hogy Erzsike személyében egy szerencsétlen körülmények közé született, fiatal, nagyon-nagyon érzékeny lányról van szó, akinek nagyon korán meghalt az édesanyja, s az édesapja elhozta őt Nógrádba, a bátyjához. Mert az apa egyedül élt, férfiként nem tudta Erzsit nevelni. Márpedig annak a kornak megvolt a nőideálja, hogy mit kell tudnia egy nőnek, amit csak egy nő taníthatott meg neki. Szóval Erzsikét elhozták ide Platty Klárához, a nagynénéhez, akinek nem volt gyereke. Erzsike nagyon sokáig itt nevelkedett. Amikor bálozni kezdett, 16 és fél évesen, akkor hol itt, hol ott, valamelyik közép-nagy uraságnál voltak a bálók. Tehát nem csak városokban, hanem a falvakban is. Addigra Erzsike Platty Klára megtanította mindenre. Tudott társalogni, táncolni – sőt, nagyon szeretett és nagyon tudott táncolni. Tudott lovagolni, tudott beszélgetni emberekkel, vagyis nem esett kétségbe, ha idegenekkel találkozott. S persze bakfis volt, kezdett kinyílni, mint nő. Onnantól kezdve már házasságra alkalmas volt.

Ma már több kutatás is alátámasztja, hogy nem igaz az a „városi legenda”, miszerint egy bálon találkozott először Madách Imrével. Nem. Ő már a társaság-

ból ismerte Szontagh Pált, és ismerte a környékbeli korban-státuszban hozzáillő férfiakat, így Madách Imrét is.

Nem véletlen, hogy a legenda szerint nagyon mérges volt Madách, amikor már beleszeretett Erzsibe – vagy legalábbis már komolyan vette a kapcsolatukat –, a pletyka szerint Erzsi adott egy hajfűrtöt Szontagh Palinak. Sehol nincs erre semmiféle írásos emlék, legalábbis én nem olvastam ilyet, márpedig nagyon sok Erzsikéről szóló könyvet, újságcikket nekem kellett gyorsolvasással végigolvasni, és kijegyzetelni, amit aztán Laci felhasznált.

*A Majthényi Annát megszemélyesítő P. Kerner Edit és
a Fráter Erzsit játszó Müller Zsófia a Kit szerettél, Ádám?
premierje előtti próbán (Bencze Péter felvétele)*

Például: soha nem úgy emlegetik Fráter Erzsébetet, hogy Erzsi, vagy Erzsébet, hanem mindenhol Erzsike, a hivatalos írásokat leszámítva. A mai napig van Csécsén Erzsike utca. Nem Erzsébet út - Erzsike utca. Erzsike-napok. Erzsike-sétány. Erzsike így, Erzsike úgy... tehát minden ember, akivel ő kapcsolatot talált, szerette. Színes egyéniség volt. Vibráló, színes egyéniség. Szerették. Mindenhol szerették! Mert kedves, vidám teremtes volt. Már eladó lány korában látszott,

hogy nagyon szereti a nagy társaságot. A táncokat, bálakat, azok felpozsztítotték őt. Kimozdulhatott otthonról. A Lidérclángban Erzsike mondja: „nekem a fejemben mindig volt valami”. Folyton fáj a feje, valami mindig nyomta. Olyan volt, mintha abrncs fogta volna össze a fejét – Laci fogalmazott így –, és csak akkor múlt el, ha táncolt. Ha pöröghetett. Ha társaságban volt. Ez egy kicsit rányomta az egyéniségére a bélyeget, s talán innen ered a megítélése is.

S eljött az a bizonyos bál, amiről mindenhol azt írják, hogy leesett a karkötője Erzsikének, és Madách fölvette. Amikor ezt végiggondoltam, el nem tudtam képzelni, hogy vagyok egy bálteremben, valaki mellettem táncol, én ácsorgok, mint ifjú ember, és nézem a „felhozatalt” – az elveendő lányokat –, és akkor egyszer csak észreveszek egy karperecet, és odaviszem valakihez. Én ezt inkább úgy tudom elképzelni, hogy ők ketten együtt táncoltak, s úgy eshetett le az a karkötő. De az én elképzelésemben úgy volt, hogy Imre felkérte táncolni – figyelvelt rá, felfedezte magának, és felkérte táncolni.

Merthogy közvetlenül ezután a bál után írt levelet Szontagh Pálnak. Megvan az a levél a Madách Társaság Fráter Erzsébet emlékezete című könyvben ott van az a levélrészlet –, amelyben Szontagh Palinak hosszú-hosszú mondatokat ír, hogy milyen gyönyörű az a lány, milyen jó, milyen szép, és kéri Szontagh Palit, hogy mondjon le róla. Mert ő szereti.

Szontaghot hamarabb ismerte Erzsike. És akkor történt egy érdekes eset Sztregován, márt ha ez igaz. Elmentek Majthényi Annához, és azt mondta Madách tréfából az anyjának, hogy itt van Szontagh Pali, nősül, elveszi Fráter Erzsit. És akkor Majthényi Anna összehúzta a szemét, és azt mondta, hogy „az ilyen lányt nem veszi el az ember, az ilyen lánynak csak udvarol”. Itt kezdődik baj, itt már van egy tüske. Majthényi Anna szerint Erzsike nem volt méltó a Madách-családhoz. És ezt minden lehetséges alkalommal érezte is a lánnyal.

Erzsikének nem volt birtoka. Jó, a Madáchoknak sem volt mindig, 6000 holdat kellett visszaperelnie majd vezetnie Majthényi Annának is a bérlőktől, ahhoz, hogy a Madách-család neve újra ugyanolyan fényes legyen, mint régen. Azért ez nem volt semmi feladat. S ebbe a „küldetésbe” nem illett bele a szegény, földtelen Erzsike.

A kutatások révén több kis tanulmányt, cikket írt Laci, azaz a monodramák születése előtt a nagyközönségnek már ezeket az érdekes részleteket megírogatta egy-egy tárcanovellában, tanulmányban, és nagy feltűnést keltett vele. Ezek hoztak neki olyan örök barátságokat, mint amilyen az Andor Csabával való kapcsolata volt. Csaba eredetileg matematikus volt, de Madáchot kutatta, s ahol Laci szelleme elszárgult volna, logikusságával visszahúzta a szárgulásból, és ez nagyon jót tett mindkettőjüknek.

A Lidércláng születése nagyon különleges volt. Egy este nem voltunk otthon a gyerekekkel, elmentünk a győri balettet megnézni 30 főiskolással, egy busszal.

Mire hajnalban hazaértünk, addigra kész volt a Lidércláng. Laci leült egy fotelba, maga elé tette a magnót, és szó szerint rámondta, női mentalitással „rávinnoygta” a Lidérclángot. A Lidércláng Erzsike életének utolsó pillanatát fogja meg, amikor képek felvillanásával visszaemlékszik az életéből mindenre. Mintha leperegne előtte élete filmje. Szóval Laci előadta mindezt a kazettás magnóra, amit aztán én meghallgattam, és azt mondtam: ez valami csoda! Természetesen le kellett írni a magnószalagról a szöveget, még a kopogós írógéppel. Esténként, amikor már mindenki aludt, én a konyhában a konyhaasztal mellett ülve, gépeltem, a leírásban érzékelve a hangsúlyt, a hangulatot. Laci elolvasta, belejavított, ha kellett, formált rajta ezt-azt, így végül háromszor írtam le ezt a darabot, a végére már jó-szerével tudtam kívülről, bennem volt ennek előadásmódja is. Sietni kellett, hogy elkészüljön, mert beadta az 1984-es Madách-pályázatra, és nyert vele. Innentől elkezdett száguldani ez a monodrám, és gyönyörűséges szép utat futott be.

Soha senki nem dolgozta fel Fráter Erzsi életét ilyen formában Később született egy másik rádiódrama, de az csúnya volt, aljas, méltatlan volt a tragikus sorsú Erzsikéhez.

Úgy kezdődött, hogy amikor Csécsén, szűk körben összeházasodtak Madách Imrével, akkor mondta Majthényi Anna: menjenek lakni Csesztvére, Erzsinek jó lesz az is. Szó szerint ezt mondta: Erzsinek jó lesz az is. Madách Megsértődött, és elment lakni Csesztvére, az ispánlakásba. Végül megszületett az anyai meghívólevél, megvolt az eljegyzés, megvolt a házasságkötés is. Csesztvén Madách Imréék nagyon boldogok voltak. Pedig nem voltak gazdagok. Madách Imre könyvből próbálta megtanulni, hogy mit csináljon a gazdasággal. Alkotó elme volt, hogy érdekelte volna, hogy mennyit terem a búza! Csak annyit tudott kihozni a gazdaságból, hogy fönnmaradjon a család.

Nagy élet volt Csesztvén! Jöttek Imréhez a környékbeli kastélyokból nemesi ifjask, költők, levelezett Veres Pálnéval, élte egy – most úgy mondanánk, hogy egy intellektuel – író életét, aki szellemi ember volt, őt nem nagyon érdekelték a hétköznapi dolgok. Megszületett az első gyermekük, aki sajnos csak egy napig élt. Akkor odasietett Majthényi Anna, mert nem volt idő megkeresztelni a kisgyereket, a kis Imrét, és akkor ő - volt erre lehetőség- megkeresztelte a gyereket, és így temették el. De aztán vissza is ment Sztregovára, és hét évig nem is ment újra Csesztvére! Pedig akkorra már három unokája született még. De nem ment oda, nem érdekelték még az unokái sem.

Hogy Erzsikére haragudott-e jobban vagy Imrére, amiért tiltakozása ellenére mégis elvette a lányt, nem tudni. De Imre akarta Erzsikét, szívéből szerette, később elválni is nehezen vált el tőle. Ahhoz az kellett, hogy Erzsike elmenjen egyedül a losonci bálra, idegen kísérettel. Akit talán Majthényi Anna bérelt fel, hogy vigyék el a lányt oda. Imre inkább nem akart menni. Erzsike pedig elment... bár szerintem ekkor már beteg volt. Érdekes, hogy arról senki nem beszél, hogy mitől

lett neurózisa – talán születése óta, talán... Eskőiban halt meg, tehát az agyával volt gond, epilepsziás volt. Az nem egyik napról a másikra alakul ki, és bizonyos dolgok előhozzák, hogy kialakuljon. Mert ha nyugodt, kellemes, kedves élete lett volna, lehet, hogy akkor is epilepsziás lesz, de a stressz, a feszültség a két asszony között nem tett jót neki.

Az epilepsziáját, az elmebaját valami előidézte. Ott volt 1848 – jöttek a barátok, éjszakába nyúlóan beszélgettek, költészetről, politikáról. Ez a szegény Erzsi már újra terhes volt. S csak ült közöttük és hallgatta őket. Nem tudott hozzászólni semmihez, mert nem volt azon a műveltségi szinten, mint amin a férje. Ő csak a házzal kellett, hogy törődjön. Volt ugyan egy Matolcsy György nevű gazda, akit Majthényi Anna küldött segítségként, aki az én meglátásom szerint besúgó is volt! Mert Majthényi Anna mindenről tudott: ki volt látogatóban Madáchéknál, Erzsi mit hordott, mit akart vásárolni stb.

A szabadságharc elbukott, s egyszer s a birtokon megjelent egy új uradalmi vadász, vagy kertész... nem lehetett tudni. Rákóczi János. Kossuth titkára volt, és Madách rejtegette. De nem mondott róla semmit az asszonynak! Semmit, hogy ki ő, miért van itt, mi a veszélye ennek... Egy este – az én elképzelésem szerint – nagy zaj, kiabálás... Rátörtek a családra, és elvitték Imrét. Kiderült: fegyvert is rejtegettek a birtokon, El tudja bárki is képzelni: ott maradt ez a szerencsétlen fiatalasszony, két gyerekkel, és a harmadikkal terhesen? Nincs pénze, nem is ért a gazdasághoz, az egyetlen ember, akihez szólhatna, nem szenvedheti őt. Majthényi Anna azért sem tett semmit, hogy az ottmaradt unokái, a menyé ne éhezzenek... Kemény nő volt. Akik előbb a Lidércclángot, majd a Lelkigyakorlatot is hallották, úgy érezhetik, hogy Majthényi Anna egy szívtelen nő volt, de mire odaérünk az előadásban, hogy Majthényi Anna befejezi a saját védelméről szóló beszédét, akkorra már a néző érti azt, hogy mitől lett ez a nő ilyen kemény. Mert az ő élete egy másik úton lett ilyen hihetetlen.

Kitűnő nevelésben részesült.. Beszélt franciául, tudott gazdálkodni, értett kicsit a joghoz, olvasott volt. Bálókba járt, papok nevelték, bigott vallásos lett. És arra nevelték, hogy az ő feladata, hogy a Madáchokat a régi fényükbe visszahelyezze.

Ehhez képest jött egy nő, aki sem neveltetésében, sem viselkedésében, sem rangjában, sem tudásában, nem volt a fiához való, a fia mégis elvette... Mind a két nőben hatalmas törés keletkezett. Majthényi Anna gondolom ebből azt látta, hogy amiért ő egész életében küzdött, az most tévútra került. Titkon reménykedett abban, hogy helyrejön minden. Talán akkor állt ehhez a reményéhez legközelebb, amikor Imrééknek oda kellett költözniük Sztregovára. Imre döntött úgy, hogy odaköltöznek az anyjához, ám Erzsike mindig mondta, hogy ő nem bír Majthényi Annával együtt élni. De kényszerpályán voltak, Madáchnak se pénze, se ideje n, se lehetősége, hogy egy új kis kastélyt, vagy egy házat építtessen. Be

kellett költözniük a sztregovai kastélyba, be Majthényi Anna fennhatósága alá. És ekkortól tényleg minden elromlott: szegény Madách Imre a két asszony között őrlődött, ebből pedig semmi jó nem jött ki.

Az alapprobléma az volt, hogy bár Madách nem tudott mit kezdeni a gazdasággal, de nem tudott státuszt sem szerezni. Majthényi Anna arra számított, hogy majd Fráter Pál alispán lemond, és akkor Imrét beválasztják a helyébe, ami ráadásul tovább erősítette volna a Madáchokat. De Fráter nem mondott le, így maradt Sztregova. Erzsi is rettenetes lehetett, mert – ezt már Laci írta, de tökéletesen illik hozzá – folyamatosan „szembement” az anyósával. A legnagyobb Mária-ünnepen a frissen mosott ruhát kiteregette. Szándékosan. Majthényi Annát sem kellett féltetni, amikor közösen étkeztek, franciául beszélgetett Imrével, tudván, hogy Erzsi nem ért belőle egy szót sem. Folyamatosan jelezte a menyének, hogy nem közjük való, várta, hogy az hódoljon be neki. Erzsiben pedig szintén munkálkodott a dac. S persze a vele született önfejlés is.

A két nő története nem csak a később összeállított Kit szerettél, Ádám című darabban ér össze, hanem a monodrámákban is. Amikor elkészült a Lidércláng, Losoncon volt az első felolvasószínházi előadás - koromsötét teremben egy lámpa fénye mellett olvastam fel, és senki nem mert szinte levegőt sem venni. Ugyanilyen megható volt előadni Csesztvén. Már előző nap odamehettünk aludni, megnéztük a pincében a helyszínt. Akkor már tudtam kívülről is a darabot, és Laci meg is rendezte. Nagy templomi gyertyák között, mezítláb, zsákruhában játszottam. A hely hangulata mindenkit magával ragadott, az öreg pincében van egy kicsi színpad, ott volt előadás. S ahogy az előadásom közben lépek fel a lépcsőn a közönség között, mint Erzsike, és mondom nekik, hogy „nem voltak szép ruháim, nem voltak ékszereim”, s a már teljesen örült, befordult Erzsit látja a néző... Akkor felnézek, és ott ül a lépcső tetején Tempfli József nagyváradi megyéspüspök! Aki a Ceausescu-érában direkt nem jött át Magyarországra, de erre az előadásra kikérte az útlevelét. S a pincében neki már nem jutott szék, a lépcsőn ült. Ő az, aki megmentette Fráter Erzsi csontjait a beszántástól, mert blokkházat építettek volna a temetőre, és így Erzsi földi maradványai evangélikus létére a katolikus templomban vannak eltemetve.

Hogy ki mindenki segített ápolni Erzsike emlékét? Említettem már Andor Csabát, de említhetném Gyergyádesz Lászlót is, a kecskeméti kerámiastúdió vezetőjét, és Illyés Kingát, aki fantasztikus marosvásárhelyi színésznő volt, a világon mindenhol ismerik a nevét. Önálló estekkel járta a világot. Gyergyádesz Laci ismertette össze T. Pataki Lacit és Illyés Kingát. Kinga beleszeretett ebbe a két darabba, eltervezte, hogy előadja őket, mindent kitalált magának. Hogy az első részben hogyan játssza majd Fráter Erzsikét, és nincs szünet, hanem egy hirtelen ruhacserével a másodikban átszellemül Majthényi Annává. Minden megvolt, a plakát, a jelmezek, Marosvásárhelyen lett volna a premier, csakhogytudtuk,

hogy versenyt futunk az idővel, mert Kinga akkor már rákos volt. A premiért már nem tudta vállalni. Viszont a Petőfi Irodalmi Múzeumban még hanganyagként felmondta mindkettőt. Egy Gál Ernő nevezetű régi osztálytársa, akivel együtt járt a színművészetire, rendezte meg. Nagyon büszke vagyok rá, hogy nekem megvan ez a hangfelvétel, mert hasonló felfogással játszotta, mint ahogy én is. Nagy élmény volt.

Ő volt az első, aki ezt a két monodrámát egyként látta. Aztán megszületett a Zenthe Színház, és 2013-ban úgy döntött, hogy fel kell venni a repertoárjába ezt a két anyagot, és akadt két jó ember, és két jó rendező hozzá. Az egyik jó ember Horváth Eszter, aki gyakorlatilag frissen végzett dramaturgként ült neki összefésülni ezt a két drámát Sándor Zoltánnal, a színház művészeti vezetőjével, aki régi jó barátunk, szinte T. Pataki László fogadott öccse. Ők ketten ezt a két darabot úgy összefésülték, mintha a két kezemet nyitott ujjakkal egymásba csúsztatnám. Hol az egyikük szólal meg, hol a másikuk, s összecsengenek a mondanivalóik. S két kiváló rendező, Susán Ferenc és Máté Krisztián színpadra rendezték Pallós Nelli látványos díszletében, s olyan előadás kerekedett belőle, hogy a Madách Színházban 2014 januárjában tartott ősbemutatón is csodájára jártak.

A két külön-külön megírt darab a színpadon egyszerre csak elkezdett felelni egymásnak. Laci soha nem is gondolta, hogy ezt össze lehet, össze kellene fésülni. Sőt, meg akarta írni a harmadik részét is, hogy triptichon legyen: Aladárt, a halottlátót, a spiritisztát. Hogy hova lett a Madáchok csillogása. Meg akarta írni, de már nem volt rá ideje. Egyedül Illyés Kinga felvetésénél kerestek címet a két egymás után eljátszandó monodrámának így, együtt, Kinga legalább tízet, tizenötöt felajánlott. Olyanokat, mint „Gyertya és lidércfény”. A Lidérckét, mint nevet Madách adta Erzsikének: ő volt Madách Lidércfénye. Ezért lett ez az írás Lidércsláng. Aztán Kinga olyanokat vetett még fel, mint „Kő és viasz”, „Ösellenségek”, „Kire hull a fény?”, „Ki áll a fényben?”, „Rejtélyes Madách”, „Falak és mezők”. És a legvégén még hármat: „A lélek pengéje”, „Ádám két Évája” és az utolsó volt a „Kit szerettél, Ádám?”. Ebbe szeretett bele T. Pataki is, én is, Kinga is.

Pedig Ádám mint alak nem is jelenik meg az egész műben, illetve maga Madách volt az. Éva pedig Erzsike volt. Sokan mondják, írásban is, hogy a Tragédiában Éva alakja Erzsike volt. S ha nem lett volna Erzsike ilyen ledér, akkor nem születik meg a Tragédia. Én ebben nem vagyok ennyire biztos.

A Lidércslánggal Erzsikét rengetegszer olvastam fel, a Kit szerettél, Ádám-ban pedig Majtényi Annát. Mindketten inkább kő voltak, mintsem viasz, egyikük sem volt alakítható. Bár Erzsi volt az, aki elégett ebben a párharcban, de Majthényi Anna is sokat veszített. 94 éves volt, amikor visszament Csesztvére egyedül, senkije se maradt. Azért nem lehetett könnyű az utolsó éveiben így élni, és így meghalni... Ezért lett az a vége a drámájának, amikor mondja a cseléd, hogy szépek a rózsák a kertben, csak annyit kérdez vissza Majthényi Anna: „A rózsák szé-

pek, de a Sátán mit kezd velük?” Tehát tudta, hogy az ő küldetése nem sikerült. Nem mentette meg a családot.

Gyakran merül fel kérdésként, hogy melyiküket könnyebb olvasni, játszani? Szerintem Erzsikét. Mindig színesebb a szövege is, pedig hol ide csapong, hol oda, mégis a színésznek több lehetőséget ad a játékra. Egy örült, vagy az örület határán álló, a vége felé alkoholista, epilepsziás, teljesen megbolondult nőt játszani mindig népszerűbb. Könnyebb megfogni a lelkivilágát. Azt, ahogy az utcán él, hogy nincs cipője, hogy a kutyák kergetik a hídon, hogy a híd alatt alszik – erős képek. Az idős Majthényi Annát úgy képzeljük el, hogy egy fotelben ülve, vagy bottal ide-oda totyogva az észre és a lélekre is hat a szövegével. Vannak imák a szöveg közben, amelyek megmutatják, hogy mégsem volt olyan elvetemült, amilyennek lefestik. Önmagával is harcot vívott, és a vallásban találta meg önmaga visszaigazolását. A vége felé persze már ő is kimondja, hogy „ezt nem akartam. Ezt így nem akartam.” Magával is meghasonult. Rájött, hogy az egész életében keménysége nem vezetett jóra, feláldozta az életét, a családja boldogságát az elvei miatt. Szerintem ha ő másképp látja a fiatalokat, akkor sincs könnyű életük, mert az anyós-meny kapcsolat annál is sokkal bonyolultabb, mint ahogy a két monodrámából kiolvasható, de mindannyiuknak szebb életük lehetett volna.

Nagyon nehéz lehetett felfogni mindezt, ahogy Majthényi Anna elüldözni akarta maga mellől az ilyen könnyű lelkületű asszony. S persze a másik oldalon meg merte csinálni azt, hogy Imre és Erzsike válása után Erzsi csak egy gyereket vihet el magával, Jolánkát. Vagy amikor Erzsi eljött Sztregovára Biharból, Anna nem engedte be. Nem láthatta a gyerekeit. Hát micsoda lélek volt ez? Micsoda lélek? A Lelkigyakorlatnak az a rettentő nagy erénye, hogy megértjük, miért ilyen Majthényi Anna. Hogy neki csak ilyennek lehetett lenni. Muszáj volt, hogy ilyen legyen. A Lídercláng volt a kedvesebb darab sokáig számomra, ám most már jobban értem a Lelkigyakorlat drámaiságát.

Sokak szerint Madách a saját életében élte meg azokat a tragédiákat, amit aztán Az ember tragédiájában megírt, a férfi és női szerepeket. Én ezt nem tudom bizonyítani. Ezért mondják, hogyha nem lett volna Erzsi ilyen, Majthényi Anna pedig olyan, akkor nem lett volna a Tragédia. De ki vagyok én, hogy megítéljem? Egy porszem ahhoz az elméhez képest, ami Madách Imre volt. Azt azonban bátran kijelentem, hogy nem csak Erzsi volt a rossz. Nagyon sokat olvastunk, cikkeket, tanulmányokat, sok könyvet kölcsönöztünk, vettünk a Madáchokról, sok helyszínen jártunk: Cséhtelken, Nagyváradon, a Fogtövi-házban, az ispotályban. Az egész adatgyűjtés alatt összesen két nő írt Erzsikéről. Az egyik Spáczai Hedvig volt, aki hadtörténész. A másik L. Kis Ibolya, felvidéki író, őt szeretem. Mert ő már kezdte feszegetni, hogy azért talán sok minden másképp lehetett, mint azt a legtöbben leírták. Mindenki más férfi szempontból ítélte meg Erzsike viselkedését. Nem mondom azt, hogy ami a férfiaknak szabad, azt a nőknek is szabad.

Ezért is tartom különlegesnek a Lidérclángot, hiszen T. Pataki László személyében egy férfi dolgozta fel ezt a történetet ennyire női szemszögből. S ezáltal elfogadtatja őt a hibáival együtt, mint ahogy a Lelkigyakorlatban Majthényi Annát is, elfogadtatja a nézőkkel, az olvasókkal.

Madách Imre festménye: Fráter Erzsébet

CSACH GÁBOR

Óda a hiábavalósághoz – Fráter Erzsébet szobrának újra állítása Balassagyarmaton

*„Mester, ez az asszony tetten kapatott, mint házasságtörő.
A törvényben pedig megparancsolta nekünk Mózes,
hogy az ilyenek köveztessenek meg: te azért mit mondasz?
... Jézus pedig ... felegyenesedve monda nekik:
A ki közületek nem bűnös, az vesse rá először a követ.”
(János 8. 3-7)*

A balassagyarmati születésű szobrász Párkányi Raab Péter¹ Fráter Erzsébetről készített bronz büsztjét – mely sokáig egyetlen emlékmű volt a tragikus sorsú asszonyról – 1991. novemberében avatták fel Balassagyarmaton, az akkor azonos nevű Ady utcai leánykollégium bejáratával szemben. Szinte pontosan annyi ideig állt büszkén ez a gyönyörű bronz fiatalasszony ormótlan andezit fülkéjében, amennyi ideig Fráter Erzsébet Madách Imre boldog menyasszonya, majd felesége volt a rideg Majthényi-Madách házban. Kezdetben büszkén és boldogan ragyogva, aztán megtört koloncként. Végül kivéve talapzatából csak a behemót andezitfülkét hagyva maga után, ahová aztán mások költöztek. Majd híre hamva sem maradt: a Vármegyeháza egyik helyiségének padlatára fektetve, csonkán várta csendben, két évtizeden át feltámadását a megbocsájtani nem akaró génusz, Madách Imre bicentenáriumi évéig.

„Fráter Erzsébet a magyar irodalomtörténet legdrámaibb nőalakja” – írják sokan Madách Imre 1845-1854 között volt egyetlen feleségéről, a legnagyobb magyar drámaíró négy gyermekének anyjáról. Ezen túl farizeus gyalázkodások sokasága keveredik az áldozattá nemesítéssel vagy a „Tragédia egyetlen műsája” felmentésnek látszó állítással. A kép róla – melyet könyvtárnyi fikciókon túl mindössze néhány visszaemlékezés, kurta újsághírek és Fráter Erzsébet 26 fennmaradt leveléből ismerünk – ellentmondásos. Az látszik, hogy a drámazseni halála után a századfordulóig inkább élvhajhász, erkölcstelen, elzüllött asszonyként aposztrofálják Erzsébetet. Majd a 20-as években jelennek meg felmentő vélemények, melyek a Madách-Fráter házasság megromlásának okaként már az ellenséges

1. Párkányi Raab Péter (1967–) Kossuth és Munkácsy díjas szobrászművész, Balassagyarmat díszpolgára

anyóst, a konzervatív Majthényi Annát és a bizalmatlan férjet is megnevezik. A múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveiben aztán igazi Fráter Erzsébet reneszánsz volt: virágzott az „erzsológia”, ahogy Andor Csaba² nevezte. Olyannyira, hogy 1991-ben kapott Fráter Erzsébet nevet nemcsak egy utca Balassagyarmaton, de az 1959 óta egy szerencsétlen fővárosi kommunista lányka, Geisler Eta nevét viselő legendás leánykollégium³ is, ahol novemberben már fel is avatták e sorok tárgyát jelentő bronzszobrát.

Párkányi Raab Péter: Fráter Erzsébet, 1991

2. Andor Csaba (1950-2022) matematikus, filozófus, Madách-kutató, a Madách Társaság elnöke

3. 1973-ban ebben a kollégiumban történt meg a Pintye ügyként ismert első túszejtés Magyarországon

Valóban kettőn állt a vásár. A kálvinista félárva Fráter Erzsébet vélhetőleg tényleg egy bálozni, élni, csinosnak lenni szerető, ártatlan 18 éves fiatal hölgy volt. Ahogy Nyáry Krisztián fogalmaz⁴: „*csak boldogan szeretett volna élni, sűrű szalmakalapot hordani hozzá való cipellővel*”. Nem volt való egy betegeskedő szellemóriás férjének, egy törzsökös vármegyei katolikus nemesi család elsőszülöttje hitvesének, aki ráadásul mélyen nemzeti érzelmű jellem is egy vérbe fojtott szabadságharc idején. Egy ilyen környezetben a „kényelmes életért” nagy árat kell fizetni: fedhetetlen példamutatást, vagy legalábbis annak látszatát.

Andor Csaba szerint Madách mindig is kereste egzaltált és különleges emberek, s különösen ilyen nők társaságát. Ezért az még elviselhető volt, hogy a börtönből szabadult, de rendőri felügyelet alatt Pesten vesztegelni kénytelen Madáchtól a kortárs divatot ecsetelve a fiatal feleség csinos ruhákat és kiegészítőket kér: „*a 2 kalapból valasszon egyet és tisztítsa és putzolja fel - ha a' ritkát választja úgy ara tegyen fehér pantlikát, ha pedig a' sűrű szalmátt akkor arra tegyen Schottis pantlikátt*”⁵. Hiszen Madách két kalapot is küldött feleségének. Ellenben megbocsájthatatlan hiba volt Hanzély Ferenc urat Csesztvén egyedül fogadni, amikor Madách épp börtönben ült. Miként Meskó Miklós úrral se kellett volna a losonci bálba kettesben elutazni, miközben Madách saját bírósági ítéletére odahaza várva, rendőrszpiclik megfigyelése alatt, érthető módon nem kívánta a báli forgatagot. Ez akkor is világraszóló botrány, vagyis a korban legitim válóok, ha Hanzély vagy Meskó urak hozzá sem értek Erzsébethez.

Maga az ógörög *hübrisz*, amikor az áldozat megalázása, megségényítése a cél, s nem a nyereség. A XIX. századi patriarchátusban ez megbocsájthatatlan volt, ráadásul érthetetlen is – de jegyezzük meg, az ilyesmi napjainkban sem lenne kóser. Miről is mennydörgött Madách Imre akadémiai székfoglalójában⁶: „*A nő korán fejlődik, de teljes férfiúi érettségre sohasem jut; könnyebben felfog és tanul, de teremő génusz híjával az emberiség irányadó szellemei közé nem emelkedik... Egy hűtelen elpártolás női kötelességeitől mennyivel nagyobb rombolást hoz az egész családi létre, mint a férfiú félrelépése.*” Persze semmi ok nincs Madách erkölceitől hasra esni: nőcsábász, bizalmatlan, megbízhatatlan – de ő férfiként más elbírálás alá esett.

Andor Csaba kikutatta szerelmi életét⁷, és nagyon úgy tűnik, hogy már a kiskorú Erzsikével való szerelmes megismerkedése idején több menyecske-vasat is tartott a tűzben. Akikről tudni lehet: a nemrég elhunyt nagy szerelem Dacsó Lujza után Erzsikén túl Gyürky Amália, Cserny Mária, Matkovics Ida, Huszár Mária és

4. Nyáry Krisztián: Éva hajléktalan 2012. https://litera.hu/irodalom/netnaplo/eva_hajlektalan.html

5. Fráter Erzsébet levele Madách Imréhez 1953. június 25.

6. Madách Imre A nőről, különösen esztétikai szempontból - székfoglaló értekezés az Akadémián 1864.

7. Andor Csaba Madách korai szerelmei 2012. Budapest

egy Paulának sejtett hölgy is megdobogtatta Madách betegeskedő szívét. A házasság után Imre ügyelt a pedáns látszatra: Erzsikével való házassága hűséges boldogságban zajlik. Fogjuk a kor hímsovinizmusára Madách bizalmatlanságát, hogy nem tartotta kötelességének hitvesét beavatni az anyjával és testvérével kötött vagyonmegosztási szerződés részleteibe, vagy épp a megtorlások idején forradalmároknak a birtokon való bűjtatásába sem. Ez utóbbi miatt zárják Madáchot börtönbe, aki így magára hagyta terhes feleségét gyermekeivel.

A válás után pár évvel Schönbauer Karolina lesz az új szerelem, akitől a csa-

Fráter Erzsébet a földön

ládi hagyomány szerint az anyja nevét viselő⁸ Schönbauer Anna nevű ötödik gyermeke születik. Ezután a súlyosbodó tüdő és szívbetegségek ellenére két házasszony is szerelmi képebe kerül: a Veres Pálné néven híres Beniczky Hermin Karolina asszony és Bagyinszky Borbála is. Madách példásan vállalta az akkurátusan megfogalmazott válási szerződésben évi 800 pengő forint féléves részletekben való örök életjáradék megfizetését elvált asszonya számára. Ám ezt – a fennmaradt levelezésekből sejthetően – úgy tűnik nem sikerült rendes arisztokrata módjára fegyelmezetten utaltatnia. Halála után Aladár fia örökölte apja ezirányú slendriánságát.

Erzsébetet az 1854-es válási szerződés szerint az elsőszülött leány nevelési joga illette minimum tíz éves koráig, mely után Madách – az évi gyermeknevelési pluszként adott 200 pengő forintos többletتهertől is megszabadulva – elviszi tőle a gyermeket. Így a még mindig fiatal nő a fokozódó nagyváradi magány, a megbélyegzés, majd Madách halála után a járadékok további apadása okán súlyosbodó létbizonytalanság miatt megbomlott elmével, alkoholba menekül. A rokonok által megvetetten, utolsó éveiben súlyos beteg hajléktalanként él, s végül 48 évesen

„elzúllott létét a biharmegyei közkórházban fejezte be”⁹.

A kilencvenes évek „erzsológusainak” legfőbb érve Erzsébet védelmében, hogy a hűtlenséggel vádolt feleség volt a Tragédia Évájának mintaképe, Madách

8. vagyis eltírt apától való

9. Temesi lapok 1875. november 25. F. E. gyászjelentése

legfőbb műzsája. Pedig az egyik legalaposabb Madách kutató hívja fel a figyelmet arra, hogy éppenséggel a tragikusan elhunyt¹⁰ Dacsó Lujza lehetett a Konstantinápolyi szín Izorájának, vagy a londoni szín síron átlépő második Évájának a mintaképe. Andor szerint biztosra vehető az is, hogy a magát anyának érző Éva műzsája friss szerelmi élmény lehetett, mégpedig Schönbauer Karolina, aki éppen az 1859 júliusában megszülető harmadik Madách leánnyal terhes, amikor Imre a Tragédia írását március végén elkezdte. Persze Erzsébet, a legtovább szeretett asszony biztos nyomot hagyott Madáchban, nyilván a nőkről alkotott kérelhetetlen ítéleteit is meghatározhatta – a Tragédiában a prágai szín Borbáláját mindenképp: *„Minő csodás kevercse rossz s nemesnek / A nő, méregből s mézből összeszűrve. / Mégis miért vonz? Mert a jó sajátja / Míg bűne a koré, mely szülte őt.”*

Párkányi Raab Péter még a Képzőművészeti Főiskola harmadéves hallgatója, amikor felkérést kap a balassagyarmati Szondi György Szakmunkásképző Iskolától, hogy készítse el a drégelyi várkapitány mellszobrát. A katonás bronz büsztöt 1991. június 14-én avatták. Ezen az ünnepségen kérte fel Pétert Fábíán Jánosné a Fráter Erzsébet Leánykollégium igazgatónője a névadó szobrának elkészítésére.

De ne rohanjunk előre, mert az 1991-ig Geisler Eta nevét viselő leánykollégium átalakulása is megér pár sort. Fábíán Jánosné balassagyarmati karrierje a nyolcvanas évek elején indul, amikor Horváth Józsefet váltja a tanácselnök helyettesi székben. Ezt a posztot két tanácselnök alatt is stabilan őrizte. „Foximaxin”¹¹ szerzett diplomája ellenére a visszaemlékezések szerint egyébként a pártfunkcionáriusokhoz képest művelt és lelkes asszony volt. A Honismereti Kör Helytörténeti Évkönyvei szerkesztőbizottságának éveken át aktív tagja is. Jó ismerőse a helyi irodalmároknak, így a Komjáthy Jenő Irodalmi Társaság¹² tagjainak, köztük a rendszerváltáskor Balassagyarmaton lapszerkesztő T. Pataki Lászlónak¹³, a Csesztvén akkoriban még rendszeresen megrendezésre kerülő Madách-napok előadóinak, és közönségének is. A rendszerváltás előtt 1989-ben az MSZMP pártbizottságairól gyakran „gravitáltak” emberek a közigazgatásba. Így lett még szeptemberben Zentai Csaba egykori városi MSZMP PB-titkár tanácselnök-helyettes, s ezzel párhuzamosan lemondott osztályvezetői és tanácselnök-helyettesi posztjáról Fábíánné. Cserébe decemberben megkapta az éppen megürült leánykollégiumi igazgatói széket.

10. Andor Csaba: Madách Imre szerelmei in. Iskolakultúra 18. sz. 30-37. old.

11. 1952-89 között működő Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem köznyelvi neve, a képzés elvégzése feltétele volt vezető közigazgatási, párt és állami foglalkozásoknak, noha érettségi sem kellett a jelentkezéshez, a hatvanas évektől főiskolai diplomával ért fel sikeres államvizsga letétele

12. A balassagyarmati Madách Könyvtárban 1979-ben alakult művészeti társaság

13. T. Pataki László (1934–2009) újságíró, író, rendező. Ortodox Fráter Erzsébet párti, a nyolcvanas években megírja Lidércsláng címmel Fráter Erzsébetéről szóló monodrááját

Fábiánné ambíciózusan indult a nőnevelés útján. Már 1990. április 10-én írja a megyei napilap, hogy „*nem tetszik a kollégista lányoknak a Geisler Eta név*”, mert semmi köze sincs se a városhoz, se a megyéhez. Fábiánné azt nyilatkozza a Nógrádban, hogy két alternatíva van: a magyar nőnevelés anyja Veres Pálné és Fráter Erzsébet¹⁴. Demokratikus titkos szavazáson a lányok döntenek majd el, hogy melyiket szeretnék. Két „agitátor” érvel a nevek mellett: Nagy Ervinné a Balassi Gimnázium magyartanárnője Veres Pálnéről, T. Pataki László újságíró pedig Fráter Erzsébetről mesél a diákoknak. A június 1-jei Nógrád közli az eredményt: Veres Pálné 36, Fráter Erzsébet 74 szavazatot kapott. Így vette fel már az első szabadon választott önkormányzat döntésével Fráter Erzsébet nevét a néhai Geisler Eta Leánykollégium 1991-től. Már tavasszal felgyorsultak az események. A már említett felkérés után a szobrot a Képző és Iparművészeti Lektorátustól elnyert 150 ezer forintból és a hozzátett városi ifjúsági buli bevételéből finanszírozta a kollégium¹⁵.

Párkányi Péter (akkor még az anyai Raab családnevet nem viselte) a nyár folyamán megalkotta korai szobrainak egyik legszebb darabját. Az ígézően csábos fiatal nőalaknak először akt mellszobrát készíti el, majd még agyagformában tekeri körbe finoman agyaglébe mártott gézzel. Ezáltal – mint Az okos lány című Mátyás király mesében – felöltözött, de meztelen is maradt Erzsébet. Elsőre vállról leomló bál ruhának tűnik öltözete, de közelebről inkább a bál után (vagy előtt) fürdőjéből kilépő gyönyörű meztelen leányt látunk, amint kezében mutatójával felnyitott vaskos könyvet tart, s a könyvből egy tükör nyele és kerete lóg ki. A tükör a hiúság, a *vanitatum vanitas*, a földi hiábavalóság jelképe. A könyv a kezében jelentheti a Tragédia műzsáját, de a művelt lányt éppúgy, mint Erzsike életének nagyregényét – mert hát valljuk be, kevés ilyen ismert regénybe illő magyar asszonysors van, mint az övé volt. A bált idéző lenge öltözetről eszünkbe juthat a Kubinyi Ferencné bálján Madách által látott 16 éves tündöklő leány éppúgy, mint azon a tragikus losonci bálon engedély nélkül táncoló 26 éves vesztébe rohanó vad ifiasszony.

Amilyen ragyogóan friss, erotikus és vibráló a nő melle, válla, nyaka és kezeinek íve, olyan statikus és elrövedő az arc. Nemcsak kortalan, de a szemek két mély ürege, az arc melankóliája okán megidézik az Erzsébetre váró tébolyt éppúgy, mint a vég halotti maszkját.

Az elegáns nőalak eredetileg egy robosztus andezit fülkében volt, kissé onnan kifordulva. A berceli bányából hozott hatalmas kötömb szoborfülkéjét

14. Mindkét hölgy erősen kötődött Madáchhoz, sőt, szerelmei voltak, és Madách mindkét nőnek megváltoztatta az életét: Fráter Erzsébet belepusztult, Veres Pálné pedig Madách akadémiai székfoglalójának elolvasásakor döntött arról, hogy életét a nőnevelésnek és a nők emancipációjának szenteli.

15. Nógrád, 1991. október 3.

a kollégium udvarán faragta Péter – elmondása szerint először és utoljára faragva vulkanikus kemény kőzetet. Az otromba monolit jól kiemelte a finom szobrot, mint egy apró drága kincset. Jelképezve ezzel nemcsak a „komor” anyós diktálta Majthényi-Madách „börtönt”, hanem a nőkkel szemben könyörtelen kort is.

A szobor története aztán éppoly átkokkal teli lett, mint Fráter Erzsébet Csesztve utáni élete. 1995-ben megindult az egyházi kárpótlás folyamata, ami alapján 1996-ban jogszabály születik, miszerint a Szalézi Rend visszakapja egykori ingatlanát, a Leánykollégium mindkét épületét. Ám még mielőtt ez megtörtént volna az önkormányzat vizsgálatot indít Fábiánné ellen 1995 év végén, pénzügyi visszaélések és egyéb szabálytalanságok miatt. Az ügy bíróságra kerül, majd peren kívüli egyezséggel ér véget, év elejétől új igazgatója lesz az intézménynek.

Az egyháznak való átadás 1997-ben történik meg, a szaléziek kijelentik, hogy Fráter Erzsébet nem méltó egy katolikus leánynevelő intézmény nevének. Ezért 1997. szeptembertől már Szalézi Kollégium¹⁶ a neve, bár egy ideig felmerült a Szent Erzsébet név választása is¹⁷. A szobrot ezek ellenére sokáig megtűri az intézmény. 2001-ben aztán a szalézieknek elvész a türelme, kiveszik a ledér nő szobrát a fülkéből, ekkor törik le, és örökre elvész a könyvből kilógó tükör kerete és nyele is. Erzsike szobra a Vármegyeháza Mikszáth szobájának padlójára kerül.

Egy ideig az andezit fülke üresen áll a kollégium udvarán, majd Lencsés Zsolt festőművész Arttéka egyesületének Terényben lévő telkére kerül. Az egyesületnek tagja Párkányi Péter is. Itt jött létre egy közösségi ház ház s lassan egy szoborpark is. Az andezet fülkébe idővel új lakó költözik, 2002. november 2-án Párkányi Péter Szent-Györgyi Albert szobrának lesz új lakása. Ám nem sokáig, Erzsike átka utoléri: 2003. április végén ellopják. Csak 2004-ben sikerül újra öntetni¹⁸.

Közben a szobor-Erzsike úgy hevert a Vármegyeház földszinti padlóján, ahogy haló porai a váradoszi temetőben. 2010-ben felmerült ötletként a balasagyarmati Madách Kollégiumban található 1990-es akkor szintén Gyarmaton élő Szederkényi Attila által készített Madách szoborral való páros újra állítás, önkormányzati határozat is készül róla¹⁹. De ez nem történik meg, mert 2011-ben a Madách Kollégium átkerül a Megyei Önkormányzat fenntartásába, és a város nem akarta megfosztani Madách szobrától a kollégistákat.

Fráter Erzsébet szobrának újra állítására Madách bicentenáriumi éve adott újabb apropót. Amikor e sorok megjelennek, a szobor már Párkányi Raab Péter műtermében kerül újrapatinázásra, elkezdődött a talapzat kiválasztása és már

16. A szalézi kollégium 2012-ig működött, majd az épületet megkapta használatra a Szent Imre Keresztény Általános Iskola és Gimnázium, 2023-ban pedig megvásárolta a Váci Püspökség az időközben a városból kivonuló Szalézi Rendtől
17. Nógrád, 1997. november 19.

18. Nógrád Megyei Hírlap, 2004. szeptember 20.

19. 144/2010(VIII.19.) sz. önkormányzati határozat a Fráter Erzsébet szobor újra állításáról

javaslat készült a helyszín megjelölésére is. Amely hol máshol, mint a város főterén, megismerkedésük helyének, a Vármegyeház nyugati szárnyának lánckorlással elzárt sarka előtt, a gyönyörű öreg hársfa árnyékában lesz. Tőle nem messze nyugatra trónol, a komor kérlelhetetlen férj, Sidló Ferenc 1937-es drámai ülőszobra képében. Míg Madách az erkölcs és a nemes küzdelem ércoszlopaként az Úrra mutatva uralja a Köztársaság teret, addig Erzsike gyönyörű légies szépsége a főter kávéháza felé kacsint majd. Madáchnéként persze saját sorsán keresztül figyelmeztet minket ő is, hogy minden elbizakodottság és nagyravágás csak gyarló hiábavalóság, sorsunk és megítélésünk az Úristen kezében van. Minden más csak hiú ábránd.

Ezért szeretni és élni hív, örülni az életnek, annak mulandósága ellenére is.

A szobor óda a női szépséghez, és egyben allegóriája a nők egyenjogúságának is. Hiszen egy nőkel szemben igazságosabb korban nem vezetett volna ilyen szörnyű tragédiához egy vitákkal, rossz anyóssal terhelt házasság.

A szobor nem csak óda a hiábavalósághoz, de óda a megbocsátáshoz is. Ahogy a szintén Madách rajongó Tempfli József nagyváradai püspök²⁰ írta annak magyarázatául, hogy miért mentette ki Váradolasziban a Ceaușescu rezsim által ledózerolt temetőből Fráter Erzsébet földi maradványait a Barátok temploma kriptájába: „üldözni a bűnt, de szeretni a bűnöst, mert minél több emberi gyarlóság ütközik ki valaki életében, annál több szeretetre és megértésre van szüksége. Csak így emelhetjük fel a nemesebb, tisztább régiókba!”

Az újraállítás ezen túl szándékaink szerint emléket állít a tavaly elhunyt varázslatos embernek, Balassagyarmat Díszpolgárának, Andor Csabának, és a múlt század „erzsológusainak” is.

20. Tempfli József (1931-2016) Nagyváradai püspök, irodalomtanár

KELECSÉNYI LÁSZLÓ

Madách-filmkockák

Kutatásunk tárgya Madách és az ő világdrámája, s annak is filmes feldolgozásai. Merthogy *Az ember tragédiája* világdráma, senki nem vitatja. Persze, meg kellene határozni ezt a fogalmat: mi a világdráma? A magyar irodalomból legfőljebb a *Csongor és Tünde* néhány színpadi megvalósítója képzelhette, hogy azzal van dolga, de Katona *Bánk bánjának* rendezői már nemigen hihettek ebben.

Világdráma a *Faust* – efelől bizonyosak lehetünk. De vajon az-e az *Antigoné*? Hogy állunk Shakespeare-rel? Melyik darabja üti meg a mércét, amelyikre rámondhatjuk ezt a kifejezést? Egyáltalán, mi a mérce? Tartalmi vagy formai szempontok döntenek? Világdráma az, amely az emberiség egyetemes történetének legfontosabb kérdéseivel foglalkozik, a színpadi események ennek bemutatásában tetőződnek. Vagy világdráma az is, ahol a szereplők, kirángatva magukat a hétköznapiokból, egyéni életük csúcspontjára emelkedve valami egyetemes tanulságot tudnak felmutatni (pl. Ibsen *Babaház*). Akárhogy forgatjuk a szót, Madách Imre darabja világdráma – ebben megnyugodhatunk.

*

A magyar némafilmek túlnyomó többsége elveszett. A nagyjából 600 – jegezzük meg: többségében önálló műalkotásnak aligha tekinthető – mozgóképnek mintegy 10%-a maradt meg vagy került elő a legképtelenebb helyekről. Egy bizonyos: *Az ember tragédiája* filmváltozata nincsen köztük; nem is lehetne, mert nem készült belőle átdolgozás. Nem is kellene ezt említeni, mert minek beszélni a semmiről. Csupán az a furcsa, hogy a hazai némafilmgyártók a leghetlenebb vállalkozásokba is belevágtak. Nemcsak Szigligeti Ede, Bródy Sándor, Molnár Ferenc legnépszerűbb drámái, pl. a *Liliomfi*, *A dada*, a *Liliom* kerültek vászonra, hanem a korban divatos népszínművek (pl. *A falu rossza*) is. És természetesen a *Bánk bán*, melyet az erdélyi filmgyártás megteremtője, Janovics Jenő vitt vászonra. A *Tragédia* sehol, Madách sehol – pedig még olasz operák mozgóképi verziói is műteremhez jutottak. Hiába keressük, még sajtóbeszámoló sincs egy megghiúsult tervről (bár ezen állításunk megbukhat egy komolyabb hírlaptári kutatás nyomán). Miért? A válasz nagyon egyszerű. A korabeli filmgyártás technikai készségei, az egykori rendezők szellemi felkészültsége nem lett volna elegendő egy ilyenforma vállalkozás tervezésére és kivitelezésére. A *Csárdáskirálynő* filmszathoz jutott 1927-ben, a *Hegyek alján* című mára eléggé elfelejtett opera még 1920-ban, a *Leányvásár* című Jakobi Viktor operettét pedig 1918-ban forgatták.

Gonoszkodva mondhatnám: ha Madách drámájából opera készült volna, talán akkor felfigyelnek rá a témaínségben szenvedő filmkészítők. Talán, ha Korda Sándor nem emigrál 1919-ben. Talán ... de ne fantáziáljunk.

Ám valami mégis akad. A már említett Janovics Jenő, aki színházi emberként kezdte kolozsvári működését, *Az ember tragédiája* 1913. márciusi színrevitelében filmvetítést alkalmazott. „A dráma egyes jeleneteit mozgóképpel kombinálta.” (Jordáky Lajos: *Az erdélyi némafilmgyártás története. 1903–1930*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1980. 37. old.) Ezek a felvételek természetesen elvesztek, ma már nem láthatóak, de jegyezzük meg, hogy a madáchi mű egy színpadtechnikai újjátásra sarkallta az univerzális tehetségű rendezőt (mintegy évtizeddel előzve meg Eisenstein hasonló kísérleteit).

*

Ha *Az ember tragédiája* első filmre vitelére jó sokat kellett is várni, egy Madách életrajzi filmre nem annyira. Talán nem véletlen, hogy egy színházi ember, Németh Antal volt a rendezője (és Peéri Piri színésznő, a rendező felesége az egyik forgatókönyvíró). Mint ahogy nem véletlen az sem, hogy az 1944-ben forgatott mozidarab erőteljes Habsburg-ellenes jeleneteket tartalmaz. Nota bene: 1944. március 19-én a náci hadsereg megszállta hazánkat. A Nemzeti Színház egykori igazgatója csak 1946 márciusában fejezte be a filmjét, melynek igazi mozibemutatója nem is volt; alig egy évvel később, 1947 januárjában kezdték vetíteni, hogy aztán jó ideig ne szerepeljen a műsoron, mert nem illett a folyton felújított Kabos Gyula féle vígjátékok és a Karády Katalin féle szerelmi melodramák végeérhetetlen sorába.

Még egy politikai érdekessége van a Madách-életrajzfilmnek. Nemcsak az, hogy ez volt Jávor Pál utolsó előtti Magyarországon forgatott filmszerepe, hanem az is, hogy csak egy apró epizódban jelenik meg, s majdnem néma szereplő; egy rövid mondat hangzik el a szájából. Ennek előzménye, hogy a magyar dzsentri urakat kitűnően megjelenítő színművész összetűzésbe került az akkori Színész-kamara nagyhatalmú elnökével, Kiss Ferencsel, s emiatt méltánytalanul súlyos büntetést kapott.

„Jávort nemcsak színpadi fellépéseitől tiltották el, de – mint egy közleményben április 22-én bejelentették – filmjeit sem vetíthették többé. A Hunnia Filmstúdióban azokban a hetekben készült a *Madách* film, amelyet Németh Antal rendezett. A film előkészületeit még a németek bevonulása előtt elkezdték, és Jávor is jelentős szerepet játszott volna benne. Letiltása után erről természetesen szó sem lehetett. Azt azonban nem akadályozhatták meg, hogy – nyílt kihívásként – statisztáljon a filmben. Így történt, hogy a Madách Imre életét feldolgozó film közepe táján feltűnik egy ismerős arc, Jávor Pál, akinek mindössze kétszavas szerepe van.” (Bános Tibor: *Jávor Pál*. Gondolat Könyvkiadó, 1978, 225. old.) A Harsányi Zsolt népszerű életrajzi regénye nyomán készült forgatókönyv írása

idején talán arra is gondolhattak az alkotók, hogy órá, Jávorra bízzák a címszerpet – melyet végül Timár József játszott el. Az életrajzi filmek szokásos sémája szerint a nagy művész biográfiájából a szerelmeire helyezik a fő hangsúlyt. Bár egy nemrég kiadott igen alapos monográfia (Andor Csaba: *Házasság előtt, válás után. Madách Imre szerelmei*. Holnap Kiadó, 2003), mint a címe is mutatja, feltárta a drámaköltő magánéletének minden utólag felderíthető titkát, az 1944-es játékfilm Madách és felesége, Fráter Erzsébet gyötrelmes együttélésének eseményeire épül. A mágikus erőtér, melyben a *Tragédia* írójának konok természetű édesanyja és meglehetősen kikapós neje között szenved, tagadhatatlanul alapja volt a dráma béli Éva, az 'örök asszonyi' figurájának megalkotásában. A filmírók néhány jól ismert mondatot is belecsempészték a dialógusokba a drámából (pl. Ah, élni, mily édes, mi szép).

A *Tragédia* filmre vitelének vágya, már-már követelése, idejekorán megfogalmazódott. Ha fellapozzuk a *Magyar Film* című periodika 1939. november 11-i számát, a következőket olvashatjuk. Varga István szerző beküldött a szerkesztőségbe egy 32 oldalas füzetet, amely *Az ember tragédiája, mint az egyetemes magyarság első világfilmje* címet viselte. A rövid közlemény lényegében hirdetés jellegű. A kiadványt meg lehetett rendelni a szerző Paulay Ede utcai lakcímén. A szerkesztőség hozzáfűzi, hogy a munka ismertetésére a következő számok valamelyikében visszatérnek. Ennek azonban nem láttuk nyomát a hír közlését követő lapszámokban.

Ennek a feledésbe borult sajtóközleménynek a nyomán született meg Mohácsi Jenő drámaíró, a *Tragédia* német nyelvre fordítójának tanulmánya a *Nyugatban*. Az 1940. évi 1. számban látott nyomdafestéket az írás *Az ember tragédiája és a film* címmel. Mohácsi igen kollegiális módon ismerteti a Madách-műnek filmvásznot követelő, olykor nagyon naiv gondolatokat tartalmazó írást. Ha még nem találták volna fel a mozgóképet – vallja Varga István – a magyar dráma kedvéért kellene megtörténnie ennek az újításnak.

„Minden túlzásával gondolatkeltő és lebilincselő”, írja méltatásképp Mohácsi Vargáról. Megállapítja, hogy a megfilmesítés ötlete évek óta foglalkoztatja a filmeseket, csak éppen senki nem vágott bele. Max Reinhardt is noszogatták a környezetében megforduló emigránsaink, de ő még a színrevitelre sem vállalkozott, nemhogy a mozgókép megvalósításával, holott például Shakespeare *Szentivánéji álmját* a kor színvonalát felülmúló verzióban állította elénk. Korda Sándortól viszont nem volt idegen az ötlet, oldalán Bíró Lajossal, a jeles forgatókönyvíróval, és nem is került volna sokba. Tegyük hozzá, a filmgyártás akkortájt már képes volt tömegjelenetekkel zsúfolt tömegfilm készítésére. Ha felidézzük Griffith *Türelmetlenségét*, vagy az olasz *Pastrone Cabiria* című alkotását, nem látjuk az igazi problémát. Nem akarásnak nyögés a vége, idézhetjük a magyaros szólást ezügyben. A cikkíró Mohácsi már Fritz Lang 1928-as *Metropolisát* is láthatta.

A mű gondolatiságáért aggódott, a Madách-opus filozófiáját féltette az olykor félművelt filmcézárok mohóságától. A mozgókép azonban többet tudott, mint egyes irodalmárok gondolhatták. Kétségtelen, hogy a színes film, a szélesvásznú,

Madách, Egy ember tragédiája, 1946

cinemascope képméret az ötvenes években már fontos történelmi tárgyú alkotások élesztője lehetett. A *Ben Hur*, a *Kleopátra* és társai az új eszközök birtokában az eredeti irodalmi művek vászonra álmódását is meggyorsították. A *Háború és béke* időrendben második nagyobb szabású, négyrészes szovjet változata már visszaadott valamit Tolsztojból, aki még a 20. század elején ünnepelte a „kis zörgő masina”, azaz a filmkamera megjelenését a művészet életében.

*

Az igazi Madách-filmre, azaz filmekre, sokat kellett várni. 1969-ben Szinetár Miklós, 1983-ban Jeles András, végül, s eleddig utoljára, Jankovics Marcell tette le a maga változatát, közös szellemi asztalunkra. Az első a

televízió műhelyében született, a második egy szélsőséges filmes gondolkodás jegyében fogant, s meglehetősen szélsőséges visszhangokat is váltott ki, a harmadik a magyar animáció felülmúlhatatlan teljesítménye lett. A maga módján mindhárom produkció hosszabb elemzést érdemel.

(Részlet a szerző hosszabb tanulmányából, mely a Magyar Művészeti Akadémia megbízásából készül.)

HIRTILING ISTVÁN

Három Tragédiám

A 40 évvel ezelőtti bemutató szereposztására gondolok legelőször, amikor Madách Tragédiája szóba kerül. Ha van lényeges és korszakokon átívelő a napi színházi divatok és irányzatok fölött álló magyar drámai mű, akkor az *Az ember tragédiája* az. Nem véletlen, hogy aki a színi pályára merészkedik, élete során legalább egyszer „belekerül” az előadásba.

Mindent elárul a darab jelentőségéről, hogy a nyolcvanas évek elején több jelentős előadás született Madách sok színreviteli lehetőséget kínáló remekéből. Zalaegerszegen először játszotta Ádám és Éva szerepét négy színész a karakter életkori változásai szerinti megosztásban az örök egy kétségeket kínáló Gábor Miklós ballonkabátos, puhakalapos köznapi Luciferje mellett. Gábor Miklós úgy szólalt meg Lucifer szerepében, mint barátságos jóakaró, aki csupán kérdéseket tesz fel a tébláboló fiataloknak eleinte, majd színről, színre átvéve a hatalmat érzéseik és kétségeik felett magabiztosságát összeroppantja a megfogant új élet ereje. Alakítása és a vele játszó kiváló színészek alakítása, Ruszt József rendezésében olyan modern, a mai fülnek érthetően csengő mondatokat szült, amely jelentősen befolyásolta további pályám során tett erőfeszítéseimet az érthetőség, a szerzői gondolat tiszta kifejezésének megvalósítására.

Szintén a Tragédia volt műsoron Lengyel György rendezésében a Madách Színházban. A főbb szerepeket előadásunként váltott szereposztásban játszotta a színház, ami szintén jelentős kihívás egy társulat számára.

Ugyancsak néhány évvel korábban a Szolnoki Szigligeti Színház játszott Pál István rendezésében rendkívül jelentős előadást, amelynek híre, sokakat csábított a Tisza parti városba, hogy megnézze Pál misztériumjáték rendezését.

*

1983-ban, amikor harmadéves - akkor még főiskola volt, ma már egyetem - főiskolásként megláttuk a kifüggesztett szereposztást az évadnyitó társulati gyűlés után, mindannyiunkban ösztönösen felrémlt egy nagy színházi utazás reménye. És úgy is lett. Vámos László rendezésében olyan előadás résztvevői lehettünk, ami a mai napig elkísér, tanulságaival, életre szóló élményével és az akkor született szakmai barátságokkal. Ahogy a Tragédia minden időben, úgy az éppen újjászervezett Nemzeti Színház életében is társulatépítő, kohéziós játékra hívta a tagságot. Ha mai szemmel megnézem az akkori névsort, bizony torokszorító érzésekkel olvasom a három generáció neveit.

Ma már tudom, hogy azokban az években a kis szerepek és jelenlétek a nagy egész milyen fontos építőkövei voltak, amire, akkor nem is gondoltunk, csak tettük a dolgunkat, ahogy napról-napra Vámos László végtelen türelemmel és lenyűgöző szakmai tudással és biztonsággal kormányzott közel száz embert, akik irányítása alatt létrehozták az új Nemzeti Színház, új hangütésű Tragédiáját Bublik Istvánnal, Tóth Évával és Balkay Gézával a főszerepekben.

A próbaidőszak hosszúsága alkalmat adott az idősebb kollégáknak, hogy meséljenek a korábbi Tragédiák tapasztalatairól és így hagyományozódik korról korra a Tragédia állandó jelenléte a társulatokban. Mindenkinek egyszer csak köze lesz Madáchhoz. Álljon itt sok kolléga neve, akik akkor barátságukba, szakmai pártfogásukba fogadtak és kilenc évi Nemzeti színházi létemet végigkísérték. Raksányi Gellért, Pregitzer Fruzsina, Baranyi László, Izsóf Vilmos, Katona János, Papadimitriu Athina, Zolnay Zsuzsa, Pápai Erzs, Györffy György, Nagy Zoltán, Tahi József, Horkai János, Ivánka Csaba, Hetényi Pál, Sinkovits Imre.

Nem lehet elfogódottság nélkül beszélni, arról az estről, amikor Gobbi Hilda 70. születésnapját ünnepeelve Benedek Miklós szerkesztésében és műsorvezetésével létrejött csodálatos köszöntés végén az aznap esti bevétel átadásakor, Gobbi Hilda ezt az összeget, mint első téglajegy árát felajánlotta az új Nemzeti felépítésére. Nagyvonalú gesztusa hosszú hányattatott sorsra jutott, pályázatokkal, tervekkel, vitákkal és gáncsoskodásokkal. Végül megszületett a döntés, hogy megépül a Duna parton végre az új, korszerű Nemzeti Színház.

*

A 2002. március 15-i bemutató létrejötté engem az Új Színház tagjaként érintett, hiszen Schwajda György felkérésére Szikora János olyan szereposztást verbuvált, amely TÁRSULATKÉNT a teljes magyar nyelvű színházi életre tekintett. Együtt játszottunk budapestiek, vidékiek, felvidékiek, kárpátaljaiak, erdélyiek, délvidékiek és mindent elsöprő érzés volt részese lenni - számomra másodszor - egy olyan Tragédia előadás születésének, amely nemcsak felfogásában és megvalósításában revelatív és újszerű, de a végleges Nemzeti Színház épületében valósult meg.

Sok vitát és ellenkezést kiváltó terv született, de mindennél fontosabb volt pusztá létrejöttének ténye. A kitűzött bemutató, színházavató előadás mi más lehetett volna, mint Madách mélygyökerű sorstragédiája. Az új teátrum hivatottságához mérve és igazítva jöhetett létre az általam „nagy-magyarországinak” nevezett szereposztás. Ehhez olyan társalkotók csatlakoztak, akik Szikora mellett nemcsak látványban, de szellemiségben is társulni voltak képesek. Ma már eltörpülnek emlékeimben azok a méltatlan, sajtóban zajlott „árulózások”, amelyek az akkorra már kellően szétszaggatott szakmát tovább mélyített árkok oldalaira taszították. Zárójelben szoktam utalni, néhány évvel későbbi pályázatokra és kollé-

gákra, akik korábbi hangoskodó ellenségeskedésüket feledve, tagjai lettek annak a színháznak.

Az előadás legjelentősebb érdeme, visszatekintve a huszonegy évvel ezelőtti emlékekre, hogy úgy tudtuk egyesíteni a modernitást a klasszikus elemekkel, hogy látványban, akciókban, szellemiségben és főleg színészi játéokban a legnagyobb ívű Madách interpretáció született Szarvas József, Papp Vera, Alföldi Róbert főszereplésével. Néhány név a szereposztásból: Berek Kati, Raksányi Gellért, Bitskey Tibor, Bodrogi Gyula, Székhelyi József, Básti Juli, Kovács Lajos, Hőgye Zsuzsa, Kiss Jenő, a szegedi Kortárs Balett, kaszkadőrök és artisták.

*

Az ember tragédiája harmadszor is rám talált, ráadásul másodszor Szikora János rendezésben azzal a különlegességgel, hogy a székesfehérvári társulat tagjaként olyan előadásban játszottam Ádámot, amelyben nemcsak Évák, Ádámok, Luciferek váltották egymást, hanem négy rendező felosztotta egymás közt a színeket és saját elképzeléseik, színpadi világuk és látásmódjuk szerint valószínűsítették meg elképzeléseiket a madáchi filozófiáról.

Az Egyiptom szín Ádámja hatalma teljében, kiegészítve, magányosan egy asszonyi gesztusban fedezi fel, mi hiányzik a boldogsághoz. A rabszolga férjét sirató asszonyt emeli maga mellé a trónra, hogy a szerelem ízét megérezze, de fájdalmát a nő nem feledve képtelen átadni magát a hatalmas fáraó „szerelmének”, aki képes rabszolgáit az asszonyért cserébe felszabadítani. Lucifer jóslatát a boldogságról érett fejjel, megcsömörlötten csak az a férfi tudja megérezni, aki már koránál fogva megjárta a magányosság poklát.

Az Athén színben Ádám csatából hazatérve szembesül megalkuvó lázadó népével, akik a hazugságtengeren hánykódva kezét emelnek fiára, feleségére, majd önmagát adja a nép kezére, választva a mártírhálát, hogy az égieknek kedves legyen áldozata a hiú ábrándokkal szemben, amiért harcha vonult. Lucifer gúnysos kacaja ébreszti rá kudarcára.

A Róma színben a mi Ádámunk ennyi csalódás és kudarc után borban, élvezetesen szerelemben keresi életének elviselhető folytatását, hogy önmagát részegítve fedje a világot, amelyből Péter apostol szavai rázzák kijózanodásra és Róma pusztulásának tisztítótüzében lelje meg élete új célját a tiszta női erény és hit erejének védelméért.

E három szín rendezője Horváth Csaba különleges, plasztikus mozgások koreográfiájával hozott létre, színpadi díszlet nélkül, csak a játszó színészek testét használva a szituációk és drámai helyzetek kifejezésére.

Ezzel a harmadik találkozással került korona Tragédia emlékeimre, hiszen ebben az előadásban kiteljesedett egy olyan totális színházi eszmény, amely

a sokszínű és sokrétű mű igazán mai közönséghez szólva közelebb hozta nézőinkhez ezt a nézőket és játszókat egyaránt súlyosan igénybe vevő gigantikus művet.

Szikora János a Teremtés után, mint egy óriási családi ünnepi asztalhoz ültette társulatunkat, ahol az egyik családtag fellázad a teremtő családfő ellen. Majd a végén, gyermekeiket olvasni tanító családtagok magukra hagyják a fiatalokat a híres mondat elhangzásakor: Mondottam, ember, küzdj ... A színpadon generációk összekapcsolódása jelenti mindannyiunk számára a biztató jövőt, ami nemcsak patetikus, nagy szó, de az igazi értelme életünknek, főleg, ha a színész gyermekei megértve az előadás üzeneteit, kíváncsivá lettek a Madách-i mű iránt.

*Hirtling István a Tragédiában,
Székesfehérvár, Vörösmarty Színház, 2018 (Katkó Tamás felvétele)*

KONDOR KATA

„Mindig is furcsának találtam, miért nincs magyar szín Az ember tragédiájában”

Beszélgetés Gyöngyösi Leventével

Egy Gyermekek, aki már a teremtés előtt is létezett, az Éva után sóvárgó Lucifer és egy magyar szín Petőfi Sándorral – Gyöngyösi Levente és alkotótársai alaposan újragondolták Madách Imre Az ember tragédiája című művét. A zeneszerzővel Tragedia Temporis című, az opera és az oratórium jegyeit is mutató alkotásáról beszélgettünk, mely a Műpa 2020-as Zeneműpályázatán díjat is nyert. A darab első felvonása április 12-én hallható a Müpában, a Bartók Tavasz Nemzetközi Művészeti Hetek kereteiben. *(A bemutató megtörtént. A szerk.)*

– Idén Madách-évforduló van, ám korábbi nyilatkozataid alapján téged már jóval régebb óta foglalkoztat Az ember tragédiája. Honnan jött az ötlet, hogy zeneművet komponálj belőle?

– 2018-ban írták ki először a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjpályázatát, én már akkor a Budafokei Dohnányi Zenekar rezidens zeneszerzője voltam. Ültem egyszer náluk az irodában, és arról beszélgettünk, milyen jó lenne pályázni – de mivel? A zenekar igazgatója, Ortutay Réka ajánlotta Madách művét, amit először képtelenségnek tartottam, de aztán minél többet gondolkodtam rajta, annál nagyobb kedvem lett hozzá. Hiszen milyen jól beleillik az operaszerzői repertoárumba, előző darabom, *A Mester és Margarita* is egyfajta mágikus realizmust képvisel.

Egy jól körülhatárolt, realista világban egyszer csak megjelenik a természetfeletti – azt nem mondom, hogy bekúszik az ajtó alatt, inkább berúgja az ajtót, hiszen Woland színre lépésével rögtön fejek hullanak. Ha megnézzük az operatörténetet, a barokk szerzők imádták a transzcendentális lényeket, aztán Mozart kezdett el egyre emberibb karaktereket megjeleníteni. Ezzel indult az opera realistább irányzata, amely például a *Carmen*ben csúcsosodott ki, vagy ide sorolhatnám a *Wozzecket* is, nagyon életszerűek a szereplők, az a cél, hogy minél valószínűsábbnak hasson az amúgy természetellenes dolog, hogy a szereplők énekelnek a színpadon. Közben Wagnernél újra megjelenik a természetfölötti, de ő humanizálja a mitológiai lényeket is. Ehhez az irányzathoz hozzá lehet kapcsolódni. Eddig ugyan még csak Wolandig jutottam, de most eggyel feljebb léptem, új darabomban ugyanis az Űristen is színre lép.

– *Abban is kapcsolódik Az ember tragédiája a korábbi operáidhoz, hogy megint igen jelentős irodalmi alapanyagot dolgoztál fel. Nem kockázatos ilyen nagy művekhez hozzányúlni?*

– Két szempontból közelíthetjük meg a kérdést: egyfelől azért nehéz megzenésíteni őket, mert nyomaszt a nagyságuk. Másfelől Madách műve az egész európai irodalom egyik csúcsa. Erre egy színházi előadáson ébredtem rá, a temesvári Csiky Gergely Színházban Silviu Purcărete rendezte meg a darabot, Visky András barátom volt a dramaturg. Elhozták Budapestre is az előadást, kétszer is megnéztem, és könnybe lábadt a szemem, hogy egy román rendező hozza a tudomásomra, hogy *Az ember tragédiája* benne van az európai fősodorban. Úgy éreztem, semmivel sem gyengébb, mint Goethe *Faustja* – hát mikor van egy magyar embernek ilyen érzése? Talán csak Bartóknál és Lisztnél. Emellett Madách darabja nagyon izgalmas filozofikus mű is, még ha nem is értünk vele egyet minden ponton. Bár megértem a pesszimizmusát, minden zsenialitása ellenére sem feltétlenül érzek együtt vele – a mű dramaturgiai alapelve, hogy a világ örökösen rossz felé megy. Létrejön egy eszme, majd devalválódik, és elbukik. Aztán szintén problémásnak tartottuk a mű antifeminista, nőellenes felhangjait, ami valahol érthető, hiszen Madách csalódott a feleségében, de azért mégsem szép tőle.

– *Filozófiát és elméleti kérdéseket színpadra állítani szintén nem egyszerű feladat, ráadásul téged vonzanak a nem könnyen adaptálható alkotások, hiszen előző két operád, A Mester és Margarita, illetve A gólyakalifa is regény alapján készült.*

– Pont a Purcărete-rendezésből derült ki, hogy *Az ember tragédiája* remekül képes drámaként viselkedni a színpadon, drámai feszültség, igazi szembenállás jön létre benne. De valóban, jól látod, ki szoktam tolni magammal (*nevet*). A *gólyakalifát* ma már biztosan nem választanám, de huszonévesen az ember az ösztöneire hagyatkozik. A Zeneakadémiáról kikerülve még nem tudunk semmit, a pálya során kell megtanulni a szakmai fogásokat, és hogy egyáltalán mit akarunk a zenétől. Ugyanakkor az opera logisztikai kérdés is, *A gólyakalifa* többek között azért működött, mert Balla Zsófia ügyes színpadi dramaturgiával írta meg a librettót, de most a *Tragoedia temporis*nál végre egy kiváló dramaturggal dolgoztam együtt, a már említett Visky Andrással. Az operairásnak nincs is fontosabb szereplője, mint a dramaturg.

– *Hogyan alakult ki, hogy kikkel működtök együtt a készülő darabon?*

– Ez azért fontos kérdés, mert librettistának lenni nehéz szakma, kevesen tudják jól csinálni. A költőnek egy kicsit háttérbe kell vonulnia, és egyszerre favágó munkát végeznie, ugyanakkor mégis művészinak lennie. A Metastasio-librettók sem a kifejezőerejükről híresek, hanem hogy jól működnek, jó lehetőségeket adnak a zeneszerző kezébe. A *Mester és Margarita* librettistája Várady Szabolcs volt, aki kiváló munkát végzett, az új darabhoz először ajánlott valakit maga helyett, az illető azonban az alkotói folyamat során kiszállt a készülő műből. Ekkor

már tartott az MMA-pályázat, és megvolt, hogy Visky Andrással dolgozunk a darabon. Ő is kolozsvári, mint én, és fontos személyisége a város művészi életének, egészen kiváló művészszínházat vezetnek Tompa Gáborral. Amikor felkértem, nagy öröömre rögtön igent mondott.

Nála jobban kevesen értenek *Az ember tragédiájához*, már több nagyszerű rendezővel dolgozott rajta. Elmentem hozzá Kolozsvárra, és napokon keresztül foglalkoztunk a darabbal. Amikor kiderült, hogy még sincs librettistánk, végül felkértük Kiss Judit Ágneszt, aki elég gyorsan el is készült a szöveggel.

– *Említetted, hogy változtatásokat hajtottatok végre a Madách-művön. Egészen pontosan mi változik meg a te darabodban?*

– Ötszereplős művet akartam írni, de a *Tragédiában* csak négy van: az operai hagyományoknak megfelelően az Úr egy súlyos basszus, Ádám lírai tenor, Éva szoprán. Lucifert eredetileg kontratenornak gondoltam, de aztán rájöttem, hogy abból rengeteg hangszerezési probléma adódhat, mert egy ilyen kényes hangfajt könnyen elnyom a zenekar. Mindkét korábbi operámban volt kontratenor, úgyhogy ismerem az előnyeit, de az árnyoldalait is. Végül Lucifer bariton lett. Akkor arra gondoltam, kellene valaki, aki hangilag mindezek fölött áll, egy gyermekhang vagy koloratúrszoprán. Amikor elmondtam Andrásnak, egy kis gondolkodás után eszébe jutott, hogy a Bibliában, a *Példabeszédek* könyvében megszólal valaki, aki már a teremtés előtt is létezett. Mutatta is a gyönyörű idézetet: „Az Úr útjának kezdetén alkotott engem, művei előtt réges-régen. Az ősidőkben formált engem, kezdetben, mielőtt a föld létrejött. Mikor még nem voltak mélységek, megszülettem, mikor még nem voltak tele a források vízzel. Mielőtt a hegyek helyükre kerültek, a halmok létrejötte előtt megszülettem; amikor még nem alkotta meg a földet, a rónákat, még a világ legelső porszemét sem. Ott voltam, amikor megszilárdította az eget, amikor kimérte a látóhatárt a mélység fölött. Amikor megerősítette odafönt a fellegeket, amikor felbuzogtak a mélység forrásai, amikor határt szabott a tengernek, hogy a víz át ne léphesse partját, amikor kimérte a föld alapjait, én már mellette voltam mint kedvence, és gyönyörűsége voltam mindennap, színe előtt játszadozva mindenkor. Játszadoztam földje kerekségén, és gyönyörködtem az emberekben.” Lám, ilyen egy jó dramaturg: felteszek egy zenei jellegű kérdést, és már teszi is mögé az eszmei hátteret. Annyira beleszerettünk ebbe a gondolatba, hogy úgy döntöttünk, legyen a Gyermek a főszereplő. Ha akarom, ő egy Messiás-előkép, vagy egy angyalgyerek, a humor, a fény megtestesítője, mindenképpen nagyon pozitív figura.

Persze bonyolult operadramaturgiai kérdés, hogyan formálsz meg egy metafizikai szereplőt. Már az is roppant nehéz, hogy a Mindenhatónak színre kell lépnie, ilyen nem sok színpadi műben fordul elő, Madáchnál is csak „az Úr hangja” szerepel. Gyorsan rájöttünk, hogy nekünk is csak a jól bevált wagneri út marad: humanizálni kell a szereplőket. Megjelenik egy kisgyerek és a nagypapája, akik

időnként természetfeletti lényként viselkednek, például teremtenek, ugyanakkor hétköznapi lények is, hiszen úgy hozzák létre a világot, ahogy egy gyerek rajzol. Emberi érzéseik vannak, de többre is képesek.

– *A ti esetetekben mi lesz Madách pesszimizmusának az alternatívája?*

– Az alapkonfliktus nálunk abból származik, hogy a Gyermekek együtt teremti az Úrral a világot, ahogyan az unoka játszik a nagypapájával. Elragadja őket az alkotás láza, ami csupa boldogság. Utána viszont minden rosszra fordul.

Nagyjából a darab kétharmadánál, az arany Metszéspontnál a gyerek szembe fordul az Úrral, és azt mondja neki: „Te nem ezt ígérted. Úgy mentem bele az egészbe, hogy teremtünk valamit, ami mindennél szebb lesz. De nem így történt. Te egy tökéletlen világot teremtettél, általam, velem együtt, ezt pedig nem bírom elviselni. Úgyhogy kiszállok. Tegyel engem bele a kövekbe, a fűbe, a fába.” Lesz egy nagy koloratúrája, nagyon szomorú jelenet, elfacsarodik az ember szíve. Persze a gyerek azután is szerepel a műben, de mindkét modern színben, a falanszterben és az eszkimóban is olyan körülmények között jelenik meg, ahol kiszolgáltatott, ahol bántalmazták. Aztán a mű vége jóra fordul, nálunk nem azal fejeződik be, hogy „ember: küzdj és bízva bízzál!”, hanem egy még radikálisabb gondolattal: „Boldogok a szelídek, mert ők öröklék a földet.” A mi világunkban nem ez látszik, éppen ezért írtuk bele.

– *Maradtak idézetek a Madách-szövegből?*

– Inkább csak alapanyagként használtuk a szöveget, a szállóigévé vált mondatokat kihagytuk. Az eredetiben ezek nagyon mást jelentenek, azért is változtattuk meg a mű címét. Az *Idők tragédiája* – mert hát ez az ember életében az a legnagyobb tragédia, hogy minden behatárolt, időhöz kötött. Elmegy mellette az idő.

– *Ha jól látom, jobban érdekelt a Tragédia transzcendens vetülete, mint a történelemfilozófiai, illetve a társadalom felépítésére vonatkozó gondolatai.*

– Azok sem hiányoznak a darabunkból. A tizenöt színből nyolc maradt meg, az egyiptomi, a görög, majd a római, de az kibővítte. Először a bujálkodó fiatalokat látjuk a színen, aztán hoznak egy halott rabszolgát eltemetni, a mulatozók pedig kigúnyolják. Visszataszító jelenet, és amikor már nem lehet továbbmenni az élvezkedésben, megérkezik Péter apostol (akit nálunk ugyanaz az énekes alakít, mint az Urat), és mindenkit megtérít. De miközben zajlik a fő dramaturgiai játszma az Úr és a Gyermekek között (van-e értelme a teremtésnek), egy másik is fut párhuzamosan, az Úr és Lucifer között, ahogy Madáchnál.

Amikor Lucifer látja, hogy az emberek térdre borulnak, ellenpápaként lép színre, és kirobbant egy forradalmat, amelynek hatására általános öldöklés tör ki. Ez a második felvonás fináléja, Lucifer nyert. A harmadik felvonás elején az Úr összetörve ül, és azt gondolja, inkább visszacsinálja az egészet, mindent eltöröl a föld színéről. De egyszer csak meglátja a gyereket, aki ott játszik előtte, és meggondolja magát.

– *Hasonlóan ahhoz, ahogy Madáchnál Ádám mégsem lesz öngyilkos, mikor megtudja, gyermeke lesz.*

– Pontosan. Utána viszont egy érdekes változtatás következik: a londoni szín, ami Madách jelenét mutatta meg, kimarad, és helyette áll egy magyar szín. Mindig is furcsának találtam, miért nincs az eredetiben. Talán Madách nem tartotta Magyarországot elég fontos helynek a világtörténelemben. Ennek főszereplője a szabadság magyar megtestesítője, Petőfi Sándor. Egy szerelmi, lényegében ágyjelenettel kezdődik, de Petőfinek magára kell hagynia Szendrey Júliát, el kell mennie a csatába. Képen megjelennek a francia forradalom alakjai, egy guillotine-trió, és elmondják Petőfinek, hogy semmi jóra nem számíthat, soha nem jön el a szabadság. Ő mégis elindul, aztán hiába várja Éva és a Gyermeke haza, nem tér vissza. Elvész a szabadság. Az érzés egyre fojtogatóbb, ez okozza a gyermek összeomlását. Nem tudja elviselni, amikor a felnőtteket, így az Urat is, tehetetlennek látja.

– *Lucifer nem szorul háttérbe attól, hogy a gyermeknek az Úrral való konfliktusa ilyen hangsúlyos lesz?*

– Nem, ugyanis elképesztően hálás dolog negatív operaszereplőt megzenésíteni. Neki vannak a legjobb jelenetei. Például a teremtés után, mikor az Úr és a Gyermeke összeadja Ádámot és Évát, következik a történelem első szexjelenete, Lucifer pedig végignézi. A történet hatására komoly vádakat vág az Úr fejéhez, aki megtörik, és azt mondja, tegye csak próbára Lucifer az embereket, biztos benne, hogy akkor is ő fog győzni, kiállják a próbát. Lucifer felhívja az emberpár figyelmét, hogy ők is megtudhatják, mi az igazság, és felfénylik a tudás fája, olyan szépen, amihez hasonlót még a Paradicsomban sem láttak. Ez egy Wagnert idéző zenei pillanat. Közben az emberpár meg is rémül, hiszen Isten megtiltotta, hogy megérintsék a fát. „Ismerem én ezt az Istent, itt voltam a teremtés kezdetén – mondja Lucifer, – sértődős, iriggy hatalomféltő. Senki nem érti, miért ő az Isten.” Ezek a színpadi machinációk annyira jól megzenésíthetők, hogy mindenki Luciferre fog emlékezni a jelenetből.

– *Most a Müpában az első felvonást fogjuk hallani a még készülő, négyfelvonásos műből?*

– Igen, de ez a leghosszabb felvonás. Eredetileg csak kettőre akartam bontani a darabot, aztán rájöttem, annyira bonyolult a szerkezet, mindenki átöltözik mindenkivé, hogy nem lesz nekem rossz, ha az első felvonás teljes egészében lineáris marad. Isten megteremti a világot, és ok-okozati összefüggésben következik minden, bűnbeesés, büntetés. A hármas egység rendkívül jól működő drámai eszköz.

– *Látom a partitúrán, hogy nagyon sok ütőhangszeres szerepel a darabban.*

– Annyira nem is, írtam már ütőversenyt az Amadindának, abban sokkal több volt *(nevet)*. És kevésszer is használom őket. Az az alapkoncepció, hogy az idők kezdetén a teljesen a cappella énekhangból indulunk ki. Az annál is

korábban, „mínusz egyben” játszódó prológusban két szintetizátor szerepel, aztán amikor elindul a teremtés, először kórus szólal meg, utána az ütőhangszerek, majd a vonósok, a fúvósok pedig egy-egy dolog megteremtése közben, egyenként. Utána az ütősöknek már nincs akkora szerepük.

– *Ha ránézünk a partitúrára, azt is látjuk, hogy operának nevezed a darabot, miközben a koncert leírásánál szcenikus oratórium szerepel, ami színpadi előadással, illetve anélkül is megszólaltatható.*

– Igazából mi különbözteti meg az operát és az oratóriumot? Leginkább az, hogy az oratórium a zenei eszközökre koncentrálhat, míg az operának színpadi cselekvésekben kell gondolkodnia. Az operatörténet azonban már sokszor elmosa a határokat. Nálam például a teremtés végén van egy pompás zárókórus, ami az oratóriumokra jellemző.

Ugyanakkor egyre jobban látom magam előtt, hogy a szereplők mit csinálnak, Lucifer, aki először benne van a kórusban, hogyan háborodik fel, amikor az Úr megteremti az embereket, hogyan kívánja meg Évát, akit soha nem kaphat meg, és hogyan lesz ellenség, kezd el machinálni. Hogyan lesz belőle egy monomániás megszállott, aki nem tud se nevetni, se pihenni, mindenben a rosszat látja, és mindent azonnal akar. Ezekből a viselkedési formákból lesz színpadszerű a darab. Hogyan rémül halálra a Gyermeke, amikor a bűnbeeséskor az Úr könyörtelen és nem ismer irgalmat. És azt mondja neki: te egy könyörtelen, szerető isten vagy, nem csinálhatsz ilyet. Nagyon emberek a szereplők, úgy viselkednek, mint a halandók.

– *Ennek a színekre aprózott cselekménynek az ábrázolásában mennyire használod a rád amúgy is jellemző stílusjátékokat?*

– Erre nagyon nehezen tudok válaszolni, mert a zeneszerzői munkában tudatosság és ösztönösség keveredik. 47 éves koromra tudatosult egy pár dolog azzal kapcsolatban, milyen stílusban komponálok, és látom a veszélyeit ennek az eklektikának: folyton úgy fogod érezni, hogy ezt a stílust már hallottad, csak akkor sokkal jobb volt *(nevet)*.

Próbálok a saját szám íze szerint úgy alakítani, hogy a hallgatóban ne az merüljön fel, mit keres itt ez a rengeteg stílus, hanem egységet adjanak ki a különféle zenei anyagok. Ebben a műben a vezérmotívumok segítenek, van benne nagyjából öt, könnyen megjegyezhető részlet, amelyek vissza-visszatérnek a darabban, és a stílusjátékokon is átvezetik a hallgatót. A teremtés a gyermekangyalok – leánykar – fúgájával kezdődik, és abban rögtön halljuk sokszor ismétlődni a fénymotívumot: dó-szó-ré-dó. Milliószer elhangzik majd, különböző helyzetekben, és amikor az Úr kiűzi az emberpárt a Paradicsomból, a motívum tritónusra változik, ami állítólag az ördög hangköze. Abban a kontextusban ezt a hallgatóság elég durva beavatkozásnak fogja érezni.

– *Az egyes színeknek lesz saját zenéjük?*

– Úgy képzelem, hogy a Paradicsomban a komolyzenei stílusok uralkodnak, az a poszt-mozarti világ, amely amúgy is igen közel áll hozzám, aztán ahogy a földre kerülünk, logikus következményként a könnyűzene fog bekúszni.

– *Nincs ebben egyfajta értékítélet is?*

– Dehogynem (*nevet*). De én szeretem az embereket, akármilyen hülyék tudnak lenni. Ugyanígy a nőket is, nélkülük teljesen értelmetlen lenne a világ. Feltételezve, hogy az Úr omnipotens, valószínűleg ő is számot vetett azzal, hogy az ember esendő, és szereti ezeket a teremtményeket akkor is, ha kiderül, hogy gyengécskék, sebezhetők, együgyűek és megtéveszthetők. Még akkor is, ha néha gonoszak.

A kétkedő szellem

április 12. 19:30., Müpa

R. Strauss: *Imigyen szóla Zarathustra*

Milton: *Az elveszett paradicsom* – részlet

Gyöngyösi Levente: *Tragœdia Temporis I.* – Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeménye nyomán – ősbemutató

Éva: Balga Gabriella

Ádám: Megyesi Zoltán

Gyermek: Zemlényi Eszter

Lucifer: Sándor Csaba

Az Úr: Cser Krisztián

Közreműködik: Ónodi Eszter – próza, Budafoki Dohnányi Zenekar,

Nyíregyházi Cantemus Kórus (karigazgató: Szabó Soma), Pro Musica

Leánykar (karigazgató: Szabó Dénes)

Vezényel: Hollerung Gábor

Házigazda: Lukács Sándor

Koncepció, dramaturg: Visky András

Librettó: Kiss Judit Ágnes

Parlandó, 2023.március 21.

ZALÁN TIBOR

16. szín (A széthullott naprendszer)

Ígérted bízhatok s lám elengedted a kezem
Gondoltam küzdhetek Gondolom elmész a francba
Az eszmék sem láncszemekként kapcsolódnak össze
Ez csak filozófus-botorság Mert nincsenek
Haza sem létezik Feleség sincs Csak a börtön
ami igaz És hiába a költemény Nem kell
senkinek Én se kellek Becsaptál Nem létezem

Én sem vagyok senkinek Becsaptál Ahogy mindig
Nem kellek A vers sem igaz A feleség vagy a
börtön vagy a haza csak eszmék szintjén létezik
Tehát nincsenek Bolond aki még filozófál
Szétpattant láncszemekként hullik szét a bizalmam
Elmehetsz a francba Nem hiányzik az hogy legyél
Elengedem a kezéd Már magamban sem bízom

DOMJÁN GÁBOR

Függés

Gyógyszer-kiegészítő függő vagyok.
A sárga tablettát szemem
pattogó idegeire szedem.
Színtelen gömböcskét pánik ellen.
A rendőrnnyakkendő színű lilát,
hogy el ne butuljak jobban,
hogy ne legyek olyan roncs,
amilyen te lennél már, ha nem
fordítasz gondot a megelőzésre,
Istenem.

FEHÉR IMOLA - SIMONFY JÓZSEF

–Kétlelkes négykezesek

gondolatmag

izgalmas nincs
csak fokozható
az agyunk diavetítőt játszik
csak hogy a diavetítőnek
nincs tudatalattija
az az ijesztő doboza
az a fekete
freud örül
he-he-he
el se hiszed elindultam
gyalog párizsba két nadrágban
gatyá nélkül celán fuldokolt
a szajnában úszni nem tudok
így csak sikoltottam hagytam
belefúlni a legjobb barátomat
elmossa a víz
legjobban alteregóm
érti mit gyászolok
elmossa a víz
a gondolatot
a gondolatokat nem lehet
padló és mennyezet se
hold és nap közé zárni
vízben se marad sokáig
kitör partra veti magát a vers
gyimesi éva nem gondolatokkal
súlyos kövekkel tömte tele
hátizsákját víz alá merült
merülök én is
a sorok világába
mentőövem te vagy
a gondolatot egyszer
kínpadra húzzák féregként
fordul ki belőle az értelem

a gépkorszak fiastyúkjá
unottan fölcsipegeti
megemészteni képtelen
semmissé tenni igen

REPKŐ ÁGNES

Két fa

egymás mellett. Egyformák
ránézésre, de az lehetetlen,
a valószínűség kizárja,
így legfeljebb annyi mondható:
hasonlítanak.

Gyere kedves, nézd,
az almák már leestek,
ágaikat homok borítja,
a közöttük lévő tereket
szellemek lakják,
fölöttük árkok.

De gyere, gyere,
leplezzük le őket,
ez a világ rendje.

Gyere kedves, nyugalom,
a fák majdnem az égig érnek
lentről nézve,
ha ideguggolsz az egyik tövébe,
a fényes vatta-felhőket fésüli,
és nézd,
körültük ördögök, kicsik és szépek,
játsszanak körtáncot,
kiszámolást, ugrókötelest,
néha elbizonytalanodnak,
a számolást elvétik,
tévednek,
de csitt, ne kérdezz,

Minek?
 Gyere, itt van alattunk
 a nagyszabású jelen
 kiterítjük és kiterülünk
 rajta, de nyugi, csak a tett hal meg,
 a szellem lebeg.
 Gyere, itt a pléden megvárjuk az alma-updatet,
 mert KELL hogy legyen Alma 2.0,
 nézd, leperreg a homok,
 de el nem vész,
 hisz mindig is volt valami.

VASS TIBOR

Eirka

Itsenített vers

Hibátlan és tökéletes *Tragédia*-kiadásunk sohasem volt.
 Szabó József, 1973

Egyik jellemző elírásom a banná,
 ami, ha jobban szemlélek, banán akarna lenni,
 semmi más. Mi sem

egyszerűbb, a sem a szemlélek tükre,
 azt bezzeg nem írom el türkének,
 ott arra kell figyeljek,
 hogy visszafelé megrontsam.
 A másik, amit rendre úgy hagyok, a targédia.
 Ezerkilencszáznyolcvanhattól írógépelek,
 terepjárók, repülőgépek nevét fonetizálom,
 Miskolcot Miksolcnak azóta vé-
 sem. Úgy is hagyom rendre,
 akárcsak a Hernádkakból lett Herndákakot,
 mit izgassam magam,
 izgatom máson eleget. Izgatott

másom, Kun Marcella szerint
 az ezerkilenszáznyolcvanhatot
 nem írom el soha. Akkor kapom az Erikát.
 Erika Erika lesz mindig,
 Eirkának háromnál többször
 direkt se sikerül,
 pedig e irkának jól állna,
 ha legalább még egyszer,
 teszem azt, a címében, vezeklésül,
 mert az életben átsiklom felette. Átsiklóm,

aki felette, Erika volt. Tessék, és megint sikerül,
 pedig milyen nehezen sikerülök ki belőle,
 tizenöt színű könyvjelzőt
 hímez ezerkilenszáznyolcvanhatban
 Az ember targédiájába.
 Az érettségi miatt olvasom újra,
 itsenítem az első kiadás árnyoldalait,
 könyvjelzek, ameddig a sem ellát,
 nem sokkal később jó pár színét
 tángálom be gyakorlasként,
 közöm több legyen a szöveghez.
 Ha azt akarja az ember,
 hogy köze több legyen más szövegéhez,
 tángálja be petrófénynél Erikán.
 Kun a megmondhatója,
 a sorváltás csengőhangja
 hogyan világít rá lap-
 pangóbb összefutásokra.
 Sokra megyek vele, szájban a nyál

összefut a lucskos bannáokat visszaidézve.
 Anyám Márcelnak szólítja nagyanyámat,
 Itsen (korr.: itsen) tudja miért így,
 ékezetten, egy ellel,
 ő is vigyázza a konyhaszekrény ajtaján
 anyám kollázsát a bannáokról
 körmönfont kétellyel ellkapargált
 ekvádori, brazil, kosztarikai matricákból.
 Így, két ellel.

S ha Erika Eirka,
akkor az utóbbinak kábé kosztraikaként
kellene ragadványnevülnie,
ezzel szemben előírásos.

Anyám egyik levont következtetése,
hogy Erika mindőnk tudta nélkül
könyvjelzi be jó párukat,
nekem tetszik ugyan,
ahogyan a jelzőre felhordja,
de anyám hajthatatlan:
ha igaz a vád, büntetni kell.

Én az általánosban tényleg azt hiszem,
hogy a banná inkább jön
Konstantinból, Nápolyból vagy Isztambulból,
Prágával, Párizssal vagy Londonnal
később sem számolok,
azzal sem, hogy megtörténik a targédia:
hajtás után Erika tapaszt kap sebére.
A matricaél úgy vágódik be az ujjbegybe,
akár én a szemközti ház ablakában
korábban fityiszt mutogató lánynál,
mélyen, hirtelen. Mélyből hirtelen lesz,
hirtelenből mély, fityiszból fütyesz.
Mindegy, hogy sírva bírjal vagy bírva sírjal.

Ha már általános, legyen közép is,
eltérő véleményen vagyunk
három egymást követő tanóráján
egy a tanerősségét tanerősségnek felfogó nővel,
három karót bevág nevemnél és magyarnál
a naplóba másfél héten belül.
Másfél héten belül van három órámmal velem.
Szerinte zsigerileg értek a nyelvhez,
elmondja, hogy tanáriban is elmondja,
ezért csesztet irodalomból. Nő bennem

az indulat, ahogy nyúlnak a fenti sorok,
eltérően

ezzel. Csesztessen másképpen, kérem,
de ragozza tovább,
eltérő véleményen lenni
miért nem ajánlatos. Egyáltalán,
véleményen. Egyáltalán, lenni. Vagy nem

kifizetődő. (Eltérően ezzel.) Az itt nem kérdés,
Agyból kapom a hármát na, a picsától,
és itt nem csak a napi Csáthtól kedvéért
ért minden szent a szóból,
szent igaz, a napi Csáthnak meg kell lennie
még ugyanabban a tanévben
a fakultáción, ott emelt az óraszám,
az a tanernő vmilyen Ernőné talán,
Adyt mindketten imádják ugyan,
Madáchot meg egyöntetűen nem.
Összebeszélnek valszeg,
ízibe menten üzibe írják feleleteim,
vagyis azok elmaradása után,
hogy a tanuló harmadjára sem hajlandó
a születési helyet románul mondani,
mert meggyőződése,
hogy annak nincs román neve,
még jó, hogy Madách szülőhelyét
kapásból nem ronthatom el azzal,
hogy azt nem kéri Dolnásztrehovának.

A tanerőnő nem csak következetlen,
hanem hülye is,
Madáchnak nőelvi okból
semmijét nem tanítja ppt kiterjesztésű,
Tragé nevű diákkal,
egyrészt mert olyanok még nem léteznek,
másrészt a Tragét Targénak írnám el úgyis.
Szóval nem csak az igazat mondom fel,
van, aki alvalódít.
(Kérem ezt a szót hátsó felétől értelmezni,
kábé onnan, hogy igazít, majd valódít,
hozzátéve végül az „al” nevű felségjelet.
A tanernő szerint nem tévedne az sem,

aki alva lódításra szólít,
ha valakiről úgy tartaná, álmában is hazudik.)

Az ellenőrzőbe rendszabály szerint
nekem kell a jegyeket beírni,
maradjon meg az érdemi élvezet nálam,
akár apám utánczott aláírásainak
későbbi arcátlan bemutatása.
Hogy apám most meg ne lássa,
elhagyom, hogy hamásítása.

Ha mi s más is tudja,
Madách akkor találkozik apámmal,
mikor az író elgázolja
(ezt máshol elgázolaljának szokásom írni)
Skodával, mert Erikára figyel,
vezetés közben neki dúdolja,
hogy Aroval jöttél, nem Mirázssal,
a nemz. helyzet egyre öko-zoodik,
sejerikkám, te félromán, francia,
vagy tán egészen UAZ,
sejerikkám, a világ tetszhalála az öko-Skodás,
más néven én. Szóval apám szerint
Madách több mindenről tehet,
mint azt gondolnánk,
a bannáokat mindenhol ő címkézi fel.

Alkati kérdés,
évente legalább egyszer felhalmozok
bannáoscímkéket a msikolci
vagy miksolci piacon vett,
Herndá- vagy Herdánkakra
hordott gyümölcsökről,
s mivel itsenítem az egyes csereszavakat
a targédiában, csak aztán dobom ki őket,
ha újraolvasom a művet,
kizárólag azokta keserve.
Ha találok ismét egyet legalább,
ahová a megőrzött,
tizenöt színű jelzőm elhelyezhetem,

a targédiát leteszem, olyan Aranyt
olvasok és Tompát, amelyben Évtá, Eirkát
vagy Kun Macrellát fellelem.
Jelzőt oda már nem teszek.

ARDAMICA ZORÁN

mint hagyaték

nyelv mint hagyaték

a nyelv maradt a hű emberbarátka
noha gyengélkedik s bátortalan
leírni mind mit láttál s cselekedtél
de értik-e beszélnek-e s mily lények?

az elveszett nép nyelvet másra nem hagy
hát sírba húzza – 'sz nem kell senkinek

ha bármi lény lakott e földön eddig:
az valahogyan mind kommunikált

a nyelv marad – beszél a kék madárka
kis pók mutatva sarkot
lő
s bikán a légy
saját nyelvükkel jól elvannak ők

öntelt faj számos nemzetnyelve híján
a föld foroghat – dolgában pihen

maradék mint pillanat

a pillanat ha megmarad neked
örökkön él a múlt után / jövő
előtt fejedbe sejtjeidbe zárva
kis egykeként ki általad nem árva

a pillanat ha megmarad neked
 neked? ki vagy? ki holtan néz időt
 egy órán át? az óralap kietlen
 se szám se mutatók se mért magány

hit és bölcsesség mint hagyaték

silány a nulla bármivel is szorozod
 öli a végösszeget mindenképp
 omló egünkig párolog nemlétünk
 mi fenn nem tarthat ily fogalmakat

az isteni tudás kinek maradna
 hol veszve már az aljas célcsoport
 ábránd hitek kire hagyatnak itten
 halálsoron a pusztulás után

maradék fény

fehér a fény sárholdon innen nézve
 és szagtalan hideg reménytelen
 akár az ár vizén a mocskosrongy-hab

maradna még de úszik elgyötörve
 két pont között a térben mint az élet
 maró huzat gerincén szótlantul

hagyott hazugság

papírmásé a lelked is
 filléres ringyó díszlet

hogyan érdemelne életet
 ha senkinek sem ízllett

mikor befalták s kiköpték
 reciklálhatod százszor

de végül elfogy nincs hitel

kijátszhatatlan számsor

mutatja degradációd
ha részletekben dobtad

kis lélekalkatrészeid
piacra s felkoncoltak

akiknek semmi sem elég
nem mertél védekezni

feladtad mind a terveket
csodálkozol most ez mi

hagyott hazugság itt hever
már most használhatatlan

nincs lény ki ismét felvegye
s így semmit nyom a latban

mint esély

polcra elszabaduló üvegcsótány
mozdulatlanságba dermedt szabadságvágy
a földet érés és darabokra törés előtti pillanatban

összesöpörhetetlenül repül szanaszét
színekbe szedhetetlen történelemként örökre:
törmelékuniverzum egymást taszító csillagai

**egy készülő Madách-ciklusból*

FORGÁCS MIKLÓS

Minden a szín

Szűkösen latyakfehér

1.

minden a szín

pedig hiányzik

kevély a szürke

senki se kérte

boldog a zsácutca

topogó lények

9.

Istenem! – szakad ki a Pornószútból. Istenem! – leheli a Miniszterelnök.
Ez kinek a temploma? - riad föl az Isten.

2.

nincs meg a cél se

a föld víznek látszik

titkos a számtan

szárazság ringat

az összes alak önként

ledérbarna méreg

8.

Ne vonogasd a vállad – mordult rá a Pornószút barátjára a Miniszterelnökre.
Szerinted kitől tanultam – vakkantott vissza a Miniszterelnök barátjának a Pornószútnak. Rám ne nézzetek – szólt az Isten – épp próbálok csipkebokor lenni.

3.

nem az a kép csal

helyettes látvány

csere a szabvány

hát kölcsönvörös

tétován rebben

ragaszkodni kész

7.

Régen minden sikerült első nekifutásra – ma rosszkedvűen ébredt a Miniszterelnök. Régen nekem nekifutás sem kellett – ma a Pornószút sem volt elemében. Deriválsz vagy integrálsz, ugyanazt a szart köpülöd – fordult a másik oldalára az Isten.

4.

stabil a fosztás

remény jön házhoz
minta hasad ki
terhes csöndekből
társra találhat
a magányt ziháló

6.

Azért változnak az idők – sóhajtotta az Isten. A Miniszterelnök és a Pornósz-tár köpni-nyelni nem tudott.

5.

mértéke terror
tulajdonképpen
övé a gubanc
határtalant lát
ambíciót hámoz
a vesztes bohóc

5.

Nem azért kérlek, hogy írd le az arcom, mintha nem tudnám milyen, hanem csupáncsak azért, hogy fejlesszem illetén képességeidet és te magad legyél kénytelen pontosan, láttató erővel, saját apró megfigyeléseidre hagyatkozva fogalmazni – mondta magabiztosan a Miniszterelnök barátjának a Pornószárnak. Nem azért nem írom le, milyen az arcod, mintha nem tudnám, de csupáncsak azért, hogy fejlesszem illetén képességedet és te magad legyél kénytelen pontosan, láttató erővel, saját apró megfigyeléseidre hagyatkozva fogalmazni – mondta magabiztosan az Isten barátjának a Pornószárnak. Nem azért nem szólok hozzátok és nem kérlek titeket semmire, mert nem jutna eszembe semmi, hanem mert nem hiszek a fejlődésben, szerintem egyszerre pusztulunk és gazdagodunk, a kettő kéz a kézben jár, ez mindig így volt és így is marad, tehát már ez is bizonyítja, hogy a fejlődés a tetszhalottak önáltatása, mindazonáltal jószándékotokban nem kételkedem – mondta szerényen a Pornósztár nem is annyira barátainak a Miniszterelnökhöz és az Istennek, mint inkább mindhármójukhoz szólva, a Miniszterelnökhöz, az Istenhez és a Pornósztárhoz, mert egy pillanatra elfeledkezett róla, hogy ő egy közülük, mégpedig a pornósztár, erről később sohasem beszéltek, mert tapintatosan, barátságukra tekintettel, szemet hunytak felette, remélték ez talán mégiscsak a fejlődés vitathatatlan felvillanásaként volt értelmezhető.

6.

mesemondó roggyan
gyomlált égboltig
végső menedéke
elfakadt tetthely
lanyhán porlad ha

utolér szép állat

4.

Én is ember vagyok. Minden látszat ellenére. Bárki is mást állítana. Ember vagyok. – mondta a Miniszterelnök. Én is ember vagyok. De miért ne lennének emberek. Ki vonná ezt kétségbe. Emberek vagyunk. – mondta a Pornóasztár. Én nem vagyok ember – mondta az Isten.

7.

ráér a domb
steril harag
nulla esély
divatmártír
kiprovokál
ezer szilánk

3.

Ölelj meg! – mondta a Miniszterelnök a Pornóasztárnak, majd kissé kényszeredetten hozzátette – Szeretek ölelkezni. Nem baj, ha figyelsz. – bökött állával a Pornóasztár az Isten felé – Zavarhatna, de nem zavar. Dehogy figyelek, csak nézek. – motyogta szenvtelenül az Isten, - ölelkezzetek.

8.

halad a kényszer
leírhatatlan
széttépett album
el se mosódik
péppé bűvöl
a precíz beton

2.

Most mit szeretnétek süppedni vagy nem süppedni ?– kérdezi kíváncsian a Pornóasztár. Fecseg a felszín! – jegyzi meg epésen a Miniszterelnök. Faggasd a meggyet! – provokál az Isten, mert tudja bizonyos tájegységekben a faggatni azt is jelenti kimagozni, nem érdekli a többiek rendelkeznek-e ezzel az információval, egyszerűen csak jól akar szórakozni, de gyanítja ennek a helyzetnek nem lesz nyertese, még akkor sem, ha folklingvsztikai előadást tartani bizonyos szinte elfeledett tájnyelvi fordulatokról, felér egy titkos szertartással.

9.

szagtalan szégyen
babonát bérel
korlátlan bíbor
számol a kéjjel
bőrbe kötözve
szétfolyón éber

1.

Ha én, lokális Isten vagyok, akkor te is lokális vagy, méghozzá egy menthetetlenül lokális Miniszterelnök, na és te rólad már ne is beszéljek, nincs lokálisabb, mint egy helyi jellegű Pornósztrár – nézett unottan barátai szemébe a lokális Isten, de nem hagyta el a derű, a derű pedig lokálisan is ragadós, így a barátok együtt merengtek tovább, abban reménykedve, hogy nekik egymás előtt már soha többé nem kell magyarázkodniuk.

Rémültfeketén parttalan

Molnár Kálmán: Madách-álmok (2016)

BARANYI FERENC:

Ajkáról vérként buggyan

A salgótarjáni Madách Imre Gimnázium diákjainak

Mit üzen névadótok, amikor
„milliók” nem *egy*, csak *egyese*k miatt
hordják a jármot, hogy a bankjegyek
piramisokká összeálljanak?

Mit üzen ott a szalmakomisár,
hol szalmát csépel, kinek esze van,
mert a kipergett semminek magas
árából holtig élhet gondtalan?

Mit üzenhet a csillag-vallató
egy bolygón, hol már a Betlehemi
csillag is ahhoz vezet, aki a
világot akarja megdönteni?

Mit üzenhet az író, akinek
ajkáról vérként buggyan a beszéd,
s csak alvadt szósznak minősíti azt
egy *nyomorú faj*, *gyáva nemzedék*?

Csak azt üzeni, amit hajdanán,
s amit, ha élne, ma is vallana:
„A cél halál, az élet küzdelem,
s az ember célja a küzdés maga.”

1998

ÁDÁM TAMÁS

Madách

Erzsike ott feküdt a patak partján
Csesztvén, részegen. Így beszélték nekem
a csesztveiek sok évvel ezelőtt,

bár nem hiszem. A kóbor kutyák
körbejárták. Imre meg csak szenvedett.
Talán a szigorú szájú anyja miatt történt
ez így, mással is megesett.

Aztán jött a nagyokos: nem adhatott mást,
mi, lényegem. Tovább ment mindegyikük.

Most meg itt állok, az ifjakat kérdezem.
Saját falujukban azt sem tudják,
hogyan itt élt vagy nyolc évig Madách.
Hátborzongató történet ez.

A hárs is kiszáradt az udvaron,
pedig még csupán háromszáz éves volt.
Utoljára Kerényi Ferivel láttam,
minden csuda volt.

ifj. Szabó István: Madách Imre és Fráter Erzsébet (Csesztve, Múzeum)

PRAZNOVSZKY MIKLÓS

Madách Imre jubiláris születésnapjai

1923**A Kisfaludy Társaság Madách-ünnep**

Madách Imre születésének százados évfordulója alkalmából bensőséges ünnepet rendezett tegnap délelőtt a Kisfaludy Társaság az Akadémia dísztermében. Az ünnepség az evégből összehívott rendkívüli közgyűlés keretei között zajlott le, s a kormányzón kívül megjelent rajta társadalmunk színejava, hogy ezzel is hódoljon Madách halhatatlan szellemének. Az elnöki megnyitót Vargha Gyula mondotta.

Idézett Arany János beszédéből, aki hat évtizeddel előbb emlékezett meg ugyan ezen a helyen Madáchról és örökszép művéről. Ezután Sajó Sándor olvasta fel Madách ünnepe című ódáját, végül pedig Vojnovich Gézának Madách és műve címen előadott értekezését hallgatta meg nagy figyelemmel az illusztris közönség. Vojnovich ebben a tanulmányában összefoglaló képét adta Madách életének.

Fejtegette, hogy a Madáchot szinte megsemmisítő csapások után minő csírából éledt Az ember tragédiájának alapeszméje. Majd beszélt a nagy mű költői szépségéről, amelyben az emberiség élete úgy van felfogva, mint az egyéni, ezzel a halhatatlan műben nemcsak az örök ember, hanem a kiváló egyén nagy problémái is szóhoz jutnak.

Új Nemzedék 1923. október 16.

1948**A dolgozók rádió színháza**

Legközelebbi adásában Madách születésének 125. évfordulójáról emlékeznek meg. A Dolgozók Kulturális Szövetségének központi munkásszínhátszói ez alkalommal a „Civilizátor”-t adják elő Szendrő Ferenc rendezésében. Múlt és hagyomány találkozik majd benne a legmaibb szellemmel és játéktípussal.

Szabad Nép 1948. január 9.

1973**Madách-emlékünnepek a megyében**

Jeles szülötté emlékezik ezekben a napokban Nógrád megye, születésének 150. évfordulója alkalmából. Számos intézmény, iskola megemlékezik a magyar irodalom nagy kincse, a Tragédia költőjéről. A salgótarjáni Madách Imre Gimnázium és Szakközépiskola, amely egyúttal ünnepli fennállásának félévszázados jubileumát is, ez alkalomra ünnepségsorozatot állított össze. A megyei múzeumi

szervezet és az iskola közös kiállítással is készült az emlékezésre. A kiállítás megnyitására az iskolában ma délután három órakor kerül sor, megnyitót dr. Molnár Pál megyei múzeum igazgató mond. A tárlat bemutatja a félévszázados iskola történetét, s emléket állít névadójának, Madách Imrének.

Az ünnepségeket Salgótarjánban a Madách Imre Gimnázium, a Nógrád megyei Tanács és a KISZ megyei bizottsága közösen rendezi.

A salgótarjáni József Attila Művelődési Központban január 20-án délelőtt 11 órakor emlékeznek meg Madách Imréről, az iskola névadójáról. Kerényi Ferenc irodalomtörténész előadást tart, közreműködik a Madách Imre Gimnázium és Szakközépiskola irodalmi színpada.

Január 28-án délelőtt kilenc órai kezdettel kerül sor ugyancsak a Megyei Művelődési Központban a Petőfi és Madách vers- és prózamondó verseny megyei elődöntőjére, másnap pedig a verseny megyei döntőjére.

A megyei központi Madách-ünnepségre Balassagyarmaton kerül sor január 20-án. Megkoszorúzzák Madách Imre szobrát. Koszorút helyeznek el a megyei pártbizottság, a megyei tanács és a Hazafias Népfrent, a Balassagyarmati városi Tanács, a társadalmi és a tömegszervezetek, s a Madách nevét viselő intézmények képviselői. A város egyik legszebb épülete, a volt vármegyeháza (jelenleg szociális otthon) falán levő emléktáblát a Madách Imre Irodalmi Színpad tagjai koszorúzzák meg. Délben Csesztvén a Madách-kúria parkjában levő Madách-portrét koszorúzzák meg a helyi tanács és a Madách Termelőszövetkezet képviselői.

Délután a Balassagyarmati Tanács dísztermében kerül sor a Nógrád megyei Tanács által alapított Madách-emlékplakettek ünnepélyes átadására, este pedig díszünnepség lesz a városi Mikszáth Kálmán Művelődési Központban. Ünnepi megnyitót mond Illés Miklós a megyei tanács elnökhelyettese, a költő életútját dr. Németh G. Béla, a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem docense méltatja.

Ezután a veszprémi Petőfi Színház mutatja be ünnepi Madách-összeállítását. A megyei múzeumi szervezet új Madách-kiállításokat nyit 1973-ban. A balassagyarmati Palóc Múzeumban április 4-én nyílik meg az az időszakos emlékkiállítás, amely két hónapig várja majd az érdeklődőket. A felújított csesztve-i Madách-kúriában május 1-én nyitják meg az új koncepció szerint létrehozandó állandó emlékkiállítást. A korábbi 1964-től volt látható.

Nógrád, 1973. január 17.

1998

„Madách: fogódzó a történelemhez”

„Mindannyian tudjuk: ez a mostani, az 1998-as esztendő bővelkedik a jelentős évfordulókban. Nemzeti történelmünknek, irodalmunknak sok olyan eseménye történt éppen 150, illetve 175 évvel ezelőtt, amelyek mellett nem mehetünk

el megrendült vagy emelkedett megemlékezés nélkül – mondta Magyar Bálint művelődési és közoktatási miniszter tegnap Balassagyarmaton, a Mikszáth Kálmán Művelődési Központban tartott ünnepi beszédében, amellyel megnyitotta az országos Madách-emlékét.

A miniszter utalt az 1848-as márciusi forradalomra, a magyar történelem talán legszebb, legfényesebb ünnepére, de mint mondta: ugyanígy az irodalmat, azaz történelmünk lelkét illetően is van okunk az ünnepi megemlékezésre.

1823-ban, 175 évvel ezelőtt két hatalmas alakja született a magyar költészetnek, Petőfi Sándor és Madách Imre. A rajongó, mindent akaró, a forradalmi szenvedélyt megtestesítő Petőfi és a tépelődő, önmagát emésztő, bölcsélettel és iróniával küzdő Madách két oldalról fogta közre magát a forradalmat, a század legnagyobb eseményét...

Madách életében azt láthatjuk, hogyan kell és lehet élesen és tisztességesen szembenéznünk történelmünkkel, kibontakozási ígéreteivel és csapdáival, illúzióival és nehézségeivel, távlataival és buktatóival... A forradalom utáni évek erkölcsi parancsa természetesen állította Madách Imrét az üldözöttek oldalára – mondta Magyar Bálint.

Sok nemzedék ő általa tanulta meg látni a történelmet. A Madách-hagyomány talán legnagyobb értékének Magyar Bálint azt nevezte, hogy fogódzót nyújt a történelem szemléletében. Az ember tragédiáját minden korban időszerűnek nevezve nem tartotta véletlennek, hogy az ötvenes évek diktatúrája betiltotta ezt a művet, amely megkérdőjelezi az elnyomó, ideologikus hatalom létjogosultságát, fenntartja a független egyéniség igényét, a szabadság eszméjének időszerűségét képviseli – ma is.

– Ezért érdemes tisztelettel emlékeznünk rá más történelmi helyzetben, más történelmi tapasztalatokkal rendelkezvén is – mondta a Madách-emlékét megnyitóján Magyar Bálint. Nógrád Megye Közgyűlése az idén Andor Csaba budapesti Madách-kutatónak, Erdei Sándor salgótarjáni szobrászművésznek és a Balassagyarmati Rézfúvós Kvintettnek (tagjai: Ember Péter, Gyimesi László, Rampasek Tamás, Tóth Miklós és Veres István) ítélte a Madách-díjat, amelyet szintén Magyar Bálint adott át.

Nógrád Megyei Hírlap 1998. január 17.

2023

Kezdetét vette a Madách-emlékév programsorozata

Születésének 200. évfordulója alkalmából az alsósztrégovai Madách-kastélyban ünnepélyes keretek között a község posztumusz díszpolgárává avatták Az ember tragédiája szerzőjét. A január 19-ei eseménnyel ünnepélyesen megkezdődött a Madách-emlékév.

Mint Jarábik Gabriella, a Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma igazgatója kifejtette: az intézmény célul tűzte ki a magyar irodalom kiemelkedő, jeles alkotójának, Madách Imrének a kétszázadik születésnapjáról való méltó megemlékezést.

„Mindez az érték, a mérték, az egyetértés jegyében, a közös múlt tudtával és a közös jövőbe vetett hittel, méltósággal, nagyjaink iránti mély tisztelettel, s a jelenkornak megfelelően egy olyan egész éven át tartó, a művészet, tudomány és közművelődés területén zajló rendezvénysorozattal valósul meg, amely a magyarság és a szlovákság számára példaértékű. Ezen rendezvénysorozat első állomása Alsósztrégova, ahol a község polgármestere az önkormányzat jóváhagyásával Madách Imrét in memoriam díszpolgárrá avatták” – hangsúlyozta. Az ünnepi esemény egyben a Madách-emlékév nyitánya volt. Hozzátette: szélesebb szakmai és társadalmi egyeztetés eredményeként hirdették meg az emlékévet. A közös gondolkodás és az együttműködés jegyében kezdték el az emlékév programjainak összehangolását és azok szervezését. Ekkor merült fel Madách Imre díszpolgárrá avatásának az ötlete is.

„Madách Imre számos ponton kötődik a községhez, hiszen ott született, élt és ott van eltemetve is. A kastélyban írta meg a legismertebb művét. S általa került be Alsósztrégova neve az irodalmi köztudatba” – húzta alá az igazgató.

Luboslav Dobrocký, Alsósztrégova polgármestere és a község képviselő-testülete támogatta a javaslatot.

A kastély épületében Praznovszky Mihály, az ismert Madách-kutató mondta a laudációt, kiemelve Madách munkásságát és a községhez való elválaszthatatlan viszonyát. Az ünnepség végén mécsest gyújtottak a díszteremben lévő Madách-mellszobornál. Az ünnepségre meghívást kaptak Madách Imre leszármazottai is.

Még januárban elindul a gazdag programsorozat. A Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma már összeállította az emlékév igen gazdag programjavaslatát, melynek folyamán tárlatokat, szakmai konferenciát és könyvbemutatót szerveznek, emellett különféle pályázatokat, valamint verseket hirdetnek meg az év folyamán. Az emlékév ünnepélyes megnyitását követően alig pár nappal kerül sor a következő programra. Január 25-én nyitják az Írtam egy költeményt című emlékkiállítást a Szlovák Nemzeti Múzeum pozsonyi épületében. A háromnyelvű (magyar, szlovák, angol) tárlat bemutatja Madách életét, a tragédia születését és a művet. A tárlat mintegy másfél éven át lesz látható az intézmény Vajanský rakpart 2. szám alatti épületében.

Márciusban Madách Imre összes művét mutatják be könyvbemutató formájában. A március 26-ra tervezet program időpontja nem véletlen, hiszen a szerző 1860. március 26-án fejezte be a legismertebb művét. Vándorkiállítást is szerveznek, mely Madách életét és Az ember tragédiáját dolgozza fel. „A vándorkiállítás azért fontos, hogy általa Madách szellemisége könnyedén eljuthasson

a felvidéki magyar tanintézményekbe” – fogalmazott Jarábik Gabriella. A vándorkiállítás első állomása Alsósztrégován lesz, majd várhatóan elsőként a nagykürtösi régiót járja be a tárlat.

A múzeumok éjszakáját Pozsonyban és Alsósztrégován is Az ember tragédiájának szentelik az idei esztendőben. Részletek hangzanak el a műből.

Júniusban és augusztusban szabadtéri rendezvényekkel készülnek a Madách-kastély parkjában. A tervek szerint itt olyan települések mutatkoznak be, melyek kapcsolódnak Madách Imre és Fráter Erzsébet életéhez.

Októberben kétnapos nemzetközi Madách-konferenciát szerveznek a Madách-kastélyban.

Novemberben a múzeum a szlovákiai Madách Egyesülettel közösen *MI 200* címmel egy antológiát ad ki. A kötetben a Madách-díjasok emlékeznek meg Madách Imréről és Az ember tragédiájáról. A Vasárnap hetilappal közösen Madách 200 címmel kvízt indítottak, havi rendszerességgel közlik a feladatokat. Az első feladatsor a január 17-ei lapszámban található. A vetélkedő novemberig tart.

A Komáromi Jókai Színházzal közösen középiskolások részére szerveznek irodalmi vetélkedőt.

Amint látható, igen színes programmal készül a Szlovák Nemzeti Múzeum – A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma Madách Imre születésének a bicentenáriuma

„Felvidék.ma”, internetes portál 2023. január 20.

Madách kiállítás a MNM Palóc Múzeumban

A Magyar Nemzeti Múzeum és a MNM Palóc Múzeum Madách születésének 200. évfordulója alkalmából, Nógrádból a halhatatlanságba címmel kiállítást rendezett. A nagyközönség számára 2023. január 20-án nyitották meg a balassagyarmati múzeumban a látványos, rendhagyó tárlatot. Rácz Rita muzeológussal a kiállítás kurátorával beszélgettünk.

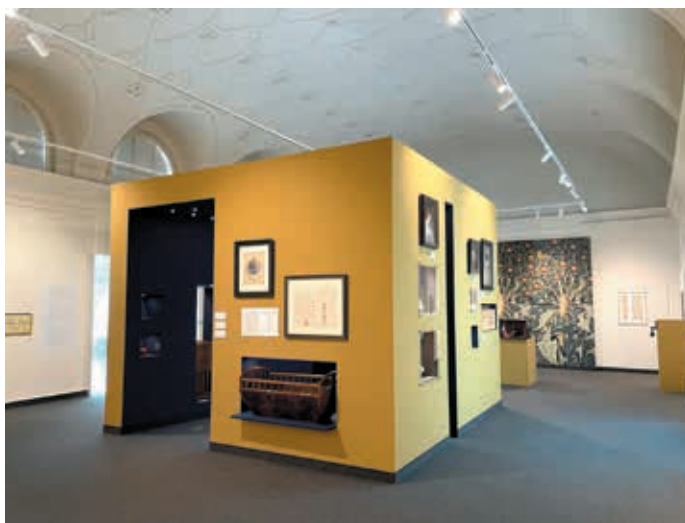
– *Mikor fogalmazódott meg a kiállítás ötlete?*

– Egész Nógrád megye jó ideje készül a bicentenáriumra. Ha jól emlékszem 2022 tavaszán ültünk össze Salgótarjánban már a megyei önkormányzat illetékeseivel, de végül az MNM lett a kiállítás szponzora. A kiállítás a Magyar Nemzeti Múzeum és az MNM Palóc Múzeum közös munkája. A tárgyak gyűjtése, a forgatókönyv készítése még a múlt évben elkezdődött, és még nyáron felvettük a kapcsolatot a Madách-műtárgyakat őrző múzeumokkal. Aztán az MNM látványtervezőjével és kiállításrendező-csapatával dolgoztunk a helyszínen kb. egy hónapon át. Sajnos nem sikerült minden kiszemelt tárgyat megszerezni, mert ez egy nagyon fontos évforduló, sokan terveztek kiállítást. Aztán azzal is szembe kellett néznünk, hogy nagyon kevés Madách-relikvia érhető el a múzeumainkban, a gyűjtőknél lévő tárgyakat pedig nehéz felkutatni. L. Simon László, az MNM főigazgatója személyesen is segített a tárgyak kölcsönzésének intézésében. Azért sem volt könnyű a helyzet, mert a múzeumok nem szívesen adják oda féltett kincseiket, azaz nem jellemző, hogy eredeti tárgyakat kölcsönöznek.

– *A kiállítás betölti a hatalmas teret, az oldalfalakat, s középén is ki lett alakítva egy zártabb tér. Ha a vendégek balra haladnak, a kezdetektől információt szerezhetnek a Madách családról Árpád fejedelemtől Grosschmid Péterig. A családfa régi időre nyúlik vissza? Valóban találtak kapcsolódási pontot Árpád fejedelemig?*

– Igen, Andor Csaba, Madách-kutató részletesen ír erről életrajzi könyvében (Andor Csaba: A siker éve:1861 Madách élete Madách Irodalmi Társaság Bp. 2007) A Madáchok II. Endre koráig vezették vissza családfájukat, az első ismert őst Radon Comes néven tartották számon. Egy későbbi családfakutatás kiegészítette a sort egy Nyárad nevű őssel. Ezt látjuk a Madách-család nemzedékrendje táblaképen. De ez az ábrázolás szigorúan egyenes ági és csak férfi felmenőket jelöl.

A terem északi falán végigfutó, portrékkal kiegészített „girlandot” egy hatalmas, szerteágazó családfa alapján készítettük. Ezen szintén a felmenőket látjuk, de azért lett ilyen terjedelmes, mert bekapcsolódott a „női vonal”, azaz már női ágon is követjük az őseket visszafelé az időben. Itt a kiállításban csak Árpádig, de Andor Csaba, akitől az alapanyagként szolgáló családfát kaptuk, a fent említett könyvében Ádámig és Éváig követte őket.

Részlet a kiállításból (Pásztor Éva felvétele)

Azt a családfát, ahol id.Madách Imre és Majthényi Anna utódjait követhetjük nyomon, azért tartom izgalmasnak, mert láthatjuk, mennyi Madách-leszármazott él a nagyvilágban, és rávilágít a Madách és a Grosschmid-(Márai)-család összefonódására. Ezt a családfát a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumának kollégái készítették.

– *Madách Imre életének kronológiájával is találkozik a látogató. 34 pontban foglalja össze életének legfontosabb eseményeit. A bölcsőtől a sírig a legfontosabb tárgyakat, dokumentumokat mutatja be a kiállítás. Melyek ezek?*

– A kezdet és a vég: Madách bölcsője és végrendelete, a sztregovai és a csesztvei anyakönyv lapjai. De itt vannak egyetemi évei alatt használt vívómaszkjai, egy kis esztergált és fényesre csiszolt „Fabrika”, amit szintén pesti évei alatt készített. A Tragédia dedikált első kiadása, a Lantvirágok kis kötete, röpiratai, egy ősfotó a költőről, levelei, jegyzőkönyvei, a család levelesládája és Madách festményei.

– *Madách főművének illusztrálásával sok művész foglalkozott. Miért éppen Jankovics Marcell munkája kapott kiemelt figyelmet?*

– Sok illusztráció és több mint 40 teljes sorozat készült, dúskáltunk a lehetőségekben. Szerettünk volna eredetiben egy teljes illusztráció-sorozatot bemutatni, s mivel Jankovics kortárs alkotó, az ő illusztráció-sorozata még egy kézben van. Felesége (özvegye) bocsátotta a múzeum rendelkezésére. Dr. Blaskó Gábor pedig 2021-ben az MNM Palóc Múzeumnak ajándékozta egyedi könyvgyűjteményét, amiben a Tragédia összes Magyarországon megjelent kiadásából van egy-egy darab. Ebből válogattunk bibliofil díszkiadásokat. Olyanokat is sikerült bemutatni, amik teljesen egyedülálló darabok. Az 1920-as Pantheon díszkiadás első ötven számozott kötetének borítója egy-egy eredeti Haranghy-festmény.

– *Jobbra haladva, a bejáráttal szemben, a hátsó színes falon hatalmas ablakokat nyitogathat a látogató. Az elsőtől a tizenötödik színig, Madách halhatatlan művének egy-egy jelenete látható, más és más alkotó illusztrációjával, majd a szín összefoglalójával.*

– Rengeteg művész készített illusztrációkat a műhöz. Biztos nincs olyan magyar irodalmi alkotás, ami több művészt „bűvölt volna meg”, mint a Tragédia. Ahány művész, annyi látásmód, és a képek, műalkotások sokfélesége nagyon jól tükrözi a Tragédia gondolati gazdagságát, hatalmas erejét, s azt az óriási vonzerőt, ami 160 éve inspirálja a művészeket. Azt hiszem, mondhatjuk, hogy a Tragédia erősen megosztó. De a születése óta oly sokszor negatívnak, cinikusnak, istentagadónak, pesszimistának bélyegzett alkotást – úgy látszik még a negatív kritika is csak erősíti, mert egyre több művészt sarkall arra, hogy igazolja az ellenkezőjét.

A Hangpont a Tragédia nemzetközi sikerét idézi meg. A könyv még nem is került forgalomba, amikor a Pester Lloyd már német nyelvű ismertetést közölt róla, és lehozta a 3. szín fordítását. Az első teljes német fordítás 1886-ban jelent meg a Fischer Könyvkiadónál. Azóta a művet több mint 40 nyelvre fordították le. Az érdeklődők az utolsó mondatot: Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál! Hallgathatják meg különböző nyelveken anyanyelvi beszélők tolmácsolásában: angol, [brit, amerikai] francia, német, olasz, spanyol, [andalúz], portugál, norvég, svéd, dán, finn, bolgár, orosz, szerb, lengyel, héber, hindi, cseh, szlovák, észt, japán, arab, török nyelveken és különböző magyar dialektusokban.

A kubus falára szerelt érintőképernyős alkalmazás azért hasznos, mert a kiállított tárgyak mellett csupán rövid címfeliratok szerepelnek, az érdeklődők ezen az informatikai alkalmazáson keresztül juthatnak bővebb információkhoz.

– *Most nézzünk be a középén elhelyezett térbe! Bensőségesnek érzi az ember, hogy itt egy kicsit szorosabban együtt lehet Madáchcsal. Nem csak a zárt hely hozza meg ezt az érzetet, hanem az a látvány és információ, amellyel találkozhat. Miért lehet ilyen érzése az embernek?*

– Mélykék falak, a mennyezeten ragyogó „csillagok”, a falakon ősi szimbólumok, szimbólumokká vált tárgyak. Ez itt már-már egy szakrális tér, egy szentély.

Időtlen hely, ahol a költő használati tárgyai, gondolatai, szavai vesznek körül. Igen, szinte úgy érezhetjük: itt találkozhatunk vele.

A Hangpont anyagának az összegyűjtése nehéz volt – de inkább lelkesítőnek mondanám. Miután többnyire angolul - elmagyaráztuk a kiszemelt 'beszélőknek', hogy miben kellene részt venniük, kivétel nélkül mindegyikük azt mondta: I will do it! Most pedig óriási élmény hallgatni, ahogy a fél világ mondja a Tragédiát.

Madách Imre-szobrok Nógrád vármegyében

Madách Imre költő és drámaíró alakja számos képzőművészt megihletett, akár személyiségén, akár legnagyobb alkotásán, „Az ember tragédiáján” keresztül. Jelen tanulmányom elsősorban a Nógrád vármegyében látható azon köztéri szobrokkal foglalkozik, melyek Madách Imrének állítanak emléket.

Az ország legelső Madách-szobrát Nógrád akkori székhelyén, Balassagyarmaton állították fel. Ezzel kapcsolatosan a következőket írta a „Képes Vasárnap” című lap 1937. szeptember 26-i száma: *„Végre szobor örökíti Madách Imre emlékét. Nógrád és Hont közigazgatásilag egyesített vármegyék közönsége felavatta Nógrád megye nagy szülöttének szobrát Balassagyarmaton. A város Horthy Miklós terét díszíti vörös márványtálpalozaton a halhatatlan költő bronzszobra Sidló Ferenc szobrászművész alkotása. Újabban vitatott értékű közéleti szereplők — történelmi távlat idejét sem várva meg — haláluk után tüneményes, tehát rejtélyes gyorsasággal jutnak szoborhoz, emlékműhöz. Viszont hetvenhárom évnek kellett eltelnie, míg Madách Imrének szobrot emeltek szülőföldjén. Igaz, hogy a világháború is késleltette, mert a korábban gyűjtött összeg elértéktelenedett.”*¹

Ugyanakkor az ország első Madách-szobrának felállítását félévszázados vita előzte meg. A „Vasárnapi Újság” 1883. június 10-i száma erről tudósít: *„Balassa-Gyarmaton a közelebbi napokban a Madáchnak emléket állító bizottság ülést tartott Szontagh Pál elnöke alatt. Kimondták, hogy a létesítendő emlék ne szobor, hanem «Madách Imre emléke» címén nemzeti irányú közművelődési alapítvány legyen.”*² Ezzel azonban a vita nem dőlt el, bár a világháború közbeszólt, és csak az 1930-as évek elején kezdték újra ösztönözni a szobor felállításának ügyét. A kiírt pályázatra 140 pályamű érkezett, amiből a bizottság nem tudta kiválasztani a nyertes alkotást, végül pedig a felállítás helyszínét is megváltoztatták. A másodszorra kiírt pályázat nyertese Kisfaludy Stróbl Zsigmond műve lett, ami ugyan elkészült, de soha nem került felállításra. A hosszas huzavona után Nógrád vármegye 1935-ben hirdetett egy zártkörű pályázatot Balassagyarmatra, a Törvényszéki Palota épületével szemközti területre, az első világháború éveiben lebontott egykori vármegyeháza helyére. A pályázatra három művész jelentke-

1. Felavatták a legnagyobb magyar drámaköltő szobrát. In: Képes Vasárnap, 1937. szeptember 26.

2. Madách-emlék. In: Vasárnapi Újság, 1883. június 10. 374.p.

zett: Pátzay Pál, a salgótarjáni születésű Bóna Kovács Károly, illetve a későbbi nyertes, Sidló Ferenc.

Sidló Ferenc (1882–1945) az iparművészeti iskolában kezdte meg szobrászati tanulmányait, majd a Képzőművészeti Főiskolán folytatta Stróbl Alajosnál. Tanult a bécsi Szépművészeti Akadémián, és 1904-től a müncheni Képzőművészeti Akadémián. A hároméves római ösztöndíja után az antik Róma és Michelangelo művészetének hatása alatt állt. Művei historizáló, klasszicizáló alkotások. Balassagyarmati Madách-szobrát egyik kiemelkedő főműveként tartják számon. A magas márványtalpazatra helyezett monumentális bronzszobor ülő helyzetben ábrázolja a „Tragédia” íróját. A szobrásznak „a gondolkodó, az emberi lét problémáival viaskodó költőt kellett ábrázolnia, akinek alakjában, gesztusában, arckifejezésében kifejeződik *Az ember tragédiájának* eszmei mélysége. A portréhűséget szimbolikus kifejezéssel párosította. A puritán nyugalom, a formai nagyvonalúság a lélek belső izgalmát takarja, az alak szinte széjjelrobban a feszültségtől, de a formák abroncsa összetartja a tömeget.(...) Az expresszió nem öntudatlan mélységeket revelál, de olyan titkokat, amelyeket csak a zseni legéberebb gondolkodása sejt meg. Sidló Madách lánglelkét formálta meg kivételes plasztikus tömörséggel”³

Sidló Ferenc: Madách, 1937, Balassagyarmat

3. Ybl Ervin: Sidló Ferenc legújabb szobrai In: Magyar Művészet, 1936. 300-301. p.

Az 1937. szeptember 19-i szoboravató ünnepségen Neográdi Horváth Sándor polgármester a következő szavakkal vette át a város nevében a szobrot: „Madáchnak és kortársainak a hősi küzdelem volt életük a nemzeti szabadságért, a szuverén államiságért, a nemzeti nyelvért és karakterért s a nógrádi vármegye-ház közgyűlési terme is tanúja volt e küzdelemnek. Itt van helye Madách Imre szobrának, az ősi székház tövében, ahonnét elindult, itt van helye ebben a városban, ahol ércalakját körülsuhogja a Sztregova felől fújdogáló szellő és elhozza hozzá rab magyarok sóhajtásait. Köszönöm a nemes vármegye áldozatkészségét s fogadom, hogy Madách Imre ércbeöntött alakját kegyelettel őrizzük, szellemi hagyatékát...”⁴

A szobor alkotója Madách Imrét zsinóros mentébe öltöztette, utalva arra, hogy e városban vármegyei tisztviselőként, táblabíróként majd aljegyzőként dolgozott. Ugyanakkor Madách jellemét és szellemiségét is hűen mintázta meg. Madách magasba emelkedő, felfelé mutató jobb és lefelé mutató bal keze ég és föld különbözőségét a nagy műben megvalósuló közös izzását és ellentétét fejezi ki, az örök isteni törvényeket hangsúlyozza a kezek játékával. Az író alakját szinte kirobbanó érzésekkel tölti meg, minden tagjából érződik a feszültség, amit a drapéria is erőteljesen hangsúlyoz, a szobor összképe mégis teljes nyugalmat áraszt. A lefelé tekintő, elkomorodó arc a gondolkodó ember magányosságát mutatja, egy olyan bölcselőt, aki már végigjárta „a menny és a pokol útjait”.

Magyarország második egészalakos Madách-szobrát Salgótarján városközpontjában találjuk a Bolyai János Gimnáziumhoz vezető lépcsősor mellett. Varga Imre 1969-ben felavatott Madáchot ábrázoló szobra az íróhoz méltóan nagy lélegzetvételű, ugyanakkor egészen puritán alkotás. A légiesen karcsú szobor monumentalitását növeli a hosszú nyak, és kissé felfelé tartott fej mellett az egyszerű, leperszerű köpenyruházat is, s a testbe szinte beleolvadó karok. Az oszlopszerű mozdulatlansággal ellentétes a bölcsességet sugárzó arc a hatalmas bajusszal és a szomorú, vagy inkább fájdalmas szemekkel. Varga Imre Madách belső jellemét vetíti rá a külső látványra is. Nem a megyei tisztségviselő, a zsinóros öltözkű Madách ez, hanem a töprengő, álmodozó, profetikus csesztvei remete. „A felfogásom az, – nyilatkozta Varga Imre a szoborról –, ítélik zseninek vagy dilettánsnak Madáchot, abban azonban azt hiszem, nem tévedek, hogy nagyon egyszerű, rendkívül tiszta és puritán jellem volt. Azt éreztem hát legfontosabbnak, hogy lefejtsem róla a sallangokat, melyeket a romantikus Madách-szemlélet, a történelem- és irodalom-szemlélet rárakott. Hogy ezektől letisztítva, egyedül a belső valóságát láttassam, minden zavaró és elterelő felesleg nélkül.”⁵ Varga Madách Imréről készült munkája eredetileg egy helytől független pályázatra készült,

4. Hegedűs: Hetvenöt éves a gyarmati Madách-szobor. In: Nógrád Megyei Hírlap, 2012. október 2. 2.p.

5. (barna): Szobor a tű hegyén. Nógrád, 1967. október 7.) 4. p.

s csak később, az alkotásnak helyet keresve választották ki Salgótarját, azt a méltó környezetet, ahol ma is áll az „iskolák hegyén”, annak mintegy szellemi meghatározójaként.

Csesztvén az író halálának 100. évfordulóján avatták fel a Madách-kúria parkjában Vigh Tamás Madách-szobrát. A nógrádi kisközség kúriájában „Az ember tragédiájának” szerzője 1844 decembere és 1853 szeptembere között lakott feleségével, Fráter Erzsébettel, és itt születtek a gyermekei is. A centenáriumi ünnepségen Jobbágy Károly költő e szavakkal köszöntötte az érdeklődőket: „Úgy járjon minden csesztvei ebben a faluban, hogy Madách gondolatai, szavai ezeken az utakon születtek, ezt a tájat nézte, még laza betűivel papírra vetette őket. Bár a Tragédia Sztrégován született, a régi házban, de Csesztvén fogant, itt alakult át írója ifjúból erre az alkotásra kész férfivá”.⁶ Madách Imre és Fráter Erzsébet 1845 júliusában kötött házasságot, majd kilenc évvel később, 1854 júliusában írták alá a válási szerződést. Innen hurcolták Madáchot börtönbe 1852 nyarán, amiért Kossuth Lajos titkárát bűjtatta. Csesztvén fogadta a Tragédia felfedezőjét, Arany Jánost is.

Vigh Tamás Kossuth-díjas szobrászművész Madáchot ábrázoló alkotása tökéletesen, ugyanakkor szerényen illeszkedik a környezetébe, keskeny formájával méltóságot sugároz. A gránittalapzatra állított bronz fej magába sűríti Madách karakterét, szellemiségét, visszaadja arcvonásait és hangsúlyozza lelkivilágát is. Mindezt a behunyt szem ábrázolásával erősíti a szobrász, ami Madách elmélyültségét hivatott megjeleníteni. Vigh Tamás Madách portréja tökéletesen illeszkedik abba a kubisztikus stílusba, amit az 1960-as években alakított ki művészete egyik jellemzőjeként.

A csesztvei Madách emlékkiállítás részeként látható ifj. Szabó István gipszből készült szobra Madách Imréről és feleségéről, Fráter Erzsébetéről. A Benczúr-falván élt és alkotott Munkácsy-díjas szobrászművész legfőbb vágya volt, hogy az elkészült kettős szobrot bronzba öntve láthassa a csesztvei parkban. Arra szánta, hogy a kiállítóhelyre látogatókat az ő Madách házaspárja fogadja. Ifj. Szabó István egész alakos alkotása a Madách-házaspár boldogtalan időszakába enged bepillantást. A bánat, a szomorúság hatja át az alkotást. Az író gondolataiba mélyed, kezét hátul összekulcsolva sétál, szinte ügyet sem vet feleségére. Fráter Erzsébet férje vállára teszi a kezét, testtartása görnyedt, s enyhén elfordul férjétől. Másik kezében kendőt tart, ami szintén a búskomorság érzetét erősíti. A fiatal feleség alakjából a mellőzöttség sugárzik. Ifj. Szabó István szobor-kompozíciójának legfőbb erénye abban rejlik, hogy bár két boldogtalan embert

6. Művét más nemzetek millióinak szívéhez vitték el. In: Nógrád, 1964. október 4. 1.p.

ábrázol, a szemlélő mégis meglátja emögött az egykorvult szerelmet, illetve az összetartozás, egymáshoz tartozás iránti erős vágyat is.

Ifj. Szabó István édesapja, a Kossuth-díjas id. Szabó István Madách-mellszobra Mátraverebélyben, a Madách Imre Általános Iskola udvarán áll. Az alkotást 1972-ben, Madách születésének 150. évfordulója alkalmából avatták fel. A mészkből készült életnagyságú portré magas talapzaton helyezkedik el. Az

Varga Imre: Madách, 1969, Salgótarján

alkotó az íróat kissé leszegett fejjel, melle előtt összefont karral, komoly arccal, csokorra kötött sállal ábrázolja, ezzel hívva fel a tanulók figyelmét a madáchi eszmékre, a küzdő, minden nehézségen diadalmaskodó ember eszményére.

A Koltai László fafaragó által készített Madách-portré Keszeg község parkjában áll. Madách Imre gyakran megfordult Keszegen élő nővérénél, Madách Máriánál. E kötődés révén őrzí a település Madách Imre emlékét.

Bobály Attila, a Somoskőn élt és alkotott szobrászművész számos ismert személyiség portréját készítette el megyeszerte. Madách Imréről készített mész-kő alkotását Szügy községben találjuk. A település 1988-ban átadott új iskolájának parkjában ugyanekkor avatták fel Madách Imre portrészobrát is. Madách határozott tekintetű alakja mereven néz előre, mintha az iskola diákjainak mutatna utat a jövő felé.

Salgótarjánban a Madách Imre Gimnáziumban és Balassagyarmaton a Madách Imre Középiskolai Kollégium aulájában is áll egy-egy Madách-szobor. A megyeszékhely iskolájában álló, Kirchmayer Károly szobrászművész által készített vörösmárvány Madách portét 1983-ban, az iskola fennállásának 60. évfordulóján és Madách születésének 160. évfordulóján avatták fel az akkor még a Malinovszkij úton működő intézményben. Az új gimnázium megépülésével együtt a szobor is átkerült az új épületébe, és azóta is az iskola aulájának éke.

A balassagyarmati kollégiumban látható Madách-szobrot Szederkényi Attila szobrászművész készítette. Szederkényi Attila 1977 és 1988 között élt Balassagyarmaton, így jól ismerte nem csak a várost, de az ott élők ízlésvilágát is. Ehhez mértén és saját egyéni stílusát ötvözve készítette el 1990-ben egykori városa számára az író portréját. A felfelé tekintő Madách alakját félszoborban formálta meg alkotója, miközben az összefont karokkal az alkotó ember büszkeségének érzetét sugallja.

A nógrádi táj Madách-szobrainak a fentiekben vázolt virtuális felkeresésével, egyfajta képzeletbeli végigjárásával még inkább érzékelhetővé válik, hogy a vármegye települései nem csupán kulturális rendezvényekkel, a hagyomány tiszteletével és különféle kötetek kiadásával, de az idő rombolásával is dacoló, maradandó köztéri alkotásokkal is kifejezik tiszteletüket a nagy nógrádi író előtt.

Múzeum a Madách év jegyében a Palócföld vendége Jarábik Gabriella

– A bicentenáriumi évnek az első negyedéve már mögöttünk van, máris számos rendezvény megvalósult. Vegyük talán sorjában, de először is az a kérdés, hogyan lett ez Önök kezdeményezéséből Madách Emlékév?

– A kérdésre egy kérdéssel válaszolnék, méghozzá azzal, hogy miért ne lenne Madách Imrének emlékéve az idei? 1823-ban született, most 2023-at írunk. Születésének bicentenáriumi éve tehát egy különleges és egyszeri alkalom arra, hogy emlékévvé nyilvánítsuk. A Szlovák Nemzeti Múzeum részeként működő A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma egy nagy, átfogó egységnek a helyi, kisebb, a magyar nemzetiséggel és annak kultúrájával foglalkozó egysége. Madách Imre az egységes magyar irodalom egyik legjelentősebb alakja, és egyben Nógrád történelmének, a régió irodalomtörténetének a része. Uganakkor világhírű, az egyetemes kultúra, az irodalom és a drámairodalom fényesen csillogó csillaga! Ezzel azt szeretném nyilvánvalóvá tenni, ha azt tartjuk, hogy a globálisban, tehát az átfogóban benne van részként a helyi és ez viszont is igaz, akkor azt is állítjuk, hogy egymás nélkül nem is létezhetnek. A nagyot nem más, mint a sok kicsi alkotja! Gondolkodjunk tehát lokálisan, cselekvésünk globálisságával akkor is az egészet szolgáljuk! Mi tehát a magunk lehetőségei szerint ezért hirdettük meg karöltve magyarországi partnereinkkel az idei Madách Emlékévet.

– Az első negyedév mérlegét megvonva miről lehetne beszámolni?

– Igen fontos és emelkedett hangulatú eseménynek voltunk részesei január 19-én, amikor a költőt szülőfalujában, Alsósztrégován, a település önkormányzata részben a mi múzeumunk javaslatára is díszpolgárrá avatták. S hogy miért a díszpolgárság „in memoriam”? Lehet-e nevesebb, közismertebb díszpolgár Madách Imrénél, aki az egész világban hirdeti szülőfaluja, Alsósztrégova nevét? A dolgok ennyire egyszerűek, így formálja a lokális a globálist. Ez az esemény volt tulajdonképpen a Madách Emlékév nyitánya. Közben már lázasan folytak az előkészületek, hogy Pozsonyban, a Szlovák Nemzeti Múzeum központi épületében megnyissuk az ...írtam egy költeményt... című kiállítást. Erre január 25-én került sor, igen nagy érdeklődés mellett. A kiállítás kurátoraként én magam és Praznovszky Mihály irodalomtörténész szerepelünk. A látványért és kivitelezésért Szabó Réka és az MNU Creative Solutions: Németh Zoltán, Tarr Kálmán és Dénes Gábor felel. A kiállítás a Hagyományok és Értékek Polgári Társulás együttműkö-

désével, a Magyar Génius Program és a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alap támogatásával valósult meg, és egészen 2024 közepéig lesz látható majd.

– *Mit lehet tudnunk erről a pozsonyi kiállításról, hogy kedvet kapjanak rá és felkerekessék?*

– A kiállítás vezérelvének azt szántuk, hogy megmutassuk és összefoglaljuk ennek a nagy műnek a különböző művészeti műfajok szemszögéből eddig történt és folyamatosan történő felfogását, értelmezését. Egy-egy alkotás vagy kortárs képzőművészeti alkotások sorozatának beillesztése a kiállításba így azt az összbemutatót kelti, amelyet Az ember tragédiája kelt bennünk, olvasókban. Egyben ez a vezérelv megkönnyíti a látogatók számára, hogy ráhangolódjanak magára a Tragédia üzenetére. Szeretnénk, ha a nézők elmerülnének annak etikai, filozófiai mélységeiben. Maga a kiállítás pedig egy komplex kortárs művészeti alkotás, így a művek párhuzamos bemutatása a jelennel is kapcsolatot teremt. A kiállított művek nem Az ember tragédiájához kapcsolódó illusztrációk. Olyan gondolatra épült az egész koncepció, mint a mai ember létének és lelkének kapcsolata. Ezzel a kiállítás alkalmassá vált, hogy olyan érzéseket keltsen bennünk, a látogatókban, melyek által könnyebb Az ember tragédiája egyes témáinak, mondanivalóinak megértése, a velük való azonosulás. A kortárs képzőművészek alkotásokhoz hozzáadva megjelenik ezen a tárlaton Koroncz Endre budapesti képzőművésznek az ehhez a kiállításhoz készült „15 szín a Ploubuter Parkból” című munkája. Az alkotás szintén nem csak illusztrálni kívánja tartalmilag a Tragédiát, hanem szerkesztési koncepciójában követi is azt. Színenként a film egy-egy másodperce a dráma egy-egy sorának felel meg benne.

– *Pozsonyban feltételezhetően és természetesen többnyelvű ez a tárlat?*

– Igen, a kiállítás három nyelven – magyarul, szlovákul és angolul – elérhető, készült hozzá egy háromnyelvű kiállításvezető is. Egy fővárosi múzeumban elvárható, hogy legkevesebb háromnyelvűként létezzen egy ilyen tárlat. Melynek további érdekességei, hogy a kiállítás ideje alatt megvásárolható Az ember tragédiája 2019-es kiadású magyar nyelvű és a 2021-ben megjelent Jitka Rožňová, műfordító által, a mai, a modern szlovák nyelvre átültetett változata is. Mindkét kiadvány a pozsonyi Madách Egyesület nevéhez kötődik, ezzel az egyesülettel kiálló az együttműködés.

– *Március végén, egy újabb, úgynevezett Madách vándorkiállítás is nyílt. Erről mit lehet tudni?*

– Ezt a kétnyelvű, magyar–szlovák vándorkiállítást 2023. március 24-én mutattuk be Alsósztrégován, a helyi szlovák alapiskola felső tagozatos diákjainak, a Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége és a Csemadok nagykürtösi járási képviselőinek jelenlétében. Az utóbbiak lesznek azok, akik majd a régió iskoláiba eljuttatják a kiállítást. Modern forma, modern anyagok, modern tartalom, ez a hármas jellemezi a vándorkiállítást. A kiállítás jól szállítható, 20 darab

panelből áll, képregényszerű, történetmesélős. Jó alkalmat kínál arra, hogy most magával a szerzővel, Madách Imrével és kortársaival fedezzük fel a Tragédia történetét, főszereplőit, a Madách család történetét, magát a megalkotás kor-szakát! Szeretnénk, ha mindenkit arra ösztönöznének majd a vándorkiállításon látottak, hogy elővegyék, újraolvassák a Tragédiát, és gondolják is tovább, éljék bele magukat ma is érvényesnek mutakozó helyzeteibe. Ha ezt meg tesszük, ezzel nemcsak Madách örökségéért, hanem magunkért is sokat tettünk. Abban bízunk, hogy sokan látják majd. Nagy az érdeklődés magyarországi intézmények és iskolák, közösségek részéről is, folyamatosan érkeznek az igénylések. Köszönet jár a kiállítás megalkotóinak nagyszerű munkájukért és a Hagyományok és Értékek Polgári Társulásnak a közreműködésért! A kiállítást létrehozóiként én magam Jarábik Gabriella, projektvezetőként dolgoztam, a szakértői munkát Dr. Praznovszky Mihály végezte, a szövegek szerzője Szászi Zoltán, a látvány és a kivitelezés Szabó Réka munkája. A szlovák nyelvű fordítást és a szlovák szövegek lektorálását Antal Anna, a magyar lektori teendőket Csanda Gábor végezte.

– *Milyen események várhatóak még az emlékév végéig?*

– Ami biztos, az idei októberi Alsósztrégóvára tervezett Madách napokon egy nemzetközi tudományos konferenciát szervezünk. Sokféle témában szeretnénk beszámolni az előadó résztvevők Madách Imre és életműve legfrissebb kutatásairól. Varsótól, Pozsonyon, Komáromon, Nyitrán, Budapesten át még további magyarországi előadókat tartunk már számon, és már szerveződnek a szekciók, tervezzük a lebonyolítást, a programot. A konferencián elhangzott előadások anyagát nyomtatásban is szeretnénk megjelentetni a lehető leghamarabb. Tulajdonképpen az év minden hónapjában lesz valamilyen rendezvény. Októberig folyik a Madách kvíz a szlovákiai családi magazin, a Vasárnap hasábjain, ott értékes díjakat lehet nyerni. Készülőfélben van egy ünnepi és különleges kiadvány, egy antológia is, amelyet a Madách Egyesület tervez kiadni M.I. ha 200 címmel, s ennek a bemutatóját Kassán, a Márai Emlékházban szeretnénk majd megtartani. A világhálón és a múzeumunk honlapján e témában elérhető egy dokumentumfilm is, ezt is ajánlom megnézésre. Gazdagnak ígérkezik tehát a Madách Emlékv! Méltó ünneplést szeretnénk!

SZÁSZI ZOLTÁN

A Madách kutatás újabb eredményei – nyomozások és keresések

Már a bicentenáriumi évforduló előtt két-három évvel elindult majd felgyorsult a Madách emlékek és a családfa kutatása. Egyrészt azért, mert egy igen érdekes anyag jutott a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma gyűjteményébe, mégpedig Madách máig Besztercebányán és Kassán élő leszármazottjaitól származó fotók és dokumentumok. Olyan fényképek, eredeti anyakönyvi kivonatok ezek, amelyeknek szereplőit olykor csak részben, néhány esetben azonban teljesen pontosan sikerült beazonosítani a leszármazottak és a családfa összeállítása, kiegészítése során. A fényképek leltárba vétele megtörtént, remélhetőleg digitalizálásukra is sor kerül, ahogy a tudományos feldolgozásukra is szükség lenne, hogy a nyilvánosság számára is hozzáférhetőek legyenek, de ez még várat magára. Másrészt azért is felgyorsult a munka, mert a levéltári és terepkutatások is kibővültek, így néhány olyan, eddig ismeretlen adattal bővült a családfa és sikerült azonosítani néhány családtag eddig ismertelen sírhelyét valamint korábban megadott téves adatokat kijavítani.

Egy gyűjtemény keletkezése és bővülése

A Madách kastély gyűjteményének alapjait még 1964-ben vetették meg. Afféle irodalmi emlékház volt ez, csak részben a Madách családot, nagyrészt a vidék irodalmi hagyományait mutatta volna be, nem egészen objektív módon, a történelmi hitelesség és szakmaiság híján, így nem volt méltó az az anyag a nagy drámaköltő emlékéhez. Ekkoriban még a Kékkői Vármúzeum részlegeként működött ez az irodalmi emlékház, melynek kialakítását Balassa Géza szorgalmazta, s már maga a tény, hogy ez sikerült neki, komoly sikernek számított azokban az időkben.

A Madách család történetének kutatása tulajdonképpen az 1951-ben alapított Füleki Járási Múzeumban kezdődött meg. A múzeum dolgozói ekkor kezdték el személyesen, kapcsolataik és terepi kutatások révén összegyűjteni, kinyomozni a még fellelhető, Madách Imrével kapcsolatos tárgyi emlékeket. Akkori munkájuk eredményeként került ebbe a múzeumba egy Madáchnak tulajdonított tintatartó, egy Zichy Mihály metszet alapján készített gipsz dombormű, amely a Tragédia utolsó jelenetét ábrázolja és Kubányi Lajos 1889-ben készült, Madách Imrét ábrázoló olajképe, amely ma a Madách kastély dísztermében látható. A tintatartót a Füleki Járási Múzeum nyilvántartási kártyája szerint bizonyos L. Bártha nevű alsósztrégovai plébános adományozta, az ő állítása szerint Madáché volt.

Bár a tárgy származását és hitelességét akkor a szavahihetőnek vett tanú állítása alapján nyugtázták, ezt az állítást ma újra kellene vizsgálni és bizonyítani kellene, valóban Madách ereklje-e ez a tintatartó.

A falra függeszthető gipszöntet Kalonda községből származik, bizonyos Rubint nevű (keresztnevét nem tüntették fel a nyilvántartási kártyán) tulajdonostól és valószínűleg vásárlás útján került a múzeumi gyűjteménybe. A nyilvántartó szerint akkoriban húsz csehszlovák koronára becsülték az értékét. Érdekessége, hogy maga a gipszbe másolt alkotás minőségi mestermunkának mondható. Ezt a tárgyat jelenleg a Füleki Honismereti Múzeum őrzi.

A Madáchot ábrázoló olajfestményt, amelyet Kubányi Lajos készített 1889-ben, a losonci Timrava Gimnázium adományozta a füleki múzeum alapítóinak. Hogy hozzájuk, ebbe az oktatási intézménybe miként és miért került, és hogy mi készítette őket arra, hogy az 1950-es évek elején ezt a képet egy frissen alakult, magyar emlékeket őrző intézménynek adományozzák, erre már valószínűleg soha nem derül fény. Amikor 1964-ben a Kékkői Múzeum mellett megalakult a Madách kastélyban az irodalmi emlékhely, eredeti tárgyakból akkor sem tudtak már sokat beszerezni a szétszóródott, elkallódott Madách hagyatékból. Ennek egyik oka az, hogy a Madách család csak a huszadik század első harmadának elejéig lakta a kastélyt. A kastély utolsó, élete nagy részét itt töltő lakója a költő, drámaíró Madách Imre második fiának, Aladárnak az özvegye, Fekete Mária volt. Amikor 1930. szeptember 10-én T. G. Masaryk, az első Csehszlovák Köztársaság elnöke Alsósztrégován járt, Madách Imre dédunokája, Lázár Lola fogadta őt itt, erről egy jó minőségű felvétel készült, amely a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma Acta Museologica Hungarica című 2021-ben kiadott gyűjteményének 150-ik oldalán is megtalálható. A Madách kastélyt a huszadik század harmincas éveiben akkori gazdáai, Lázár Pálné Madách Flóra, azaz becenevén Lola (1893–1980) és férje dr. Lázár Pál (1886–1978) végül jobbnak látták eladni.

Arról egyelőre nem került elő feljegyzés, mi lett a benne lévő ingóságokkal, bútorokkal, tárgyakkal, de nem kizárt, hogy valahol még lappanghat az adásvételi szerződés vagy annak másolata és abban akár egy ingóság leírás is feltételezhető.

Ami mostanában derült ki

Az idei év Madách Imre születésének bicentenáriuma de egyben Madách első lányának, Madách Jolán halálának századik évfordulója is. Jolán életéről viszonylag sok adat és értesülés maradt fenn, ezek összesítése szintén időszerű lenne halálának centenáriuma idején. Madách Jolán 1851. június 7-én született Csesztvén és az egyházi anyakönyv szerint 1923. augusztus 1-én hunyt el, 72 éves korában, saját otthonában Losoncon, a Madách utca 19 szám alatt, özvegyét Fabriczy Pálnak hívják.

Halálának okaként időskori elgyengülést írtak be az anyakönyvbe, megjegyzésként szerepel, hogy a haldoklók szentségében nem részesült az elhunyt. Temetésének helyeként Losoncot tüntetik fel, a végtisztesség ideje pedig 1923. augusztus 15-e, beszentelő lelkészként Josephus Hello parókust nevezi meg az anyakönyv. A losonci temető, mint a végső nyughely helyszínének meghatározása azonban kérdéseket vet fel. A köztemető nyilvántartásban ugyanis találtunk nyomot arról, hogy bizonyos Fabriczy Pálné sírhelye hol van, de azt a helyet az akkori temetőgondnok a református vallásúak temetőjében mutatta meg a parcella száma alapján. Olyan részen, amely mára már az újratemetések miatt teljesen megváltozott. Kő, sírjel, nem található Madách Jolán Fabriczy Pálné nevével.

Az is kérdés, miért temették volna ide a köztudottan római katolikus vallású, és a római katolikus szertartás szerint végtisztességet kapó „nagyasszonyt” 1923-ban? Talán mert a férje Fabriczy Pál református vagy inkább ágostai evangélikus volt? Katolikust református temetőbe eltemetni? Ilyen eljárás bár nem teljesen lehetetlen, de abban a korszakban meglehetősen szokatlan. Fabriczy Pál sírjáról sincs tudomás, róla nem található annyi adat, mint Jolánról, de nemrégiben sikerült igen fontos értesülést felfedezni egy 1926-ban megjelent újságcikkben, s ez a cikk egyben a még családi tulajdonban lévő Madách ereklyékről is értesülést nyújt. Idézem az Új Nemzedék című lap, 1926. január 10-én megjelent cikkét: „(Eltűnt Madách-relikviák.) Losoncról jelentik: Fabriczy Pál 56

*Kubányi Lajos: Madách Imre, 1889
(Jelenleg Alsósztrégova, Madách Múzeum)*

éves földbirtokos Losonc társadalmának általánosan ismert alakja volt aki elegáns megjelenésével, pompás ruháival, mindig divatos öltözködésével tűnt fel. De Fabriczy Pál azért is érdeklődésre tarthatott számot, mert Madách Imre leányának volt a férje és mindenkinek büszkén mutogatta a Madách-relikviákat, nagyserű régiséggyűjteményét, diványpárnáit, perzsaszőnyeget és egyéb kincseit.

Általában jómódú embernek hitték, akinek vagyonát 100-120 ezer cseh koronára becsülték.

Fabriczy az elmúlt héten beteg lett. Tüdőgyulladást kapott. Miután legközelebbi rokonsága kihalt mellőle, távolabbi rokonai pedig messzebb fekvő helyeken laknak, ápolónő került melléje, aki gondosan végezte mellette kötelességét. Három nap előtt délután kijelentette az ápolónőnek, hogy olyan jól érzi magát, hogy akár kán-kánt is képes volna táncolni. Erre az ápolónő átment a szomszédba, de mire visszajött. Fabriczyt az ágy szélére dőlve, halva találta.

A halála hírére megjött rokonság ekkor meglepetve állapította meg, hogy Fabriczy után semmi sem maradt hátra. Csak hat gallér: semmi más. Minden eltűnt, aranyórától a Madách-ereklyéig. A rendőrség fáradozik most a rejtély megfejtésén, eddig azonban nyomozásának semmi eredménye nincs.” (A újságcikket annak kiemeléseivel és a sajtóhibákkal együtt, az eredetihez hűen másoltam be.)

Ez az írás tehát eddig ismeretlen adatot közöl, mégpedig Fabriczy Pál halálának időpontját és a haláleset körülményeit is felfedi. Fabriczy a cikkben leírtak szerint 1926. január 7-én hunyt el. Nem mellesleg az is kiderül, hogy 1926-ban – három évvel Madách Jolán halála után – még léteztek Madách-relikviák! Ugyanazok az értékek lehetnek, amelyek létére egy másik, három évvel korábbi bizonyíték is létezik a sajtóban. Mégpedig az utolsó interjúban, amely Madách Jolánnal készített Wallentinyi Dezső: *Élők a holtakról* címmel, a Prágai Magyar Hírlap számára. Madách Imre születésnek centenáriumi évében,

1923.január 21-én jelent meg nyomtatásban ez a beszélgetés. Maga a szerző azt írja, hogy 1923.január közepén járt Madách Jolán, azaz Fabriczy Pálné losonci lakásán, amely a Madách Imréről elnevezett utcában volt. A ház helyét még meg lehet határozni, a mai losonci buszpályaudvar peronját nyugat felől érintő utca volt egykor a Madách utca. Ebben a cikkben – amely egészében is igen érdekes, sok kérdést felvető interjú – van egy mondat, amely figyelemre méltó, idézem: „Fabriczy Pál volt szíves még megmutatni a költő üvegbúra alatt őrzött díszes aranyóráját és teljes felszerelésű párbajpisztoly készletét...” 1926-ban megerősíti a sajtó ezt az adatot e relikviákról, sajnos azok további sorsa homály maradt csak!

Madách személyes tárgya Rimaszombatban

Rimaszombatban őriztek a bicentenáriumi év elejéig egy fából faragott, asztali kegytárgyat, egy olyan darabot, amely bizonyíthatóan Madách Imre tulajdonában volt. A Gömör Kishont vármegyei közlöny 1905. március 12-én megjelent számának 3-ik oldalán egy kis hír szerepel, idézem:

„*Madách ereklye.* A gömörmegyei múzeum egy fából művészi kézzel faragott 16 cm magas szobrocskát kapott nemrég ajándékba Kishonthy József gyógyszerésztől. Az alak sziklán ülő Krisztust ábrázolja, amint jobb kezével fejét megtámasztja a kiálló szikladarabhoz. Arczán jól kivehető fájdalom tükröződik.

Fején töviskorona. Ölet lepel fedi.
E műbecscsel bíró kis szobor Madách
Imrének nagyon kedves emléke volt.
Később Alsó Sztregova tudós plébá-
nosának. Dívald Károlynak ajándé-
kozta, mondván „Szent atyám, ez a
drága ereklye jobban megilleti önt.
őrizze meg hűséggel.” Az öreg csak-
ugyan nagyon megbecsülte benne
Madách emlékét. Életének utolsó ide-
jében aztán Kishonthy Józsefre bizta
aki nemes érzékének tanúságát adta,
hogy ezt a kincset a gömörmezei
múzeum, a nagy költő drága emléke
gyanánt, csakugyan a legállandób-
ban fogja megőrizni.”

Az újságcikk egy dologban té-
ved, ugyanis az alsósztrgovai plébá-
nos neve Divald Gusztáv, nem pedig
Divald Károly, s a tévedés oka talán
az, hogy akkoriban a lapokban sok
fényképet közlő Divald Károly fény-
képész neve volt ismertebb, ezért ke-
verhette össze a neveket a hír írója.

A kis asztali kegytárgy jelenleg Pozsonyban, a Szlovák Nemzeti Múzeumban lát-
ható, az... írtam egy költeményt... című kiállításon.

*

A Madách relikviák és családtörténeti kutatás remélhetőleg nem ér véget a jubileumi, bicentenáriumi évvel. A már említett Okolicsányi ág, Aladár és csa-
ládja, a ma is élő szlovákiai, magyarországi, amerikai leszármazotti ágak, csalá-
dok története, bővülő vagy előbukkanó adatai, esetleg a fogadott leány, Madách
Ilonka élete, vagy a kastély eladásának körülményei további feladatokat adnak a
kutatásnak. Madách másik lányának, Borbála (1853–1914) halálának száztizedik
évfordulója pedig alkalmat adhat arra, hogy az ő egész életét, szomorú sorsát egy
külön témakörként nyitva meg felkutassuk végre. A kastély egykori tárgyainak
sorsa is érdekes lehet, talán még mindig érdemes emiatt is nyomozni.

*Jelenleg Pozsonyban látható
a Madách kiállításon*

A tragédiától a reményig

Interjú Jitka Rožňová műfordítóval Az ember tragédiája
legfrissebb szlovák fordítása kapcsán

– *Madách Imre, mint alkotó, s a vidék, a palócok földje, milyen ismertségű a szlovák közvélemény számára?*

– Madách Imre élettörténete elválaszthatatlanul összefügg a nógrádi régióval, ahol a palócok éltek és élnek. Az alsósztrégovai kastélyban – ott, ahol megszületett – ott töltötte élete nagy részét. A kastély parkjában találta meg végső nyughelyét. Ami a legfontosabb, hogy, máig ott él a szerző személyes és alkotói, tehát irodalmi szelleme. Kitörölhetetlenül beírta magát a magyar és a világirodalom történetébe. Most pedig a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma igazgatónője Jarábik Gabriella és munkatársai fáradhatatlan tevékenységének köszönhetően egyre intenzívebben jut el a szlovák nyilvánossághoz, annak köztudatába.

– *Milyen módon sikerül most Madáchot közelebb hozni a szlovák közvéleményhez?*

– A Madách Imre személyiségének és életművének népszerűsítésére irányuló kezdeményezések egyike a leghíresebb és legismertebb drámájának, Az ember tragédiája új szlovák nyelvre való fordítása. Ezt a művet, amely 1859–1860 között jött létre, pontosan itt az alsósztrégovai kastélyban, számos nyelvre lefordították már. Megszületett a színpadi és zenei, filmes és animációs, rádiójáték és táncszínházi feldolgozásai is. Máig játsszák a magyar és külföldi színházak, a repertoárok egyik vonzó darabja ez. Ez nem véletlen, hisz azok az üzenetek, amelyeket képvisel, időtállóak, és a létrejöttének éve ebben a kontextusban lényegtelen adat csupán.

– *Őn az új fordítást alkotta meg, de vannak ugye korábbi előzmények a Tragédia szlovák nyelvű fordításainál?*

– Természetesen nem én vagyok az első fordítója, hiszen Pavol Országh Hviezdoslav volt az, aki Az ember tragédiáját először fordította le szlovákra, még 1905-ben. Őt követték Valentín Beniak, aki 1950-ben és Ctibor Štítnický, aki 1966-ban ültette át szlovákra a Tragédiát. Mindegyikük egyedi nyomot hagyott a mű fordítástörténetében, a nyelv stílusával, a szöveg fejlődési irányvonalával, a mű személyes és fordítói felfogásával, valamint a szlovák fordítás formájával kapcsolatos elképzeléseikkel alátámasztották, meghatározták a saját fordítói kéziratuk lenyomatát. Én magam Tragédia időszerűvé vált fordítására irányuló felkérését, a fentebb, az elődöknél már említett okokból is, nagy kihívásnak

tekintettem. A felelősségtudat és büszkeség érzésével, hiszen a magyar irodalom egyik legjelentősebb művéről van szó!

Egyben voltak aggályaim is, a XIX. század irodalmi nyelvezetének sajátosságai, a kötött vers használatából eredő fegyelem miatt.

– *Miként látja magát az eredeti művet?*

– A paradicsomból való kiűzetés bibliai motívumát, és Ádám, Éva, valamint a kísérőjük, Lucifer ezt követő vándorlását a változó földrajzi, időbeli és történelmi színpalak közt, valamint a tizenöt képben megjelenő veretes verses történeteket az emberiség hiteles krónikájának tekintem. Az olvasót, aki elolvassa a Tragédiát, nemcsak a mű szerkezete és a szerző nyelve ejti rabul, hanem az egyes emberi jellemek aprólékos ábrázolása is. Madách ábrázolása pontos és hiteles! Ennek köszönhetően a XXI. század embere is tudatosítja azt a fontos és nem egyszer szomorú ténytet – bár a kor változik, az emberi jellemek viszont változatlanok maradnak! Tehát miként egykor régen is az irigység, önzés, alattomoság, butaság, de ezek ellenpéldái is, mint a jóhiszeműség, önzetlenség, szívéllyesség, műveltség jelen voltak az emberi társadalomban, ugyanúgy a mai korban is jelen vannak ezek a jelenségek.

– *Hogyan készült fel a fordításra?*

– A fordítás folyamata nagyon igényes volt, de egyben nagyon izgalmas is. Hatalmas pozitívumként tekintek az előző tapasztalataimra Madách műveivel kapcsolatban, ezeket az alábbi, a szerző verseinek könyvválogatása fordításából merítettem. Ezek a kiadványok a ...titkod a világ, megjelent 2014-ben, illetve az Az angyal útja, megjelent 2015-ben. Mindkettőt a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma és a Hagyományok és Értékek Polgári Társulás adta ki. Annak ellenére, hogy mindkét gyűjteményben a legmélyebb érzelmek – tehát a szeretet, csalódás, szomorúság – költői átélésén alapuló személyes élmények lírikája tekint vissza, ezek számomra egyben az első hatásos fordítói kapcsolatot jelentették Madách művészetével. Tapasztalataimat ezek után épp a Tragédia fordításában tudtam kamatoztatni.

A magyar nyelvű eredeti változat többszöri elolvasásával kezdtem a munkát. Aztán a szöveg és az egyes gondolatok, kifejezések folyamatos elemzésével. Ez volt az első szakasz. A második szakasz már maga a az átültetés. Az volt a célom, hogy olyan szlovák nyelvű fordítás szülessen, amely értelmezhető lesz a mai olvasó számára. Nem akartam kizárni a fiatal generációt sem. Tudtam, hogy ebben a fordításban a fordítást végző szerző hangja is át fog hallatszani. Az elejétől a végéig! Szerettem volna, hogy olyan legyen a fordítás, amely képes lesz kommunikálni a címzettjével, mégpedig a mai kor nyelvi szintjén, viszont a világ és az abban zajló események Madách általi felfogásának szellemében maradjon meg értelmezésként.

Fordítóként nem csak a Tragédia történet számai, szerkezete és formája nyűgözött le, hanem a helyzetek és a karakterek jellemének eredetisége is. Valamint Madách előrelátása, például a világnak egy élet, emberi közelség és remény nélküli, sivár helyként való ábrázolása a Tizennegyedik színben.

– *Valóban remény nélküli?*

– Úgy tűnik, hogy mégsem. Mert a nehéz sors ellenére, amelyet betegség és személyes csalódás is jellemzett, Madách nem adta fel a jobb jövőbe fektetett hitét, legalább is a Tragédiában nem látszik ez. Miután Ádám és Éva megszabadul Lucifer befolyásától, és az Úr megbocsátásáért könyörögnek, az új élet, az emberi faj túlélése reményének sugara áthatol a verssorokon. A mű létrejöttétől egészen a mai napig talán Az ember tragédiájának utolsó mondata visszhangzik a legerősebben, amelyben az Úr ezt mondja: „Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!” – ez a Tizenötödik szín kulcsmondata.

– *A mai időkben élők számára is értelmezhető üzenetnek látja ezt?*

– A jelenkor kontextusaiban, amelyben jelenleg élünk, ez megmaradt egy tömör, de nagyon is találó üzenetnek, egy olyan kinyilatkoztatásnak hangzik, amely nem veszett el az idő, ideológiák, történelmi és érzelmi viharok különböző rétegei alatt. Itt van, hogy támaszkodhassunk rá, és hogy erőt merítsünk belőle a következő lépéshez. Nagyon hálás vagyok ezért a lehetőségért, hogy „ott lehettem”, és hozzájárulhattam ahhoz, hogy a mai szlovák olvasó is végig mehessen ezen az úton – a tragédiától a reményig.

Berzsenyi Balázs: A Tragédia színei 1., 2023

ÁDÁM

Mond, mi hát az eszme,
Mely egy ily népbe egységet lehel,
Mely, mint közös cél, lelkesíteni tud?

TUDÓS

Ez eszme nálunk a megélhetés.
Midőn az ember földén megjelent,
Jól béruházott éléskamra volt az:
Csak a kezét kellett kinyújtani,
Hogy készen szedje mindazt, ami kell.
Költött tehát meggondolatlanul,
Mint a sajtféreg, s édes mámorában
Ráért regényes hipotézisekben
Keresni ingert és költészetet.
De már nekünk, a legvégső falatnál,
Fukarkodnunk kell, általlátva rég,
Hogy elfogy a sajt, és éhen veszünk.
Négy ezredév után a nap kihűl,
Növényeket nem szül többé a föld;
Ez a négy ezredév hát a mienk,
Hogy a napot pótolni megtanuljuk,
Elég idő tudásunknak, hiszem.
Fűtőszerűl a víz kinálkozik,
Ez oxidált legtűztartóbb anyag.
Az organizmus titkai közel
Állnak ma is már a föllepüléshez. -
Éppen jó, hogy beszédünk erre vitt,
Majdnem feledtem volna lombikom,
Mert én is épp e tárgyban dolgozom.

ADAM

Tak mi povedz, aká idea
vdychuje ľuďom takú jednotu,
že ich nadchne pre spoločný cieľ?

VEDEC

Tou ideou je problém obživy.
Keď sa na zemi objavil prvý človek,
zem bola ako plná komora,
stačilo len načiahnuť ruku
a brať si, čo sa mu práve zažiadalo.
A tak človek všetkým neuvážene mrhal,
vrtal sa v ňom ako červ v syre a v sladkom opojení
mal vždy dosť času hľadať v romantických
hypotézach podnety a poéziu.
Ale my, čo sme už pri poslednom krajci,
musíme šetriť, lebo dobre vieme,
že syr sa minie a my umrieme hladom.
O štyritisíc rokov slnko zhasne
a nebudú už kvitnúť kvety.
Máme teda štyritisíc rokov na to,
aby sme našli náhradu za slnko.
Som presvedčený, že to veda zvládne.
Budeme kúriť vodou, lebo voda,
keď oxiduje, dáva najviac tepla.
A už sa blíži aj chvíľa, keď
odhalíme tajomstvá živého organizmu.
Ako dobre, že o tom hovoríme,
musím sa pozrieť na svoj experiment,
lebo aj ja práve skúmam živú hmotu.

Számunk szerzői

Ádám Tamás költő (Felsőrácegres)
Ardamica Zorán költő, író zeneszerző (Fülek)
Báger Gusztáv József Attila-díjas költő, közgazdász (Budapest)
Bakonyi István József Attila-díjas irodalomtörténész (Székesfehérvár)
Balázs János naiv festőművész, költő (Alsókubin, 1905 – Salgótarján, 1977)
Baranyi Ferenc Kossuth-díjas költő (Budapest)
Berzsenyi Balázs szobrászművész (Róma)
Bojtor Károly festőművész (Mátraverebély, 1933 – Budapest, 1999)
Czinke Ferenc (Nagyrozságy, 1926 – Salgótarján, 2000)
Csach Gábor művészettörténész, polgármester (Balassagyarmat)
Csongrády Béla újságíró (Salgótarján)
Domján Gábor költő (Veszprém)
Farkas András festőművész, (Abaujszina, 1920 – Balassagyarmat, 1991)
Fehér Imola költő, tanár (Szatmárnémeti)
Feké Arnold grafikus (Pozsony)
Forgács Miklós költő, dramaturg (Kassa)
Géczi János József Attila-díjas író, képzőművész (Veszprém)
Gyöngyösi Levente zeneszerző (Budapest)
Hegyesalmi László festőművész (Veszprém)
Hirtling István Jászai Mari-díjas színművész, érdemes- és kiváló művész (Budapest)
Jarábik Gabriella múzeumigazgató (Pozsony)
Jitka Roznova műfordító, költő (Érsekújvár)
Kelecsényi László író, irodalomtörténész (Budapest)
Kerényi Ferenc Madách-díjas irodalomtörténész (Budapest, 1944–2008)
Kondor Kata újságíró (Budapest)
Korzenszky Richárd bencés szerzetes (Tihany)
Madách Imre (Alsósztregova, 1823–1864)
Molnár Kálmán grafikusművész (Budapest, 1943–2017)
Németh István Péter költő (Tapolca)
Németh Péter Mikola költő, esszéíró (Vámosmikola)
Oláh András költő (Mátészalka)
Pásztor Éva pedagógus (Balassagyarmat)
Patakiné Kerner Edit színművész (Salgótarján)
Praznovszky Mihály irodalmár (Salgótarján)
Praznovszky Miklós helytörténeti kutató (Salgótarján)
Rác Rita irodalmi muzeológus (Balassagyarmat)

Repkő Ágnes költő, kiadványszerkesztő (Nagyvárad)
Réti Zoltán festőművész (Nagyoroszi, 1923 – Balassagyarmat, 2018)
Shah Gabriela művészettörténész, múzeumigazgató (Salgótarján)
Simonffy József költő (Szatmárnémeti)
Sirató Ildikó irodalom- és színháztörténész (Budapest)
ifj. Szabó István szobrászművész (Dorogpuszta, 1927 – Benczurfalva, 2017)
Szabó Réka grafikus (Budapest)
Szászi Zoltán író (Zeherje)
Szigethy Gábor Kossuth-díjas író (Budapest)
Tarnóczi László újságíró (Salgótarján)
Tóbiás Krisztián költő, szerkesztő (Balatonfüred)
Tózsér Árpád Kossuth-díjas költő, irodalomtörténész (Pozsony)
Utas Ágoston (írói álnév)
Vass Tibor József Attila-díjas költő (Miskolc)
Zalán Tibor József Attila- és Magyarország babérkoszorúja-díjas költő (Budapest)
Zeherjei Zoltán (írói álnév)
A Madách-emplékszám összeállításában közreműködtek: Ács Zsuzsanna,
Bagyinszky Istvánné, Boka László, Csongrády Béla, Szászi Zoltán

Támogatók:

Vendégszerkesztő: Praznovszky Mihály

Főmunkatárs: dr. Csongrády Béla

Nagy Pál (Párizs)

Borítóterv és tipográfia: Bucsy Balázs

Fenntartó: Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata

Partnereink:

Nógrád Vármegyei Hírlap

Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Vármegyei Levéltára

Artéria nyelvstudio Galéria és Klub, Balassagyarmat

Készült: OOK-Press Kft., Veszprém

Kiadja: Balassi Bálint Megyei Könyvtár (3100, Salgótarján, Kassai sor 2.)

Alapító: Nógrád Vármegyei Önkormányzat Közgyűlése

A lap díjai:

Nógrád vármegye Madách-díja

Salgótarján Pro Urbe-díja

Nógrád Megyei Értéktár „Nógrádikuma”

Levélcím: 3101 Salgótarján Pf.18. Telefon: 32/521-560, fax: 32/521-555

Internet: www.palocfold.worldpress.com

Elektronikus cím: palocfold@bbmk.hu

Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (LAPKER)

Egy szám ára 500,- Ft

Előfizethető a Balassi Bálint Megyei Könyvtárban és az elérhetőségeinken.

A Palócföld Könyvek sorozatban megjelent könyvek ugyanitt megrendelhetők.

Kéziratokat és rajzokat megőrizzük, de nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867 (Nyomtatott) 2786-1821 (Online)

INDEX 25925

Márkus Emília
Nemzeti Színház, Budapest
Emília Márkus
Národné divadlo, Budapešť,
1897

....
A keby sme aj boli krvilační,
a keby nás pokladali za netvorov,
nehľadím pri tom na seba, len
nech je vlast' slobodná...

Áno,
toto je **deviate dejstvo** –
nachádzame sa **v Paríži** na námestí
Place de Grève, na mieste masových zhromaždení a popráv.
V dobe vypuknutia Veľkej francúzskej revolúcie!
Na scéne je obrovský chaos – krv a dym zo strelného prachu –
popravisko, vlajky a symboly slobody, hrdinovia a luza –
všetko naraz, presne ako v živote. Adam prichádza
scénu ako revolučný vodca Danton na čele davu
a hlása legitimitu násilia.

....
tú predo mnou chránila svätožiara neba,
od tejto ma odpudzuje dym pekla!...

....
Môj svet je toto hrozné lešenie.
Keď si sa naň postavila,
zniesla si sem kúsok neba,
takže sa cítim ako vo svätyni...

Eva
vystupuje až v dvoch rolách.
Najprv prichádza ako markíza
odsúdená na popravu, ktorú chce Danton
zachrániť, ale niekto z davu ju prebodne.
Neskôr ju ohrozený Adam spoznáva v podobe
revolucionárky vystupujúcej na popravisko, ktorá
nemu, Dantonovi, vraždila, ale on túto primitívnu
odmieta. Ľud stále hľadá zradcu, dokonca
aj vo vlastných radoch, a tak napokon na popravi
odvedú Adama v podobe Dantona. Moc preberá
vodca, jeho rival Robespierre, a prepukne nová v
násilia. Adamovým osudom v žiadnom prípade
nemôže byť krvavá revolúcia. Parížske dejstvo
končí slovami Adama ako Dantona.
... A ty buď' zručný, kat,
lebo stínaš obra!

Nagzajtay Teréz jelmezterve
Teréz Nagzajtay, kostýmový návrh, 1947

Ádám Tamás • Ardamica Zorán • Báger
Gusztáv • Bakonyi István • Balázs
János • Baranyi Ferenc • Berzsényi
Balázs • Bojtor Károly • Czinke Ferenc
• Csach Gábor • Domján Gábor •
Farkas András • Fehér Imola • Feke
Arnold • Forgács Miklós • Géczi János
• Hegyeshalmi László • Hirtling István
• Kelecsényi László • Kondor Kata •
Korzenszky Richárd • Madách Imre
• Molnár Kálmán • Németh István •
Németh Péter Mikola • Oláh András
• Pásztor Éva • Patakiné Kerner Edit
• Praznovszky Mihály • Praznovszky
Miklós • Repkő Ágnes • Réti Zoltán
• Shah Gabriela • Simonffy József •
Sirató Ildikó • ifj. Szabó István • Szabó
Réka • Szászi Zoltán • Szigethy Gábor
• Tarnóczi László • Tóbiás Krisztián
• Tőzsér Árpád • Utas Ágoston (írói
álnév) • Vass Tibor • Zalán Tibor •
Zeherjei Zoltán (írói álnév)